

Klímapolitika, versenyképesség, geopolitika: dilemmák és lehetőségek az EU–Kína-kapcsolatokban¹

Climate Policy, Competitiveness, Geopolitics: Dilemmas and Opportunities in EU–China Relations

Grúber Károly és Németh Melinda

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2024.4.1

Összefoglaló: A tanulmány az Európai Unió és Kína klímapolitikáját, klímacéljait és a köztük lévő kapcsolatot kívánja bemutatni, kiemelt figyelmet szentelve az EU 2050-es klímacéljainak a Kínához leginkább kapcsolódó pontjaira. A klímapolitika nem választható el a geopolitikai gondolkodástól és a gazdasági versenyképességtől sem a tervezés, sem a végrehajtás szakaszában. Egy olyan politikai-gazdasági egység esetében, mint amilyen az Európai Unió, fontos, hogy aktív szerepet vállaljon az éghajlatváltozás elleni törekvésekkel kapcsolatos nemzetközi tárgyalások során, miközben a saját érdekeit is képviselnie kell. Az uniós klímapolitikát és a kapcsolódó geopolitikai kérdéseket nemcsak a külső nagyhatalmi versengések befolyásolják, hanem a belső tagállami viszályok és eltérő nézőpontok is folyamatosan alakítják. A klímacélok megvalósítása során elkerülhetetlen a Kínával mint technológiai nagyhatalommal való szoros együttműködés, ami azonban nemcsak óriási lehetőségeket, de számos dilemmát is hordoz magában. A tanulmányunkban a téma elméleti bemutatását követően az EU és Kína kapcsolatának egy fontos területét, az uniós járműipart elemezzük részletesen. Az iparág jelenlegi helyzetének a felvázolása után kitekintünk a jövőbeli lehetőségekre és dilemmákra, kiemelten Magyarországnak mint a kínai járműipari beruházások egyik fő célpontjának a helyzetére és jövőbeli terveire.

Kulcsszavak: Kína, Európai Unió, klímapolitika, az energiaátmenet geopolitikája, járműipar

Abstract: The study aims at presenting the EU's climate policies, climate targets, and the relationship between the EU and China, focusing on the aspects of the EU's 2050 climate targets most relevant to China. Climate policy is hard to separate from geopolitical logic and economic competitiveness at the planning and implementation stages. The European Union must play an active role in international climate change negotiations, but it must also defend its interests. The EU's climate policy and the related geopolitical issues are not only influenced by external rivalries between major powers, but they are also constantly shaped by internal disputes and divergent views. In pursuing the EU's climate objectives, close cooperation with China as a

technological superpower is inevitable and more often than not beneficial, but it also raises some dilemmas too. Following a theoretical introduction, we will analyze an important area of EU–China relations: the European automotive industry. After presenting its current state, we look at future opportunities and dilemmas, highlighting the situation and plans for Hungary as a major target for Chinese investment in the sector.

Keywords: *China, European Union, climate policy, geopolitics of energy transition, automotive industry*

Bevezetés

A növekvő népesség, a demográfiai átalakulás és a migráció egyaránt hatással van a klímapolitikára. A fosszilis energiahordozók várható kimerülése szükségessé teszi az energiatermelésről való hosszú távú gondolkodást. A technológiai fejlődés és annak hatásai globálisan kedvező változásokat is előidézhetnek, az ismeretek gyarapodása révén megoldások születhetnek számos negatív hatás mérséklésére, ha megfelelően és felelősséggel gondolkodnak a kérdésről a politikai és a gazdasági szereplők.

Az utóbbi években a globális kereskedelem és az éghajlatváltozás közötti összefüggések és dilemmák is a nemzetközi tárgyalások napirendjére kerültek. Ezt a tényt támasztotta alá több esemény is a közelmúltban, például az európai zöld megállapodás (*European Green Deal*, EDG), illetve a nemzetközi klíma- és kereskedelmi tárgyalások előtérbe kerülése a 2020-as amerikai elnökválasztást követően. A kereskedelem – és a hozzá kapcsolódó globális folyamatok – megítélése kettős, hiszen miközben elősegíti a kibocsátásintenzív gyakorlatok terjedését, egyúttal a klímabarát technológiák terjedésében is közrejátszik, így egyszerre káros és hasznos is.²

A Kínai Népköztársaság az Európai Unió egyik legfontosabb kereskedelmi partnere, ezért mindkét fél számára kiemelkedő jelentőséggel bír, hogy a szén-dioxid-kibocsátásra, a környezetszennyezésre, az energiahordozók alkalmazására, illetve a fosszilis tüzelőanyagokra vonatkozó szabályozásokat mennyire szigorúan vagy lazán alkalmazzák a saját hatáskörükben.³ Emellett természetesen az is nagyon fontos kérdés, hogy az egymással szoros gazdasági kapcsolatban álló államok/szervezetek a kereskedelmi partnereik megválasztása során mennyire helyeznek hangsúlyt a saját normáik betartatására.

Kína és az EU régóta az éghajlatváltozás elleni küzdelem vezetőjének tekinthető. Bár a két szereplő gazdasági szintje, a növekedésének a háttere és a politikai rendszere eltérő, mindegyik aktív szereplője és alakítója a globális klímacéloknak.⁴ A kettejük közti együttműködés e területen a 2005-ben kötött partnerségi megállapodással indult, majd 2021-ben annak egyfajta megújításaként magas szintű klímapolitikai és környezetvédelmi párbeszédet kezdtek.⁵

Napjainkban a klímapolitikához kapcsolódó iránymutatások erőteljesen meghatározzák az energiaszektor működését és azon keresztül a nemzetközi gazdasági és kereskedelmi trendeket is. A globális dekarbonizációs törekvések megvalósításának és a klímacélok elérésének egyik eszköze a megújuló energiaforrások alkalmazása. Ehhez elkerülhetetlen a fejlesztések előmozdítása, amiben jelenleg minden értelemben Kína jár az élen.⁶

A legfrissebb adatok szerint 2023-ban a globális kibocsátásban rekordmértékű csökkenés volt tapasztalható – és mégsem gátolta a gazdasági növekedést. A csökkenést elsősorban a megújuló energiaforrásoknak a villamosenergia-ágazatban történő elterjedése eredményezte. A kibocsátás globálisan ötvenéves mélypontra esett vissza, azonban ez térben differenciáltan ment végbe. Míg a legtöbb fejlett országban csökkent, Kínáé viszont növekedett, miközben a globális tisztaenergia-piacot továbbra is uralta.⁷

A klímapolitikai célok eléréséhez is teljesen más terveket és irányokat választanak az egyes országok, a megtett intézkedések hosszú távú hatása pedig egyelőre csak elméleti szinten ismert.

A tanulmány elején fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a „klímasemlegesség” és a „nettó nulla kibocsátás” fogalmat gyakran szinonimaként használják a közbeszédben, illetve az EU is egymással szoros összefüggésben kezeli őket, és mindkettő elérése szerepel a klímacéljai között. A jelen tanulmánynak nem feladata a két fogalom jelentéstartalmi vizsgálata, azonban annyit fontos kiemelni, hogy „a klímasemlegességet az emberi tevékenységeknek az éghajlatra gyakorolt hatása alapján határozzák meg, míg a nettó nulla kibocsátást a kibocsátás és az eltávolítás közötti kapcsolat alapján”, azaz „a klímasemlegesség azt jelenti, hogy az emberi tevékenységek nem gyakorolnak nettó hatást az éghajlati rendszerre, míg a nettó nulla kibocsátás azt jelenti, hogy az emberi eredetű ÜHG-kibocsátást az eltávolításuk révén kiegyensúlyozzák”. Tehát az üvegházhatású gázok (ÜHG) kibocsátásának a csökkentése fontos, de nem az egyetlen tényezője az éghajlatváltozás mérséklésének, így a klímasemlegesség eléréséhez nem szükséges a nettó nulla kibocsátás.⁸

Az EU legfrissebb vonatkozó állásfoglalása szerint fontos, hogy a Kínával való éghajlat-politikai együttműködést a kapcsolatok kiemelt területeként kezeljék. A brüsszeli álláspont szerint a klímapolitikát egyszerre együttműködés-ként és versenyként is kell értelmezni, és ennek megfelelően szükséges kezelni a közös munka során. Számos olyan kérdés van, amelyben a két félnek ellentétesek az érdekeik, ezért is fontos, hogy a klímapolitika és a geopolitika teljesen nem választható el egymástól.⁹ Napjainkban új fogalomként megjelent az energiaátmenet geopolitikája – a kifejezés egyértelműen arra utal, hogy az energiaátmenet folyamata és a kapcsolódó kihívások kezelése minden esetben politikai következményekkel jár.¹⁰ Az energiaátmenet nyerteseit Goreczky Péter a tanulmányában¹¹ három csoportra osztja:

- a jelentős importőr országok, amelyek csökkenteni tudják a függésüket;
- az új típusú energiaipar működéséhez szükséges nyersanyagokban és ásványkincsekben gazdag országok;
- valamint azok, amelyek rendelkeznek az átálláshoz és a működtetéshez szükséges technológiai háttérrel és tudással.

Az energia várhatóan veszíteni fog a külpolitikai eszközként betöltött jelentőségéből, ami a helyhez kötöttség csökkenéséből (lelőhely, szállítási útvonal stb.) is adódik. Ezek ismeretében feltehetőleg nem lesz olyan állam, amely egyeduralomra tud törni e tekintetben. Goreczky Kína esetében sem azonosít egyeduralmi célt: Pekinget inkább a gazdasági versenyképesség növelése, a belső stabilitás, a fosszilis energiahordozóknak való kitettség csökkentése motiválja.

Így az új típusú energiapolitikában nem az energiahordozók rendelkezésre állásán, hanem a tárolásukhoz, felhasználásukhoz szükséges eszközök, kapacitások fejlesztésén és előállításán lesz a hangsúly. Goreczky Péter tanulmányában azonban felmerülnek kiberbiztonsági, ellátási kérdések is, amelyek elsősorban belügyek lehetnének, illetve az utóbbi években számos olyan esemény árnyalta a helyzetet, amely jelentős lehet.

Ahogy a bevezetés korábbi bekezdéseiben arról már szó volt, a geopolitika és a klímapolitika közti kapcsolat vizsgálata számos egyéb, e tanulmány keretein túlmutató területen megtehető. A teljesség igénye nélkül ide tartoznak olyan aktuális témák, mint az EU–Kína-kapcsolatokra ható külső nagyhatalmi törekvések (például az Amerikai Egyesült Államok vagy Oroszország szerepe a nagyhatalmi viszonyok alakításában), a nemzetközi kereskedelmi szabályozások, a kapcsolódó szankciók és védővámok, valamint a nemzetközi beruházást és biztonságpolitikai kérdéseket szabályozó rendeletek és állásfoglalások. Bár e területek teljes körű bemutatása és értelmezése nem történik meg e tanulmányban, az elemzendő téma sokrétűsége miatt többször is kitekintünk egy-egy jelentős és aktuális kérdésre. Ilyen például az energiabiztonság témaköre, valamint az uniós energia előállításának és felhasználásának a kérdése, amelyről elképzelhető, hogy a közeljövőben kiemelt kutatási témává válik. Az Európai Unió esetében a klímacélok elérésének is a gátja lehet a nem megfelelő és megbízható energiaellátás, hiszen a tagországok egy része ilyen téren erősen függ a külső nagyhatalmaktól.

Mivel e tanulmány alapvetően elméleti kérdések és összefüggések tárgyalására összpontosít, fontosnak éreztük az uniós klímacélok eléréséhez vezető út és abban Kína szerepének a bemutatását egy jelenleg aktuális gyakorlati példán, az európai járműiparon keresztül is. Ennek a relevanciáját a vonatkozó részben részletesen is ismertetjük, de előljáróban mindenképpen ki kell emelni, hogy a klímacélok teljesüléséhez a közlekedési rendszer átalakítása, a kapcsolódó gyártási folyamatok és beruházások kezelése minden szempontból fontos és időszerű. A tanulmányban kitekintünk a hazai járműipar jelenlegi helyzetére

és jövőbeli lehetőségeire is, hiszen napjainkban a szektorban zajló fejlesztések az iparpolitika kiemelt szegmensét képezik Magyarországon, és a jövőbeli fejlődési irányok ismeretében ebben jelentős változás nem várható.

A tanulmány struktúrája a következő: a bevezetést követően bemutatjuk Kína és az EU klímapolitikáját és kihívásait, majd az azok kapcsán kitűzött uniós célok megvalósítása során kiemelt jelentőséget kapó terület, a járműipar elemzése következik, a két fél együttműködése és az Európai Unió éghajlati céljai ismertetésén keresztül. Ez a szektor globális, európai és hazai szinten egyaránt jelentős változásokon megy keresztül – ennek egyik oka, hogy az uniós klímacélok eléréséhez nélkülözhetetlen. A tanulmányt néhány felmerülő dilemma tárgyalásával és összegzéssel zárjuk.

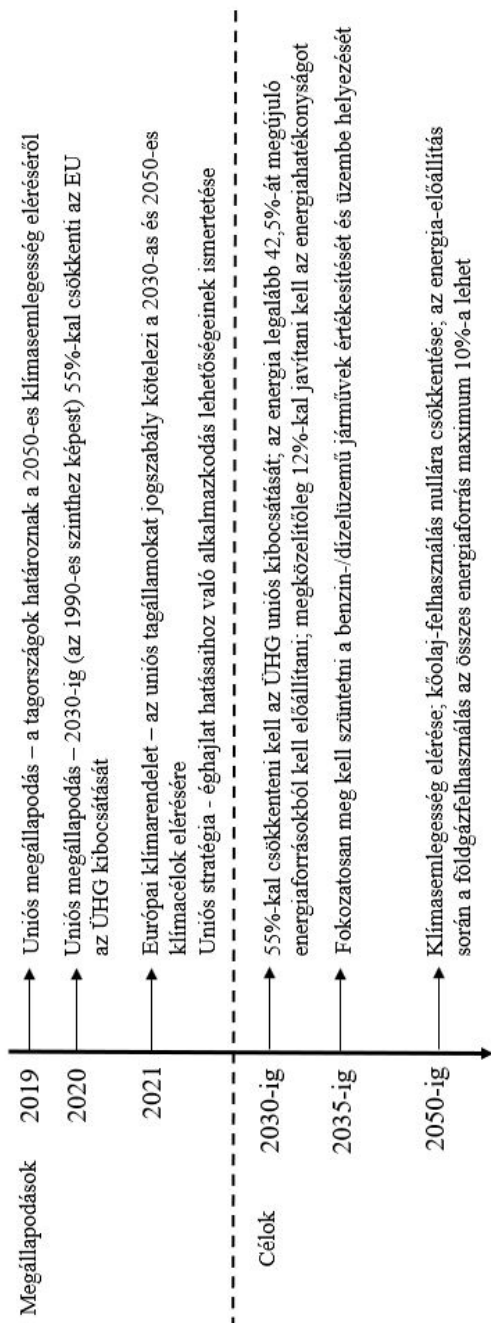
Az Európai Unió klímapolitikája, klímacéljai és kihívásai

Az EU hosszú távú klímacélja, hogy 2030-ra 55 százalékkal csökkentse az üvegházhatású gázok kibocsátását, majd 2050-re a világ első klímasegítségévé váljon.¹² Emellett a jelen évtized végére az itt termelt energia több mint 42,5 százalékát megújuló forrásokból kívánja előállítani, és megközelítőleg 12 százalékkal akarja javítani az energiahatékonyságát.¹³ A tervek megvalósulása esetén az olaj- és gázfelhasználás terén a jelentős változások 2030 után fognak bekövetkezni: 2050-re várhatóan a kőolaj teljesen eltűnik az Európai Unióból, míg a földgázfelhasználás az uniós energia-előállításnak maximum 10 százalékát fogja kitenni. Ez importcsökkenést eredményez majd, ami geopolitikai értelemben is bizonyosan más szintre fogja emelni a nemzetközi együttműködéseket. Az előrejelzések szerint a szénről gázra való átállás előkészítése 2030-ig a földgázbehozatal növekedésével járhat.¹⁴

A klímacélok megvalósításának az egyik lépése a *Fit for 55* intézkedéscsomag, amelynek értelmében az 1990-es célokhoz képest 55 százalékkal kell csökkenteni 2030-ra az EU-ban az üvegházhatású gázok nettó kibocsátását.¹⁵ E törekvést kiegészíti a 2022-ben elfogadott *RePowerEU* terv, amelynek a célokhoz kapcsolódó területei: energiamegtakarítás, az ellátás diverzifikálása, a fosszilis tüzelőanyagok gyors helyettesítése Európa tiszta energiára való átállásának a felgyorsításával, valamint a beruházások és a reformok intelligens kombinálása. Mindezek elősegíteni hivatottak a *Fit for 55* céljainak a megvalósítását.¹⁶

A klímacélok elérésének egyik fontos eszköze, hogy 2035 után nem lehet benzin- vagy dízelüzemű gépjárművet üzembe helyezni az Európai Unióban. Ennek oka az, hogy az uniós szén-dioxid-kibocsátás ötödéért a közúti közlekedés a felelős. Jelenleg az elektromos járművek beszerzése drága, ezért fejlesztésekre és innovációra kell ösztönözni a gyártókat, hogy azok eredményeként a későbbiekben csökkenteni tudják az árakat.¹⁷ Ez – ahogy azt a tanulmány későbbi részében látni fogjuk – különösen igaz a nyugat-európai és az amerikai cégek esetében. Az 1. számú ábra az Európai Unió klímacéljait mutatja be, időrendben.

1. ábra*
Az Európai Unió klímacéljai

* A szerzők saját szerkesztése. Forrás: *Európai Tanács, Az Európai Unió Tanácsa*, „Milyen intézkedéseket hoz az EU az éghajlatváltozás ügyében?”, <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/climate-change/#2030> (a letöltés ideje: 2024. szeptember 15.).

Az EU éghajlatváltozás-mérséklési céljaihoz csatlakozva ugyanezt a 2050-es klímasemlegességi célt tűzi ki a 2020-ban aláírt szófiai nyilatkozat¹⁸ hat nyugat-balkáni állam (Albánia, Bosznia-Hercegovina, Koszovó, Montenegró, Észak-Macedónia és Szerbia) számára is.¹⁹

Természetesen a globális klímakatasztrófa elkerülése mellett az Európai Uniót egyéb tényezők is vezérik a klímacéljai megvalósítása során. Európa természeti erőforrásokban viszonylag szegény kontinens, ami növeli a külső szereplőkkel szembeni kiszolgáltatottságát. Az energiacélok klímapolitikai vonatkozása erős, hiszen az EU-ban az üvegházhatású gázok kibocsátásának három-negyede az energiafelhasználás és az energiatermelés során történik, így az energetikai szektornak a klímacélok teljesítése irányába való terelése az egyik legkiemelkedőbb cél.²⁰

Éppen ezért a megújuló energiaforrások alkalmazásának a legfőbb oka az importált fosszilis energiától való függőség mérséklése, de fontos az energiaszektor működésének a környezetbaráttá tétele és az ipari fejlődési modell átalakításával összefüggő gazdaságélénkítés is. Az EU jelentős mértékben támaszkodik az energiaiimportra, ami leginkább az Oroszországtól való függőséget jelenti a tagállamok nagy része esetében. A legfrissebb vizsgálatok viszont azt mutatják, hogy a megújuló energiákra történő uniós átállás során a megújuló energiák nagyobb mértékben váltották fel a nukleáris energiát, mint a kőolaj- és földgázfelhasználást, holott a legfőbb prioritás a fosszilis energiahordozók alkalmazásának a csökkentése lenne a megújulók javára.²¹

Az európai zöld megállapodás végrehajtása számos geopolitikai kihívást fog generálni. A jövőben várható zavarokról érdemes időben gondolkodni, és már most felkészülni az esetleges következmények kezelésére. Fontos a földgázt és az olajat jelentős mértékben importáló országok segítése a zöld megállapodás negatív hatásainak a kiküszöbölésében, a célokhoz való alkalmazkodás lehetőségeinek a biztosításában. Emellett szükséges a Kínától való függőség csökkentése, elsősorban a kritikus fontosságú nyersanyagok elérése tekintetében. A jövőben eminens szerepet kapnak a globális együttműködések, kiemelt feladat lesz a koalíciók életre hívása, a szabályozások megalapozása és a szabványalkotások előkészítése, illetve a jelenleg még kevésbé motivált államok ösztönzése. A klímacélok megvalósításának fontos eleme a folyamatos elemzés és tájékoztatás, a tapasztalatoknak és a tanulságoknak az egymás közti megosztásának a gyakorlata – az Európai Unión belül és világviszonylatban is.²²

A Kínától való nyersanyagfüggőség csökkentésére irányuló törekvés a közel-múltban egy újabb szakaszba lépett. 2024. július 19-én az EU és a Szerb Köztársaság egy egyetértési megállapodást (*Memorandum of Understanding, MoU*) írt alá Belgrádban, amely a két fél partnerségének a kezdetét jelenti a fenntartható nyersanyagok, az akkumulátorok és az elektromos járművek értékláncainak a fejlesztése terén. Az együttműködés egyik célja, hogy Szerbia a helyi új iparágak

támogatásán keresztül be tudjon kapcsolódni az elektromos járművek értékláncaiba, és minden területen élénküljön a részes országok köz- és magánintézményei közti kapcsolat is, hogy ezzel is segítsék, hogy Szerbiának a már jelenleg is magas fokú gazdasági integrációja tovább erősödjön még a csatlakozás és a teljes piaci integráció előtt.²³

Az Európai Unióban hosszú ideig a gazdasági integráción volt a hangsúly, a geopolitikai kérdések nem számítottak az elsődleges ügyek közé, ami ahhoz vezetett, hogy a jelenlegi gyenge struktúra miatt az uniós külpolitika nehezen alkalmazkodik a globálisan „elvárthoz”. A hatalomnak, a stratégiának és a geopolitikának az új nyelvezete sokak fülét zavarja, mert ellentétes az EU korábbi politikájának a köztudatban élő felfogásával. Azonban körülbelül másfél évtizede a „liberális világrend álma” elkezdett szertefoszlani, Kína és Oroszország egy Nyugat-ellenes koalíció központi szereplőjévé vált, amelynek célja a nyugati befolyással szembeni ellenállás, a globális szerepvállalás és hatalmi pozíció szerzése. Eközben Törökország szép lassan távolodott az Európai Uniótól, 2016-ban Donald Trump lett az USA elnöke, majd az Egyesült Királyság kilépett az EU-ból. E tények mind az európai integrációba vetett hitet csorbították. Belső konfliktusok adódtak a migrációs és a gazdasági válságok során, amelyek a külpolitikai integrációt akadályozzák – az ellentétes nézetek legfőképpen az országok heterogenitásából fakadnak.²⁴

Az EU saját belső kihívásain túl a csatlakozni kívánó államok ügye is számos kérdést vet fel az energia- és a klímapolitika szempontjából, hiszen a kontinens délkeleti országai esetében könnyen keletkezhet egy „geopolitikai rés”. Az Európai Unióhoz történő csatlakozás érdekében igazodniuk kell az uniós klímacélokhoz is, ami az amerikai és az orosz gázipari tervek kivitelezésének a megghiúsulása következtében a térség országai számára nehézségeket okozhat. Emiatt a délkelet-európai régió országai az európai uniós klíma- és geopolitikai rendszer egyik ütközőzónájának számíthatnak a jövőben. Kérdés, hogy mi fogja meghatározni az energiapolitikájukat és azon keresztül a klímapolitikájukat: a külső nagyhatalmi törekvések és az azokkal járó geopolitikai rivalizálások vagy az EU klímacéljai és a csatlakozó államok alkalmazkodási törekvései és nehézségei.²⁵ A bővítés kérdése azért is kiemelten kezelendő, hogy az Európai Unió biztosítani tudja, hogy a Nyugat-Balkán országai továbbra is inkább az oda igyekezzenek, és ne keletkezzen az a bizonyos „geopolitikai rés”, amely lehetőséget adna Kínának, Oroszországnak vagy Törökországnak a befolyásuk növelésére.²⁶

Az EU és Szerbia közötti egyetértési megállapodás előtt a belgrádi kormány engedélyezett egy korábban leállított lítiumbányászati projektet, ami heves tiltakozási hullámot váltott ki az országban. Bár Maroš Šefčovič, az Európai Bizottság alelnöke és Olaf Scholz német kancellár is kihangsúlyozta, hogy az uniós–szerb stratégiai partnerség keretein belül kiemelt figyelmet szentelnek a környezetvédelemnek és a fenntarthatóságnak, az aláírást követően sem

csillapodott az ellenállás sem a szerb, sem a nemzetközi környezetvédelmi szervezetek és az állampolgárok részéről. A Szerbiai Környezetvédelmi Szervezetek Szövetsége 2024. augusztus 10-ére tömegdemonstrációt is hirdetett Belgrádban, és azóta is folyamatosan zajlanak a megmozdulások, amelyek egyelőre bizonytalanná tehetik a megállapodásban foglaltak végrehajtását is.²⁷

A felmerülő dilemmákra sok esetben csak évek múlva fogunk válaszokat kapni. Kérdés például az is, hogy a klímapolitikai célok teljesítése nem fog-e piaci zavarokat okozni. Tény, hogy az európai energiabiztonság nagyban függ a külső nagyhatalmaktól, hiszen a felhasznált energia előállításához szükséges kőolaj és földgáz legnagyobb része importból származik. A klímacélok elérése egyrészt csökkenti fogja ezt a fajta függést, másrészt viszont az új energia-előállítási módokhoz szükséges akkumulátorok, napelemek, turbinák gyártásához szükséges nyersanyagok egy újabb – jelen esetben kínai – függőséghez vezethetnek.²⁸ Az EU ma a napelempaneljei 80 százalékát, a szélenergia-termelésben, a hidrogéntárolásban vagy az akkumulátorokban használatos ritkaföldfémeknek pedig 98 százalékát Kínából importálja.²⁹

A másik fontos kérdés a teljesítés elmaradása és a kapcsolódó szankciók. E dilemmák egyelőre még nem aktuálisak, hiszen még az első mérföldkövet sem érte el az Európai Unió. Kérdéses, hogy van-e értelmük a szankciónak, s milyen módon és hogyan szankcionáljon az EU? Kell-e az Európai Bizottságnak (a továbbiakban: Bizottság) vagy az Európai Unió Tanácsának (a továbbiakban: Tanács) engedményeket tennie (például energiaellátási zavarok esetén)?³⁰ A kérdések köre tovább is bővíthető. Egy esetleges teljesítés elmaradása után lehet és kell-e vizsgálni, hogy annak mi volt az oka a tagállam részéről? Mindent egybevetve, egy esetleges szankció motiválni tud-e a változásra? És az milyen hatással lesz a többi tagállam motivációjára?

Ami bizonyos, hogy az EU és az állampolgárai jóléte nagyban függ a kereskedelmi partnerekkel folytatott párbeszéd minőségétől, az azok eredményeként született együttműködések folytonosságától és a globális változások következtében szükséges folyamatos megújításoktól.

A CBAM (Carbon Border Adjustment Mechanism)

A jelen tanulmánynak nem célja, hogy a CBAM-et teljeskörűen bemutassa, ám a klímapolitika vonatkozásában a jövőben jelentős hatásai lehetnek, és már az átmeneti időszak tapasztalatai alapján is úgy tűnik, a szabályozás további életútja változásokban gazdag lehet.

A CBAM definíciója:

„Az Európai Parlament és Tanács 2023. május 10-i 2023/956 sz. rendelete által létrehozott, az importárak karbonintenzitását ellensúlyozó mechanizmus (CBAM-rendelet) célja a kibocsátás-áthelyezési kockázat

megelőzése azáltal, hogy az EU ETS (üvegházhatású gázok kibocsátási egységei kereskedelmének rendszere) keretében felmerültekkel egyenértékű szén-dioxid-kibocsátási költségeket fog alkalmazni a harmadik országokból származó importárakra.”³¹

Ahhoz, hogy a globális klímacélok teljesülni tudjanak, nem elég csak a tagállamok szintjén szabályozni a kibocsátást, az a külső szereplők esetében is elkerülhetetlen.³² A CBAM-et először 2019 decemberében, az európai zöld megállapodás keretein belül fogalmazták meg, az éghajlat-politikai célok elérésének az egyik gyorsító és motiváló tényezőjére vonatkozó javaslatként. 2020 márciusára el is készült az Európai Bizottság a CBAM kialakításához szükséges iránymutatásokkal és a kezdeti hatásvizsgálattal, majd a jelentést nyilvános észrevételezésre terjesztette elő. Már 2020 őszén bekerült a 2021. évi jogalkotási csomagba, és márciusban szavazott róla az Európai Parlament, júliusban pedig a Bizottság benyújtotta az uniós CBAM javaslatot. A Tanács 2023. április 25-én szavazta meg azt, és 20 nappal később hatályba is lépett, s az uniós jog részévé vált.³³ Az bizonyos, hogy hosszú távon a nemzetközi kereskedelemre is hatással lesz ez a mechanizmus, de mivel jelenleg még az átmeneti időszakban tart, a vállalkozásoknak csupán a jelentéstételi kötelezettségnek kell eleget tenniük. Épp ezért ténylegesen csak a 2025. december 31-ig tartó átmeneti időszak után lehet majd érdemi következtetéseket levonni. Az már előre tudható, hogy a legérdekesebb azon országok esetében lesz a változás, amelyekben erőteljes a szén-dioxid-kibocsátó iparágak dominanciája és/vagy nagy az EU-val való kereskedelmi forgalom.³⁴

A CBAM bevezetését az indokolja, hogy a gyártási folyamatok során jelentős szén-dioxid kerül a levegőbe, de az nem a fogyasztó ország kibocsátásában jelenik meg. Az iparosodott országok – az EU-tagok is – lehetőség szerint a termelést kiszervezik a fejlődő világba, így a kibocsátás nem a ténylegesen profitot szerző államban történik. A CBAM sikere csak hosszú távon fog megmutatkozni, hiszen a remények szerint a kereskedelmi partnerek közötti különbségek csökkenését és átlátható kibocsátási adatokat eredményez majd, amelyeket marketingcélra is használhatnak a vállalatok. A legfőbb sikere pedig a megszűnése lenne, mivel az azt jelentené, hogy a szereplők maguktól is érdekeltté válnak a klímacélok elérésében.³⁵

A CBAM-ot alkalmazó politikának a kibocsátásáthelyezésen vagy a beszedett vámokon kívül egyéb jelentős céljai is vannak. Az egyik az európai regionális vállalkozások növekedésének és nagyobb piaci részesedéshez jutásának a segítése, hiszen azok jelenleg sok esetben a konkurens cégeknél drágábban állítanak elő bizonyos termékeket, így az árak tekintetében nem tudják felvenni a versenyt az unión kívül készült árukkal. A CBAM a kínai ipar pozíciójának a javítását is elősegítheti, hiszen az áruk előállítása során az exportra termelő

vállalkozásokat is a környezetbarát módok szem előtt tartására és az uniós piacuk fenntartása érdekében az ÜHG-kibocsátásnak a forrásnál történő csökkentésére motiválja. Emellett a CBAM a szabványosításokon, intézményesítésen keresztül egymás megsegítésére is irányulhat. Azonban számolni kell a negatív hatásokkal is, ugyanis a jelenleg a hatálya alá tartozó szektorok bővítése is várható, illetve más nagyhatalmak (Amerikai Egyesült Államok, Egyesült Királyság, Japán) szintén bizonyos szén-dioxid-koordinációs mechanizmusokat javasoltak a kínai importőrökre vonatkozóan.³⁶

Kérdés, hogy vajon Kína nem csoportosítja-e át a megújuló technikával előállított energiát az exportálandó termékeibe. Mivel a kínai nagy cégek állami tulajdonban vannak, minden gond nélkül megtehetik. Ebben az esetben a globális törekvésekből és a CBAM valódi céljából semmi nem valósulna meg. A másik lehetséges kínai válasz, hogy olyan országokon keresztül importálják az áruikat az EU-ba, amelyek mentesülnek a CBAM által kirótt fizetési kötelezettség alól – azaz például olyan államokat kérnek fel közvetítőnek, amelyek elhanyagolható mennyiséget exportálnak, vagy a kevésbé fejlettek (*less developed country*, LDC) közé tartoznak.³⁷

Minden olyan esetben, amikor a CBAM rendszerének a „kijátszása” történik, a fenntarthatóság pilléreinek az alapvető konfliktusa valósul meg a gyakorlatban, azaz a gazdasági pillér dominanciája a társadalmi és a környezeti pillérrel szemben.

További dilemmát jelent, hogy számos nem uniós állam nehezen tudja átalakítani a gazdaságát, így az olyan árösztönzők, mint a CBAM, nem feltétlenül érhetnek célt. Az ezzel kapcsolatos aggodalmak kezelésének az egyik módja lehetne, hogy a CO₂-import kiigazításából származó bevételek egy részét visszajuttatják nekik, azzal az elvárással, hogy azt a dekarbonizációba, a technológiai átállásba vagy az éghajlatváltozás elleni küzdelembe fektessék. Kína – sok más országgal (többek között Indiával, Indonéziával, Thaifölddel) egyetemben – a CBAM-re úgy tekint, mint az Európai Unió protekcionista és diszkriminatív politikai intézkedésére.³⁸ Az EU természetesen más véleményen van: „Ez nem protekcionista. Egyszerűen csak az ambiciózus kibocsátáscsökkentési intézkedéseink szükséges velejárója annak garantálása érdekében, hogy azok ténylegesen a bolygó javát szolgálják.”³⁹

Egyelőre eléggé hiányos a téma szakirodalma, hiszen – ahogy azt már említettük – még csak a kezdeti szakaszban van a jogszabály alkalmazása. Nehéz megbecsülni az egyes területeken várható következményeket, de jelenleg az is elképzelhető, hogy a céljait nem fogja elérni olyan mértékben, mint amennyire a jogalkotók számítanak rá.

Kína szerepe a világgazdaságban

Kínával kapcsolatban számos kihívást és lehetőséget nevesít a szakirodalom. Az EU és a kelet-ázsiai hatalom kapcsolatának az újradefiniálása is többször, többféle kontextusban megtörtént a közelmúltban, és a jelenlegi gazdasági, társadalmi vagy éppen a klímacélok elérése érdekében tett lépések is hatást gyakorolnak e folyamatra. A két fél között jelentős a gazdasági verseny, de a közös pontok keresése mindenképpen fontos, hiszen az éghajlatvédelmi és a klímacélok elérése csak a lehető legszélesebb körben megvalósuló globális együttműködések életre hívásával válik lehetővé.⁴⁰

Kína kibocsátási szintje kiemelkedően magas, ami a hatalmas gazdaságából és az általa gyártott termékek jellemzőiből is adódik, hiszen számos energiaigényes ipari termék esetében világszinten a legjelentősebb exportőrként tartják számon.⁴¹ A szénfüggősége az energiabiztonságra való törekvésének az egyik eleme is, hiszen az bőségesen rendelkezésre áll, így az importfüggősége csökken, ami biztonságot jelent számára, és azt szeretné is megőrizni.⁴²

Kínával kapcsolatban a nagyfokú CO₂-kibocsátás mellett az emberi jogok elterő értelmezése,⁴³ a szellemi tulajdonhoz való jog megsértése, a kikényszerített technológiatranszfer, valamint az állami tulajdonú kínai vállalatoknak kedvező, nem piaci alapú gazdasági gyakorlatok merülnek fel uniós kritikákként. Bár a korábbi kínai befektetések fellendítették Európa gazdaságát a 2008–2009-es világválság után, a későbbiekben számos ország fejezte ki az aggályait az egyoldalú kínai gazdasági előnyök, az átláthatatlan beszerzési gyakorlatok, valamint a környezetvédelmi és a társadalmi normák sorozatos megszegése miatt.⁴⁴

Kína az utóbbi években a tisztaenergia-technológia terén is folyamatosan fejleszt, és olyan eredményeket ért el, amelyek azt jelzik, hogy abban a szektorban is számolni kell a jelenlétével. Az e téren jelentkező sikerei közül néhány legitim politika következménye, azonban számos olyan fejlesztést is tett, amelyek a nemzetközi kereskedelmi szabályokba ütköznek. Az így kivívott előny kétségkívül aggodalomra adhat okot, hiszen ez a fajta kimagasló fölény akár fegyverként is használható az exporton keresztül. Erre vannak is már precedensek, például a ritkaföldfémek és egyéb nyersanyagok tekintetében.⁴⁵

Kérdés, hogy a korábbi nagyhatalmi versengések mintájára, amikor is a gáz és az olajellátást fegyverként használták, a megújuló energiák és a villamos energia terén is várható-e ez a hozzáállás. A kritikus anyagokért folyó verseny már megkezdődött. Az energiarendszer átalakítása során nem feltétlenül az energiához való hozzáférés lesz a kérdéses, hanem az energia befogadására, továbbítására, tárolására alkalmas technológiák – tehát nem csak a helyszínekről és az erőforrásokról fognak szólni az energiaszektorban várható nagyhatalmi versengések.⁴⁶ A közös klímacélok viszont még erőteljesebbé teszik az államok közötti együttműködés szükségességét.

Nem valószínű, hogy Kína a megújuló energiát fegyverként használná, hiszen maga is érdekelt a klímapolitika sikerében. A szándékos lassítás vagy akadályozás következtében pedig esetleg újra más erőforrások felé fordítaná az államok figyelmét, illetve alternatívákat keresnének.⁴⁷ Bár Kína főleg gazdasági és stratégiai lehetőségként tekint a zöldátállásra, a dekarbonizációs és klímapolitikai törekvések iránti érdeklődése azonban inkább nemzetinek mondható, mint globálisnak. Éppen ezért az európai döntéshozók számára komoly dilemmát jelent, hogy ha más területeken Kínának nem kedvező lépéseket tesznek, azok az éghajlati és a környezeti kérdések terén kialakult együttműködést is akadályozhatják.⁴⁸

Az EU–Kína-kapcsolatot tökéletesen jellemzi, hogy ez EU háromféleképpen tekint Kínára: politikai riválisként, versenytársként és együttműködési partnerként.⁴⁹ Különösen érdekes ez a jelenlegi helyzetben, amikor az éghajlatváltozás vált Brüsszel és Peking viszonyában az egyik legfontosabb témává.⁵⁰

Természetesen Kína élesen bírálja az EU hármass megközelítését.⁵¹ A kínai elnököt segítő kutatóintézet által készített tanulmány úgy fogalmaz, hogy léteznek olyan erők, amelyek akadályozzák a két fél együttműködését. Pedig annak a környezetvédelem és az éghajlat-politika terén való megerősítése mindkét félnek érdeke, és közös jövőképpel is rendelkeznek. Azonban a geopolitikai kérdések és a gazdasági lassulás számos bizonytalan szituációt tudott és tud teremteni. Peking sérelmezi, hogy az EU vetélytársként és rendszerszintű riválisként tekint rá, folyamatosan a Kínától való függőségek csökkentését hangsúlyozza, és az ellátási láncai lokalizációjával ki akarná szorítani az országot az európai piacról. Kína sem gondolja, hogy nincsenek geopolitikai konfliktusok vagy érdekelentétek a felek között, de úgy véli, a megoldások keresése csak összefogással, közös munkával, kommunikációval járhat sikerrel.⁵²

Összességében Kína gazdasági berendezkedése uniós szempontból kihívás, továbbá sokat fektet a megújuló energiákba, de közben a szén felhasználását is növeli, illetve bizonytalanok a klímapolitikai céljai és a hozzájuk kapcsolódó, azok eléréséhez szükséges tervek sem átláthatóak.

Kína klímapolitikája, klímacéljai és kihívásai

2020 szeptemberében Hszi Csin-ping kínai elnök az ENSZ Közgyűlésének 75. ülészakán bejelentette, hogy hazájában a szén-dioxid-kibocsátás 2030 előtti tetőzését tervezik, 2060-ra pedig a CO₂-semlegesség elérését tűzték ki célul. Emellett 2030-ig több mint 65 százalékkal kívánják csökkenteni a GDP szén-dioxid-intenzitását és 25 százalékra redukálni a fosszilis tüzelőanyagok arányát a primerenergia-fogyasztásban. Kínának a szénfelhasználás visszafogásával párhuzamosan nagy erővel kell növelnie a megújuló energiaforrások részesedését, amihez a hagyományos határokon túlmutató, széles körű

együttműködésekre van szüksége az országon belül és kívül is. A globális tudásmegosztás során megismert és bevált gyakorlatok elsajátítása előnyös lehet az ország számára, a kínai szakértelem pedig segíthet a globális energiaátmenet kilátásainak a javításában.⁵³

Kína klímacéljainak szakaszaira vonatkozóan több forgatókönyv is született. Alapvetően 2021 és 2030 között el kell érni az országban a szén-dioxid-csúcsot, a 2030-as évekre (2031–2040) a kibocsátás lassulása a cél, amely a gazdaság mellett a társadalmi rendszer átalakítását is megkívánja. A következő évtizedben (2041–2050) a fő iparágak CO₂-kibocsátását kell 0-ra redukálni, utolsó lépésként pedig (2050–2060) a nettó nulla szén-dioxid-kibocsátás elérése a feladat.⁵⁴

A Kínai Energiaintézet által a célokhoz kapcsolódóan felvázolt energiaátmeneti szakaszok:⁵⁵

- 1. szakasz: a 2030-ig tartó csúcsidőszak, amikor is a szén és az olaj maradna a domináns energiaforrás, de egyre jobban elterjednének a megújulók, valamint lendületet kapna az ipar és a közlekedés villamosítása;
- 2. szakasz: a 2030 és 2050 között várható energiaforradalom, amelynek során a nap- és a szélenergia válna a villamosenergia-ellátás fő forrásává, és a végfelhasználói ágazatok villamosítása is erőteljes lenne;
- 3. szakasz: a konszolidáció évtizede, amikor megtörténik a dekarbonizáció azokban az ágazatokban is, amelyekben az korábban nehézkes volt (például: acél-, cement-, vegyipar), az energiaszektorban még meglévő fosszilis tüzelők teljes kivezetése.

Bár első olvasásra ez nem tűnik annyira ambiciózus célnak, mint az európai uniós (hiszen Kínában nem a klíma-, hanem a karbonsemlegesség a cél), azonban még így is számos kérdés vetődik fel, és bizonyos tényezők mérlegelése is szükséges. Ezek a következők:⁵⁶

1. Kína energiafogyasztása és szén-dioxid-kibocsátása tovább növekszik, még nem lehet tudni, hogy mekkora lesz a csúcserték. Az ország jelenleg a ketős felemelkedés szakaszában van, a cél az lenne, hogy minél hamarabb elérje a maximumot, és megkezdhesse a csökkenési szakaszt.
2. A CO₂-csúcsról a szén-dioxid-semlegességre való áttérés átmeneti időszakát rövidebbre tervezik, mint a fejlett országokban, holott az magasabb szintről indul – de nem tudni pontosan mi lesz a kiindulópontja.
3. Kína gazdasága továbbra is erősen függ a fosszilis energiától, ráadásul magas az energiafogyasztása és alacsony az energiafelhasználási hatékonysága. A szén szerepe négyszer-öttször akkora részt tesz ki az energia-előállításban, mint az EU-ban vagy az USA-ban. (A Nemzetközi Energia-ügynökség 2024. márciusi elemzése szerint⁵⁷ a világjárvány utáni fellendülés több országban is rendkívül energiaigényes volt, de míg azokban az energiaintenzitás javult, addig Kínában 2023-ban romló tendenciát mutatott.)

4. A kínai gazdaság alacsony fejlettségi szintje kevésbé ellenálló a kockázatokkal szemben. A gazdasági fejlettségnek a karbonsemlegesség megvalósításával egy időben történő fejlesztése pedig rendkívüli kihívást jelenthet.
5. A Kínában alkalmazott technológiák még nem elég kiforrottak a szén-dioxid-kibocsátás csökkentéséhez.

Mindezt összegezve: a kínai cél a technológiai fejlődés és a termelésátalakítás, a klímasemlegességre való törekvés és a válságálló gazdaság kiépítése egy időben.

Az EU állásfoglalása szerint Kína jó úton halad ahhoz, hogy 2030 előtt elérje a szén-dioxid-kibocsátás csúcsát – a klímacélok eléréséhez vezető úton az első kérdés az, hogy honnan indul a CO₂-kibocsátás csökkentése. A zöldátállás egyik legfőbb akadálya, hogy nem hatékony a villamosenergia-hálózata, így a környezetbarát módon megtermelt energiának az országon belüli „utaztatása” nehézkes.⁵⁸ Ha ehhez hozzávesszük a megújuló energiának az exporttermékekbe történő, a korábban említett átcsoportosítását, akkor elképzelhető, hogy a cél megvalósításának magas „ára” lesz, ami gazdasági és társadalmi oldalról egyaránt komoly aggályokat vethet fel.

Amint látjuk, Kína elkötelezett résztvevője a globális klímátárgyalásoknak, illetve egy 2060-as szén-dioxid-semlegességre vonatkozó stratégiával is rendelkezik, de azt saját tempóban és a gazdasági stabilitása megőrzése mellett fogja megvalósítani.⁵⁹ Egyelőre nem világos, hogy hogyan fog kinézni az új energia-rendszer, és melyek az ország számára a leghatékonyabb útvonalak a CO₂-semlegesség eléréséhez. Erre számos lehetőség kínálkozik, amelyekkel kapcsolatosan több forgatókönyvet is kidolgoznak, de fontos, hogy a politikai lépéseket és rendszereket is azokhoz kell kapcsolni.⁶⁰

Kínának várhatóan negatív hatásokkal kell szembenéznie a karbonintenzitást ellensúlyozó lépések végrehajtásakor, hiszen a CBAM következményei a hatálya alá tartozó iparágakról tovább fognak gyűrűzni más ágazatokra is. Emellett az uniós áruk exportértékére is negatívan hathat, ami hosszú távon gátolhatja az EU versenyképességét. Kínának ezért meg kell erősítenie az együttműködését a fejlett országokkal, a CBAM-elszámoláshoz szükséges költségek kiszámítása érdekében ki kell építenie egy egységes nemzeti szén-dioxid-piacot, amely egy belső szén-dioxid-adó kivetéssel akár egy, a zöldátállásra motiváló tényező is lehetne. A CO₂-kibocsátás megfelelően átlátható elszámolási rendszeréhez és a kapcsolódó zöld kutatási és fejlesztési feladatokhoz azonban a széles körű állami együttműködés mellett a vállalatok bevonása is szükséges.⁶¹

Járműipar: az európai uniós ipar átalakulásának egy példája

A zöldátállás esetén fontos, hogy Európának a megfelelő gazdasági és ipari lehetősége is meglegyen, hiszen a szennyezés csökkentése mellett az átállás biztosításához és a célok eléréséhez szükséges technológiai fejlesztéseknek, kutatásoknak és beruházásoknak is meg kell valósulniuk.⁶² A zöldátállás kapcsán az a tévhit él a köztudatban, hogy az a járműiparban csupán az elektromos gépjárművekre történő átállást jelenti, pedig jóval több annál: olyan kérdések vizsgálata is fontos része, hogy miként állítják elő a járműveket és az alkatrészeket, hogyan szállítják és tárolják az azokhoz szükséges energiát.⁶³

A Nemzetközi Energiaügynökség (*International Energy Agency*, IEA) szerint az öt kulcsjelentőségű tisztaenergia-technológia – a nap-, a szél-, a nukleáris energia, a hőszivattyúk és az elektromos autók – növekvő alkalmazása csökkenti a károsanyag-kibocsátást. Kína a megújulókra épülő energiaipar mellett az elektromos járművek terén is vezető a világon: azok értékesítésében 2023-ban a részesedése több mint kétszerese volt a fejlett gazdaságok szintjének.⁶⁴

A járműipar Európában nagyon jelentős szerepet tölt be: a növekedés motorját jelenti a kontinens gazdaságában, az EU GDP-jének a 7 százalékát adja, több mint 13 millió embert foglalkoztat, számottevő állami bevételeket generál, és a K+F-hozzájárulása is magas. A szektor számára fontos a párizsi megállapodás céljaihoz való kapcsolódás, éppen ezért milliárdokat fektetnek a fejlesztésekbe. Kihívásként leginkább az értékláncok átalakulása és a digitalizáció erősödése jelenik meg az európai gyártók életében, de az egyre élesedő globális verseny, az üzleti tevékenységek növekvő költségei, az erősödő protekcionizmus és a geopolitikai problémák mind jelentősebbek, és egyre negatívabban érintik az iparágat. Ez utóbbiak miatt a járműipar és az állami szereplők együttműködése mind fontosabbá válik. Kiemelt célnak kell lennie az Európában gyártott járművek számának a növelése, az európai autóipar versenyképességének a kereskedelmi és az ellátási szabályok segítségével történő biztosítása.⁶⁵

A járműiparban jelenleg három meghatározó trendet azonosíthatunk:⁶⁶

1. A globális autógyártás földrajzi változásait: a gyártás erőteljesen Ázsiába, azon belül is Kínába tolódott el – az ezredfordulón még csak a globális termelés 4 százalékát tette ki, 2020-ra a feltörekvő piacok és Kína együttes termelése meghaladta a kétharmadát.
2. Az e-mobilitás terjedését: az elektromobilitásra való átállás Európában is összefügg a klímacélok elérésével, amely a jogszabályokon és a fogyasztóknak nyújtott támogatásokon keresztül valósul meg.
3. Az ellátási láncok akadózásának a problémáit: egyrészt a gyártáshoz szükséges anyagok elérésének a korlátai és korlátozásai, másrészt a szállítási útvonalakon keletkező akadályok (támadások, háborúk, geopolitikai konfliktusok okozta lezárások stb.). Fontos lenne a gyártáshoz nélkülözhetetlen

anyagok elérhetősége és megfizethetősége, ami Európa esetében azért is nehézkesen megoldható, mert az itteni járműipar jelentős mértékben függ az ázsiai – főként kínai – importtól.

A kínai hatás az európai járműiparban

A járműipar vizsgálata a klímapolitika, valamint Kína és az Európai Unió kontextusában több okból is nagyon érdekes és aktuális, s 2035 közeledtével egyre égetőbb feladattá válik az európai járműipar jövőjének a felvázolása.

Egyrészt a klímapolitikai törekvések a járműipar esetében két oldalról is megközelíthetőek: a termékek gyártása során jelentős éghajlat- és környezetvédelmi aggályokkal kell szembesülni, és a késztermékek használatakor szintén előtérbe kerül a klímapolitikai célok kérdése, hiszen a töltési infrastruktúra működtetése is energiafelhasználással jár. A 2050-re elérendő uniós klíma- és karbonsemlegesség egyik kulcslépése a nem elektromos járművek üzembe helyezésére vonatkozóan 2035-től bevezetendő tilalom. A dátum meghatározását elsősorban az indokolta, hogy átlagosan 15 év egy jármű élettartama, így az évszázad közepére a belsőégésű motorral hajtott és a hibrid járművek többsége ki fog kerülni a közúti közlekedésből.

Másrészt az EU és Kína vonatkozásában is izgalmas vizsgálati lehetőséggel bír a terület, hiszen jelenleg az európai járműgyártásban egyértelműen a kínai autógyártók várható dominanciája azonosítható.

Az ACEA (*European Automobile Manufacturers' Association*) jelentése szerint Kína globálisan és európai viszonylatban is a vezető autógyártók közé tartozik. Az uniós behozatal elsődleges forrásországa is Kína, amely tavaly tovább növelte az előnyét a többi járműgyártó nagyhatalommal szemben, míg az Európai Unióból a távol-keleti országba irányuló járműexport jelentősen csökkent az utóbbi években.⁶⁷

A járműipart sokszor nevezik az iparágak iparágának, mivel a globális tömeggyártás és -fogyasztás, a technológiai fejlődés és a globális versengések egyik színtere. A jelen tanulmánynak nem célja az azzal kapcsolatos állásfoglalás, hogy a járműipari beruházások általánosságban milyen hatást gyakorolnak az egyes országok gazdaságára – elsősorban az EU 2050-es klímacéljainak a megvalósítása és a kínai járműipar terjeszkedése szempontjából közelíti meg a témát.

Azt már ki lehet jelenteni, hogy az elektromobilitás nem egy jövőre vonatkozó ügy, hanem a mai globális valóság fontos része. Az Európai Unió esetében jelenleg a kihívásokhoz való alkalmazkodás a fő kérdés: fogadni kell az elektromos járművek összeszerelésével kapcsolatos beruházásokat, be kell szállni az akkumulátorokkal összefüggő technológiákba és fejlesztésekbe, és a töltési infrastruktúrát is fejleszteni kell. A kínai térnyerés már tagadhatatlan: az

európai autógyártók erősen függenek a távol-keleti beszállítóktól, emellett a társadalomban is növekszik a kínai járművek elfogadottsága. E tendencia tovább fog erősödni, és a kínaiak a beruházásaikat elsősorban olyan országokba irányítják (például Kelet-Közép-Európa államaiba), ahol erősek a járműipari hagyományok.⁶⁸

Kína vezető szerepe ráadásul nemcsak az elektromos járművek gyártásában és a kapcsolódó fejlesztésekben egyértelmű, de a töltési infrastruktúrához a tiszta energiát biztosító megújuló piacán is jelen van. Az e téren végzett fejlesztései révén jelentős potenciállal rendelkezik ahhoz, hogy technológiailag domináns szerepet töltsön be az európai piacon is, kiszorítva a helyi szereplőket – így Európa a Kínával való együttműködést egyszerűen már nem tudja megkerülni.⁶⁹ A kínai dominancia másik oka, hogy a nyugati járműgyártók megrekedtek az átmenetben, nem tudnak érdemi fejlesztéseket produkálni az elektromobilitás terén. Amennyiben mégis saját fejlesztésű járművet dobnak piacra, akkor pedig a kínai gyártók áraival nem tudják felvenni a versenyt.⁷⁰

A legfrissebb uniós intézkedés értelmében ideiglenesen kiegyenlítő vámot vetettek ki az akkumulátoros elektromos járműveknek a Kínából az Európai Unióba történő behozatalára, mivel a Bizottság vizsgálata szerint az elektromosjármű-értéklánc tisztességtelen támogatásban részesül a gyártó országban, ami gazdasági károkat okozhat az uniós gyártóknak. A döntést az indokolja, hogy az alacsony árú elektromos járművek importja a közelmúltban jelentősen megnőtt, és a vizsgálatok lezárásáig megismert tények aggodalomra adnak okot az európai döntéshozóknak.⁷¹

Jelenleg a kínai befektetések fő célpontjai Európában a keleti és a kelet-közép-európai országok, amelyeknek a nagyrészt külföldi tulajdonú járműipara már amúgy is jelentős mértékben függ a külföldi helyszíneken, főleg a nyugat-európai államokban hozott döntésektől.

A járműgyártás terén napjainkra fontos kérdéssé vált az akkumulátoripar helyzete. Az akkumulátorok az elektromos gépjárművek legértékesebb részei, a súlyuk miatt a távoli helyszínekről történő szállításuk nehezen megoldható, illetve rendkívül költséges is lenne, ezért célszerű azt a jármű összeszerelési helyéhez földrajzilag közel gyártani. A kelet-közép-európai országok amellett, hogy Kína szempontjából kedvező helyszínnek minősülnek, a környezeti agályokat részletező számos tanulmány, illetve a kínai dominancia további növekedése ellenére különféle ösztönzőkkel maguk is arra biztatják a kínaiakat, hogy a térségbe telepítsék a beruházásaikat. Ez Magyarország esetében különösen igaz.⁷² Hazánk igencsak vonzó a kínai befektetők számára, ami részben a nagyvonalú állami támogatásoknak is köszönhető, de a jó infrastrukturális feltételeknek szintén, hiszen más, járműiparban jelentős országokhoz és beszállítókhöz is közel fekszik. Ezenkívül az új európai telephelyek révén képesek

számos kereskedelmi akadály leküzdésére, az esetleges uniós vámok és kvóták elkerülésére. A kínai járműipari vállalatok a befektetéseik tervezése során fontos szempontnak tekintik, hogy olyan országokat célozzanak meg, ahol már jelentős járműipari befektetések vannak, hiszen így be tudnak kapcsolódni a meglévő hálózatokba. A stratégiájuk része továbbá az ottani piacok ellátása is, mivel a termékeiket olcsóbban tudják kínálni, mint a konkurens gyártók. Hosszú távon a kínai kapcsolat valószínűleg ott lesz a legerősebb, ahol a gazdaság a járműipartól függ.⁷³

Az európai járműipar kihívásai a klímapolitikával és Kínával összefüggésben

Az uniós klímacélok eléréséhez szükség van az európai közlekedési rendszer teljes átalakítására – a gyártástól a töltési infrastruktúra fejlesztéséig (illetve az újrahasznosítás mellett egyéb területeken is, de a jelen tanulmányban csak a 2035-ig terjedő cél esetében vizsgáljuk az átalakulást és a kínai kapcsolatot).

Kínát a politikai döntései és az ipari fejlesztései napjainkra globálisan a legnagyobb megújulóenergia-ipari hatalommá tették, az előbbiek más országok gazdaságát is befolyásolják. Az ellátási láncai a határain messze túlnyúlnak. A napelemek és egyéb új típusú energiaforrások és -hordozók mellett az akkumulátorok fejlesztési és gyártási nagyhatalma is, valamint az iparágak közti „spillover hatás” miatt egyéb iparágakra és azokon keresztül a foglalkoztatásra is jelentős hatást gyakorol világszerte.⁷⁴

E tényekből kiindulva számos dilemma vetődik fel a járműipari bővítés és főként az európaiakat érintő kínai hatások kérdéskörében.

Az első – amely esetében már nagyrészt választ is kaptunk az itt felvetendő kérdésre –, hogy milyen stratégiát kellene az Európai Uniónak alkalmaznia. Beengedni a kínai autógyártókat? Hagyni, hogy elárassza a kínai import a térséget? Vagy nem engedni be őket?

Az bizonyos, és a jelen cikkben is többször kiemelten szerepelt, hogy napjainkra a kínai gyártók nélkül nem képzelhető el a világ járműipara, ezért az államoknak inkább érdekükben áll a kínai befektetések befogadása, mert általuk magasabb helyi hozzáadott értéket remélhetnek. A kelet-közép-európai országoknak a járműiparban betöltött vezető szerepük megőrzéséhez szükségük van a kínai gyártókra. Hazánk ebben élen jár: számos kínai befektetést fogad be és támogat.

A helyi hozzáadott érték esetében az az alapvető kérdés, hogy a beszállítói bázis rendelkezik-e az e-mobilitásra való átállás képességével. A saját beszállítóik költöznek-e a kínai gyárakkal Európába? Ha nem, bevonnak-e hazai beszállítókat a szükséges mértéken túl, vagy inkább a német járműgyárak külföldi beszállítóit célozzák majd meg elsősorban?

Egyelőre úgy látszik, hogy Magyarország az elektromobilitási ellátási láncok kialakulásának az egyik fontos európai színtere, ami számos külföldi közvetlen-tőke-befektetést (*Foreign Direct Investment*, FDI) generál, illetve a nyugati járműgyártók és a kínaiak lehetséges együttműködésének az egyik mintapéldája a térség. A kínai dominancia annyira erős a járműgyártásban, hogy a régióban jelen lévő nyugat-európai járműipari vállalatok csupán a geopolitikai érdekeik szem előtt tartása miatt sem kerülhetik meg az ellátási láncokhoz való csatlakozást.⁷⁵

Kérdéses, hogy a hazai munkaerőpiac rendelkezik-e annyi tartalékkal, amennyire ezekben a gyárakban szükség lenne (itt nem csak a mennyiség, hanem a minőség is kérdés), vagy külföldi – legfőképpen harmadik országbeli – vendégmunkások fognak dolgozni az itteni üzemekben, ahogy az számos hazai járműipari vállalatnál már tapasztalható.

Egyelőre nem tudni, hogy a beruházó vállalatok K+F-tevékenységet is hoznak-e magukkal, vagy csak a gyártást és az összeszerelést telepítik Európába. Törekedni kell arra, hogy a kutatás-fejlesztés terén is erősödjének a kínai kapcsolatok. A másik – hazánkban gyakori – modell a duális képzést biztosító felsőoktatási intézményekkel és a kutatóintézetekkel az érintett cégek által felkínált közös munkák/projektek végzése. Ezzel kapcsolatban is meg kell győzni a kínai befektetőket az együttműködés hasznosságáról.

A második dilemma – éppen az utóbbihoz kapcsolódóan – a klímacélok teljesítésének és az uniós ipar védelmének a konfliktusa és az azzal összefüggő gazdasági, társadalmi, politikai és környezetvédelmi következmények mérlegelése. A nyugati autógyártók sem technológiában, sem árakban nem tudnak versenyezni a kínai járművek gyártásával és értékesítésével, ezért az Európai Uniónak folyamatosan mérlegelnie kell a lehetőségeit és a helyi vállalatokat fejlesztésekre ösztönöznie.

E feladat egyenesen vezet a harmadik dilemmához, a geopolitikai és klímapolitikai célok kérdéséhez. Ez sokkal messzebbre mutat a jelen tanulmányban tárgyalt témánál, ugyanis a klímaterveknek a geopolitikával történő összekapcsolása nehézkes lehet. A klímaváltozással foglalkozó COP 28 konferencián is elhangzott,⁷⁶ hogy az éghajlatvédelmi törekvések és a kapcsolódó energiapolitikai átalakítások során a szerepvállalások és a hozzájárulások mértékének az igazságos elosztása bizonyosan nem fog megvalósulni – elképzelhető, hogy a folyamatnak nyertesei és vesztesei is lesznek –, de ez nem gátolhatja a cél elérését, hiszen a klímacélok csakis globális összefogás révén valósulhatnak meg. Kína esete több szempontból is ellentmondásos: miközben globálisan 1992 óta csökkenés tapasztalható a CO₂-kibocsátásban, addig Kínáé a négyszeresére nőtt. Ahogy már a jelen cikkben is többször kiemeltük, az akkumulátorok és a napelemek előállításához szükséges nyersanyagok elérhetősége, a termékek és az alkatrészek előállítása a geopolitikai erőviszonyokat is biztosan befolyásolni fogja.

Következtetések

Kínának és az Európai Uniónak az éghajlatváltozás terén való együttműködésük során számos kihívással kell szembenéznie, de a megjelenő lehetőségekkel is tudniuk kell élni. Ezek a következők:⁷⁷

- A járvány, a háborúk és az egyéb globális válságok az Európai Uniót és Kínát egyaránt érintették, s ezzel a kapcsolatukat is átformálták. A köztük megvalósuló csúcstalálkozókon továbbra is jelentős helyet kell elfoglalniuk a klímapolitikai egyeztetéseknek.
- Az új európai zöld megállapodás és az éghajlatváltozás mérséklése érdekében hozott egyéb intézkedéscsomagok új kihívások elé állítják Kínát és az Európai Uniót az együttműködések minden területén, hiszen a benne foglaltak nemcsak a belső gazdasági folyamatokra vannak hatással, hanem a külső szereplők kapcsán is tartalmaznak rendelkezéseket.
- Az új európai zöld megállapodás hatásaként a szabályozások és az irányítási eszközök gyarapodni fognak, új módszereket vezetnek be, amelyek egy része akár külső motivációs elemként további lehetőségeket is teremthet Kína számára a változás felé való elindulás útján.
- A gazdasági és a technológiai fejlesztések tovább fognak gyorsulni, s ebben a magas szén-dioxid-kibocsátású iparágak kiemelt szerephez jutnak majd, mivel azok esetében nehezebb lesz a karbonsemlegességi cél eléréséhez vezető út.

Nagyon érdekes, hogy miközben Kína a klímaváltozás elleni küzdelem terén inkább a később iparosodott, feltörekvő országok között van (hiszen jelenleg még a szén-dioxid-kibocsátás növelésének a szakaszában tart), addig a megújuló energiaforrások hasznosításához szükséges fejlesztésekbe kimondottan sokat fektet be. Ez leginkább arra enged következtetni, hogy elsősorban gazdasági oldalról közelíti meg a klímaváltozás és a hozzá kapcsolódó nemzetközi erőfeszítések kérdéskörét.

Biztosan ki lehet jelenteni, hogy a jövőbeli szakpolitikai intézkedések során világszerte hangsúlyt kell fektetni a klímapolitikai kérdésekre, hiszen a Föld népességének a legnagyobb része már napi szinten érzi a megváltozott éghajlat és a környezetromlással együtt járó problémákat. Alapvetően szükséges lenne, hogy a három gazdasági nagyhatalom – az Európai Unió, Kína és az Amerikai Egyesült Államok – valamilyen módon közös nevezőre jutva együtt tudjon előrébb lépni ebben az ügyben. Természetesen a többi ország együttműködései is jelentősek, de kisebb esély van arra, hogy azok többoldalú megállapodásai a világ egészére vonatkozóan meg tudják oldani a klímaproblémát, vagy képesek lennének megalapozni annak a kezelését.⁷⁸

Tanulmányunk vizsgálati területe, a járműipar helyzete jelenleg nagyon aktuális téma, és tökéletesen szemlélteti az európai klímacélok teljesítése közben számos ország esetében jelentkező egyik legfőbb dilemmát, az egyik külföldi függőségből a másikba kerülés kérdését.

Egyelőre úgy tűnik, hogy az e-mobilitás lesz a rövid távú jövő, azonban nem biztos, hogy nem fejlesztenek ki olyan technológiát, amely azt minden szempontból felül tudja majd múlni. Kérdéses, hogy a jelenlegi fejlesztési ciklusban Kína milyen pozíciót foglal el, és milyen további területeken tudja a globális el-sőségét növelni.

A tanulmány végén mindenképpen érdemes egy rövid kitekintést Magyarországnak szentelni. Hazánkban a járműipar jelentősége várhatóan nem fog csökkenni, a hazai ipar húzóágazataként tekint rá a kormány: a jelenlegi kilátások szerint 2030-ra Magyarország ipari termelésének akár 30 százalékát is az adhatja. Ugyanakkor természetesen szükséges és prioritást élvez a gazdaság diverzifikációja is. Hazánkban új iparstratégia készül, amelyben a gazdasági stabilitás érdekében más ágazatok súlyponti jellegének az erősítése szintén szerepelni fog.⁷⁹ A diverzifikáción belül is elsősorban a kettős diverzifikáció javasolt. Ez annyit jelent, hogy nyugati és keleti befektetéseket is fogadnia kell hazánk-nak, valamint az utóbbiakon belül is szükség van a sokszínűsége. Mindez egy sokkal ellenállóbb FDI-állományt eredményezne.⁸⁰

Erre a jövőbeli tervezett útra ráerősít Magyarország 2024–2030-as időszakra vonatkozó versenyképességi stratégiája,⁸¹ hiszen a járműipar tekintetében külön kiemeli, hogy hazánk a keleti és a nyugati járműipar kapcsolódási pontja lesz, s egy beruházásvonzó ökoszisztéma kialakításával az iparági fejlesztés, gyártás és a hozzájuk kapcsolódó folyamatok területén Európa vezető országává válhat. Ehhez azonban fontos a hazai beszállítói bázis fejlesztése (hiszen csak így biztosítható a jelentős helyi hozzáadott érték), a kapcsolódó technológia és az e-mobilitásra történő átálláshoz szükséges tudás megszerzésének a támogatása, valamint az emberi erőforrás fejlesztése.

A hazai beszállítók között elenyésző azon vállalatok száma, amelyek rendelkeznek a fejlesztésekhez szükséges anyagi és emberi erőforrással, és a kívánt magasabb hozzáadott értékű tevékenységek felé el tudnának mozdulni. Az akkumulátorgyártás kétségkívül munkahelyeket teremt a jövőben, de egyelőre kérdéses, hogy milyen mértékűek lesznek az egyéb helyi előnyök.⁸²

A nemzetközi szintén mindenképpen nagyobb hangsúlyt kell fektetni az interoperabilitásra. Az együttműködések fontos területének kell lennie a gazdasági és stratégiai szempontból is jelentős technológiák fejlesztése, de csakis az adatvédelmi és a biztonságpolitikai kérdések együttes elemzése és értelmezése mellett. Ennek érdekében az államoknak és a politikai szereplőknek is fokozniuk szükséges az együttműködésüket a magánszektorral.⁸³ A kutatás és fejlesztés mellett a hazai stratégia másik kulcsterülete az oktatás lesz, hiszen a tudásalapú

társadalom elengedhetetlen a kitűzött európai uniós célok eléréséhez. Természetesen azon belül is szem előtt kell tartani a szellemi tulajdon védelmét, a szabadalmi kérdéseket és a minden értelemben tisztességes úton megszerzett információkat és elért fejlesztéseket.

Annyi bizonyos, hogy a hatékony globális fellépéshez az Európai Unión belül egységes szemléletre lenne szükség, stratégiai megközelítést kellene alkalmazni a szakpolitikai kérdések tárgyalása és a döntések meghozatala során, valamint az alkalmazkodóképesség javításának is az egyik elsődleges célnak kell lennie. Ehhez azonban az Európai Uniónak csapattá kell válni, hatékony szerepmegosztással és jól működő koordinációs mechanizmusokkal, annak szem előtt tartásával, hogy „a geopolitika otthon kezdődik”.⁸⁴

Jegyzetek

- 1 A cikkben kifejtett nézetek a szerzők saját véleményét tükrözik, és nem feltétlenül egyeznek a magyar kormányzati állásponttal.
- 2 Dröge, Susanne: „The EU and China: Different Ambitions and Actions on Climate”, *Groupe d'études géopolitiques*, <https://geopolitique.eu/en/articles/the-eu-new-green-deal-and-geopolitics-and-china-climate-and-trade-increasingly-intertwined/> (a letöltés ideje: 2024. június 18.).
- 3 Oertel, Janka, Tollmann, Jennifer és Tsang, Byford: „Climate Superpowers: How the EU and China Can Compete and Cooperate for a Green Future”, *European Council on Foreign Relations*, <https://ecfr.eu/wp-content/uploads/Climate-superpowers-How-the-EU-and-China-can-compete-and-cooperate-for-a-green-future.pdf> (a letöltés ideje: 2024. július 9.).
- 4 Zhang, Min és Gong, Jialuo: „European Green Deal and the Prospects of EU–China Climate Change Cooperation”, *Global Economic Observer*, 8., no. 2. (2020): 82–93.
- 5 Kessler, Christina: „Between Competition and Co-operation: How to Engage with China on Climate”, *Centre for European Reform*, <https://www.cer.eu/publications/archive/policy-brief/2024/between-competition-and-co-operation-how-engage-china-climate> (a letöltés ideje: 2024. július 17.).
- 6 Dobi Ildikó, Bíróné Kircsi Andrea és Péliné Németh Csilla: „A nap- és szélenergia hasznosítás helyzete 2020-ban és 2021-ben”, *Léggör*, 68., no. 1. (2023): 28–39.
- 7 *International Energy Agency (IEA)*, „CO₂ Emissions in 2023: A New Record High, but Is there Light at the End of the Tunnel?”, <https://www.iea.org/reports/co2-emissions-in-2023> (a letöltés ideje: 2024. július 17.).
- 8 Zhao, Xin, Ma, Xiaowei, Chen, Boyang, Shang, Yuping és Song, Malin: „Challenges toward Carbon Neutrality in China: Strategies and Countermeasures”, *Resources, Conservation and Recycling*, 176. (2022): 105959.
- 9 Kessler: „Between Competition and Co-operation”.
- 10 Deák András, Szabó John és Weiner, Csaba: „Energiapolitikai versengés új felállásban Délkelet-Európában: az Európai Unió az Egyesült Államokkal és Oroszországgal szemben?”, *Nemzet és Biztonság*, 14., no. 2. (2021): 70–92.
- 11 Goreczky Péter: „Az energiaátmenet hatásai a nagyhatalmi versengésre”, *KKI-elemzések*, 56. (2022): 1–9.

- 12 Dröge: „The EU and China”.
- 13 Borrell, Joseph: „The Geopolitics of Climate Change”, *The Diplomatic Service of the European Union*, https://www.eeas.europa.eu/eeas/geopolitics-climate-change_en (a letöltés ideje: 2024. július 17.).
- 14 Leonard, Mark, Pisani-Ferry, Jean, Shapiro, Jeremy, Tagliapietra, Simone és Wolff, Gunt-ram: „The Geopolitics of the European Green Deal”, *Policy Contribution*, 4. (2021).
- 15 Dobi, Bíróné Kircsi és Péliné Németh: „A nap- és szélenergia”.
- 16 *Európai Bizottság*, „COM (2022) 230: REPowerEU terv”, https://eur-lex.europa.eu/re-source.html?uri=cellar:fc930f14-d7ae-11ec-a95f-01aa75ed71a1.0016.02/DOC_1&format=PDF (a letöltés ideje: 2024. július 17.).
- 17 *Európai Parlament*, „Az EU 2035-től tiltja az új benzines és dízelautók értékesítését”, https://www.europarl.europa.eu/pdfs/news/expert/2023/6/story/20221019S-TO44572/20221019STO44572_hu.pdf (a letöltés ideje: 2024. július 17.).
- 18 *Regional Cooperation Council*, „Sofia Declaration in the Green Agenda for the Western Balkans”, <https://www.rcc.int/files/user/docs/196c92cf0534f629d43c460079809b20.pdf> (a letöltés ideje: 2024. július 17.).
- 19 Ezek az országok – Koszovó kivételével – uniós tagjelöltek.
- 20 Dobi, Bíróné Kircsi és Péliné Németh: „A nap- és szélenergia”.
- 21 Bozsik Norbert és Magda Róbert: „A megújuló energiák szerepe az Európai Unió új tagállamaiban”, *Logisztika*, 6., no. 1. (2020): 70-76.
- 22 Leonard, Pisani-Ferry, Shapiro, Tagliapietra és Wolff: „The Geopolitics”.
- 23 *European Commission*, „EU and Serbia Sign Strategic Partnership on Sustainable Raw Materials, Battery Value Chains and Electric Vehicles”, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_24_3922 (a letöltés ideje: 2024. augusztus 1.).
- 24 Lehne, Stefan: „How the EU Can Survive in a Geopolitical Age”, *Carnegie Europe*, <https://carnegieendowment.org/research/2020/02/how-the-eu-can-survive-in-a-geopolitical-age?lang=en¢er=europe> (a letöltés ideje: 2024. július 17.).
- 25 Deák, Szabó és Weiner: „Energiapolitikai versengés új felállásban”.
- 26 Lehne: „How the EU Can Survive”.
- 27 *Euronews*, „Serbia: Fresh Protests Threaten EU-Backed Lithium Mining Plan”, <https://www.euronews.com/my-europe/2024/07/31/serbia-fresh-protests-threaten-eu-backed-lithium-mining-plan> (a letöltés ideje: 2024. augusztus 1.).
- 28 Leonard, Pisani-Ferry, Shapiro, Tagliapietra és Wolff: „The Geopolitics”.
- 29 Kessler: „Between Competition and Co-operation”.
- 30 Deák, Szabó és Weiner: „Energiapolitikai versengés új felállásban”.
- 31 *Nemzeti Klímavédelmi Hatóság*, CBAM (az importárak karbonintenzitását ellensúlyozó mechanizmus), <https://nkvh.kormany.hu/cbam-az-importaruk-karbonintenzitasat-ellensulyozo-mechanizmus> (a letöltés ideje: 2024. július 18.).
- 32 Leonard, Pisani-Ferry, Shapiro, Tagliapietra és Wolff: „The Geopolitics”.
- 33 Zhu, Jingzhi, Zhao, Yuhuan és Zheng, Lu: „The Impact of the EU Carbon Border Adjustment Mechanism on China’s Exports to the EU”, *Energies*, 17., no. 2. (2024): 509.
- 34 Overland, Indra és Huda, Mirza Sadaquat: „Climate Clubs and Carbon Border Adjustments: A Review”, *Environmental Research Letters*, 17. (2022): 093005.
- 35 Dröge: „The EU and China”.
- 36 Yan, Zhou és Yuan, Zhao: „Discussion on the Impact of EU Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM) for China-EU Trade”, *Environmental Research Communications*, 5, (2023): 111001.
- 37 Dröge: „The EU and China”.

- 38 Magacho, Guilherme, Espagne, Etienne és Godin, Antoine: „Impacts of the CBAM on EU Trade Partners: Consequences for Developing Countries”, *Climate Policy*, 24., no. 2. (2023): 243–259.
- 39 Borrel: „The Geopolitics of Climate Change”.
- 40 Oertel, Tollmann és Tsang: „Climate Superpowers: How the EU”.
- 41 Brown, Chad P. és Clausning, Kimberly: „Together, China, the US, and the EU Emit Nearly Half of the World’s Greenhouse Gases”, *Peterson Institute for International Economics*, <https://www.piie.com/research/piie-charts/together-china-us-and-eu-emit-nearly-half-worlds-greenhouse-gases> (a letöltés ideje: 2024. július 17.).
- 42 Kessler: „Between Competition and Co-operation”.
- 43 Oertel, Tollmann és Tsang: „Climate Superpowers: How the EU”.
- 44 Lehne: „How the EU Can Survive”.
- 45 Brown és Clausning: „Together, China, the US”.
- 46 Overland: „Climate Clubs and Carbon”.
- 47 Goreczky: „Az energiaátmenet hatásai”.
- 48 Kessler: „Between Competition and Co-operation”.
- 49 *European Commission*, „EU–China – A Strategic Outlook”, <https://commission.europa.eu/system/files/2019-03/communication-eu-china-a-strategic-outlook.pdf> (a letöltés ideje: 2024. július 21.).
- 50 Leonard, Pisani-Ferry, Shapiro, Tagliapietra és Wolff: „The Geopolitics”.
- 51 Kessler: „Between Competition and Co-operation”.
- 52 *Research Center for Xi Jinping*, „China–EU Cooperation on Environment and Climate Progress and Prospects”, <https://www.chinadaily.com.cn/pdf/2024/20240505.pdf> (a letöltés ideje: 2024. július 20.).
- 53 *International Renewable Energy Agency (IRENA)*, „China’s Route to Carbon Neutrality: Perspectives and the Role of Renewables”, <https://www.irena.org/publications/2022/Jul/Chinas-Route-to-Carbon-Neutrality> (a letöltés ideje: 2024. július 18.).
- 54 Zhao, Ma, Chen, Shang és Song: „Challenges toward Carbon Neutrality”.
- 55 Wang, Zhongying és Sandholt, Kaare: „How China’s Energy System Can Reach Carbon Neutrality before 2055”, *Carbon Brief – Clean on Climate*, <https://www.carbonbrief.org/guest-post-how-chinas-energy-system-can-reach-carbon-neutrality-before-2055/> (a letöltés ideje: 2024. július 17.).
- 56 Zhao, Ma, Chen, Shang és Song: „Challenges toward Carbon Neutrality”.
- 57 *IEA*, „CO₂ Emissions in 2023”.
- 58 Kessler: „Between Competition and Co-operation”.
- 59 Leonard, Pisani-Ferry, Shapiro, Tagliapietra és Wolff: „The Geopolitics”.
- 60 Wang és Sandholt: „How China’s Energy System”.
- 61 Zhu, Zhao és Zheng: „The Impact of the EU”.
- 62 Leonard, Pisani-Ferry, Shapiro, Tagliapietra és Wolff: „The Geopolitics”.
- 63 Kessler: „Between Competition and Co-operation”.
- 64 *IEA*, „CO₂ Emissions in 2023”.
- 65 *European Automobile Manufacturers’ Association (ACEA)*, „A Competitive European Auto Industry: Driving the Mobility Revolution” https://www.futuredriven.eu/wp-content/uploads/2024/02/ACEA_FutureDriven_Manifesto.pdf (a letöltés ideje: 2024. július 18.).
- 66 Hanzl-Weiss, Doris: „The Automotive Sector in EU–CEECs: Challenges and Opportunities”, *FIW – Research Centre International Economics*, <https://hdl.handle.net/10419/274173> (a letöltés ideje: 2024. július 19.).

- 67 *European Automobile Manufacturers' Association (ACEA)*, „Economic and Market Report Global and EU Auto Industry: Full Year 2023”, https://www.acea.auto/files/Economic_and_Market_Report-Full_year_2023.pdf (a letöltés ideje: 2024. július 18.).
- 68 Szunomár Ágnes: „From Zero to Hero? Chinese Investment in Electric Vehicle Supply Chains in the Visegrád Four”, *Association for International Affairs (AMO)*, https://chinaobservers.eu/wp-content/uploads/2024/01/Chinese-investments-in-EV-supply-chains-in-Central-Europe_paper_A4_03.pdf (a letöltés ideje: 2024. július 19.).
- 69 Leonard, Pisani-Ferry, Shapiro, Tagliapietra és Wolff: „The Geopolitics”.
- 70 Szunomár: „From Zero to Hero?”.
- 71 *Európai Bizottság*, „24/3630 Sajtóközlemény. A Bizottság ideiglenes kiegyenlítő vámot vet ki a Kínából származó akkumulátoros elektromos járművek behozatalára – folytatódnak a megbeszélések Kínával”, https://europa.eu/newsroom/ecpc-failover/pdf/ip-24-3630_hu.pdf (a letöltés ideje: 2024. július 21.).
- 72 Hanzl-Weiss: „The Automotive Sector in EU–CEECs”.
- 73 Szunomár: „From Zero to Hero?”.
- 74 Brown és Clausing: „Together, China, the US”.
- 75 Goreczky Péter: „Geopolitikai törésvonalak és FDI: Globális és hazai vonatkozások”, *MKI-elemzések*, 23. (2023): 1–9.
- 76 Borrel: „The Geopolitics of Climate Change”.
- 77 Zhang és Gong: „European Green Deal and the Prospects”.
- 78 Brown és Clausing: „Together, China, the US”.
- 79 *Magyarország Kormánya*, „A high tech akkumulátorgyártás és a járműipar húzza előre az ipari teljesítményt”, <https://kormany.hu/hirek/a-high-tech-akkumulatorgyartas-es-a-jarmuipar-huzza-elore-az-ipari-teljesitmenyt> (a letöltés ideje: 2024. július 22.).
- 80 Goreczky: „Geopolitikai törésvonalak és FDI”.
- 81 *Nemzetgazdasági Minisztérium*, „Magyarország versenyképességi stratégiája 2024–2030”, <https://kormany.hu/dokumentumtar/magyarorszag-versenykepessegi-strategiaja-2024-2030> (a letöltés ideje: 2024. július 16.).
- 82 Szalavetz Andrea: „Transition to Electric Vehicles in Hungary: A Devastating Crisis or Business as Usual?”, *Technological Forecasting and Social Change*, 184. (2022): 122029.
- 83 Khan, Khalid, Su, Chi-Wei, Umar, Muhammad és Zhang, Wei: „Geopolitics of Technology: a New Battleground?”, *Technological and Economic Development of Economy*, 28., no. 2. (2022): 442–462.
- 84 Lehne: „How the EU Can Survive”, 9. o.

Bizonyos bizonytalanság az amerikai külpolitikában: Kína stratégiai ellensúlyozása az indopacifikus régióban és az új hidegháború intézményesülése

Known Unknowns in American Foreign Policy:

China's Strategic Counterbalance in the Indo-Pacific Region and the Institutionalization of a New Cold War

Rada Péter és Medgyesi Péter

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2024.4.2

Összefoglaló: A tanulmány az amerikai külpolitika lehetséges alakulását vizsgálja egy Kína elleni esetleges új hidegháború kontextusában, különös tekintettel az indo-csendes-óceáni térségre. Az amerikai külpolitikai irányvonalak – a liberális internacionalista, a realista-tranzakcionalista és a progresszív – egyaránt rendszerszintű veszélynek tekintik Kínát, ami egy új, intézményesült hidegháború kialakulásához vezethet. A tanulmány a világrend változásait, a biztonsági dilemma és a kölcsönös függőségek hatásait, valamint az amerikai külpolitikának az indopacifikus régióban várható gyakorlati megvalósulását elemzi. Az eredmények azt mutatják, hogy az Amerikai Egyesült Államok külpolitikája a Kínával való konfrontáció irányába mozdul el, ezért az új hidegháború szinte elkerülhetetlen.

Kulcsszavak: amerikai külpolitika, Kína, hidegháború, indo-csendes-óceáni/indopacifikus térség, világrend, biztonsági dilemma

Abstract: The study examines the development of U.S. foreign policy in the context of a potential new Cold War against China, with a particular focus on the Indo-Pacific region. U.S. foreign policy directions – liberal internationalist, realist-transactionalist, and progressive – uniformly perceive China as a systemic threat, which could lead to the formation of a new, institutionalized Cold War. The study analyzes changes in the world order, the effects of the security dilemma and interdependencies, as well as the practical implementation of U.S. foreign policy in the Indo-Pacific region. The findings indicate that U.S. foreign policy is moving towards confrontation with China, making a new Cold War almost inevitable.

Keywords: U.S. foreign policy, China, Cold War, Indo-Pacific region, world order, security dilemma

Bevezetés

A jelen tanulmány egyik szerzője 2023-ban még amellettt érvelt,¹ hogy az Ukrajnában folyó orosz agresszió a Kína elleni új hidegháborúra való felkészülést hátrébb sorolta az amerikai nemzetbiztonsági gondolkodásban. Viszont továbbra is igaz, hogy a világrend változásával kapcsolatban sok a bizonytalanság, s csak egyetlen dolog bizonyos: a lehetséges forgatókönyvek² közül annak a megvalósulásának van a nagyobb valószínűsége, amelyikre a világrend meghatározó szereplői eleve készülnek, és azzal kapcsolatban gyakorlati lépéseket tesznek. Azaz, amennyiben az Amerikai Egyesült Államok az új bipolaritásra készül, akkor nehezen elkerülhető az amerikai-kínai fókuszú új hidegháború. Jelenleg Washingtonban minden vezető külpolitikai elméleti-ideológiai irányvonal egyre fokozottabban a Kína elleni konfrontáció bekövetkeztével számol.

Mindezeket figyelembe véve Alexander Wendt konstruktivista alapállításából indulunk ki, amely szerint a nemzetközi rendszert jellemző „anarchia olyan, amilyenné az államok teszik”.³ Azaz, ha a nemzetközi rendszer szintjén – vagyis a politikai vezetők által – elfogadottá válik egyik vagy másik forgatókönyv megvalósulásának a lehetősége, akkor az – egyfajta önbeteljesítő jóslatként – bizonyossá is válhat. Tehát még abban az esetben is, ha az egyes vezető szereplők rosszul értelmezik a világrendet, akkor is az ő értelmezésük válhat valósággá, mert a világrend tagjai arra a forgatókönyvre készülnek fel. A világrend-alakító erővel rendelkező szereplők⁴ közül pedig az Egyesült Államoknak és Kínának van meghatározó befolyása.

A tanulmányunk célja nem az, hogy a valószínűsíthető világrend-forgatókönyveket átfogóan jellemezze, azokat összehasonlítsa, hanem az Egyesült Államok csendes-óceáni jelenlétének a bemutatásán keresztül amellettt kíván érvelni, hogy ha a jelenlegi trendek folytatódnak, akkor erős bizonyosság lesz a bizonytalanságban egy „új hidegháború” intézményesülése. Ez az új helyzet azonban az amerikai-szovjet bipolaritástól valószínűleg el fog térni, mert Amerika és Kína globálisan bizonyos területeken nem tud teljes mértékben leválni egymásról, de regionálisan, a csendes-óceáni térségben a konfrontáció könnyen a hidegháború „leghidegebb” időszakát idézheti.

E tanulmány Washington oldaláról azt valószínűsíti, hogy a következő években az amerikai külpolitikában Donald Trump elnöksége idején is meghatározó lesz a kínai fenyegetésre való további felkészülés. Ugyanis valamennyi potenciálisan domináns külpolitikai irányzat – a liberális internacionalista, a progresszív és a realista-tranzakcionalista – tulajdonképpen beárazta Kínát, a kínai fenyegetést, valamint – nagyjából az Obama- és Clinton-féle Ázsia felé fordulás stratégiájától kezdve – az indo-csendes-óceáni amerikai jelenlét pályafüggővé teszi a jövőt. Mindezek alapján a tanulmány állítása, hogy:

1. a világrend változása a meghatározó szereplőitől függ, és az Egyesült Államok minden potenciálisan domináns külpolitikai doktrínája Kínát rendszer-szintű veszélyként kezeli;
2. a világrend változása felerősíti a biztonsági dilemmát az együttműködés szükségszerűségét biztosító kölcsönös gazdasági függőséggel szemben, amely globálisan nem tűnik el ugyan, de az Egyesült Államok gyakorlati lépései – elsősorban az indopacifikus régióban –, mint a lekapcsolódás és a regionális szövetségek megerősítése, szintén a blokkosodás irányába hatnak.

A világrend-forgatókönyv: a világ, amilyenné a szereplői teszik

A világrend változásával kapcsolatban – ahogyan azt Orbán Balázs részletesen bemutatja a *Huszárvágás* című monográfiájában – számos forgatókönyv létezik, amelyek közül a világpolitika jelenlegi állása szerint a blokkosodásnak van talán a legnagyobb valószínűsége.⁵ A blokkosodás miatt az új bipolaritás megjelenése az Egyesült Államok és Kína intézményesített versengésén alapszik. Orbán ugyanakkor kiemeli, hogy a globális gazdaság kölcsönös összekapcsolódása és függőségei miatt egy olyan tisztán elhatárolható geopolitikai és geoökonómiai szembenállás, mint ami a hidegháborút jellemezte, nehezen elképzelhető.⁶ Vagyis az új rend ilyen értelemben egyszerre jellemezhető a realista biztonsági dilemma létezésével és a nyílt konfliktus kialakulását akadályozó liberális kölcsönös függőségekkel. Ha viszont a függőség csökken, akkor a biztonsági dilemma jelentette bizonytalanság értelemszerűen növekszik. A „liberális világrend” egy, az elmúlt évtizedek során kialakult adottság a nemzetközi térben; a tanulmányunk céljai között azonban nem szerepel ennek az állapotnak a kifejtése, sem a megítélése, sem a rendelkezésre álló alternatívák ismertetése. Ez utóbbi különösen azért nem, mert jelenleg nincs más alternatíva – kivéve, ha maga a rend fenntartója gondolja úgy, hogy a rend változik, és lépéseket is tesz az új helyzet irányába.

A globális politika kaleidoszkópszerű színterén a liberális világrend olyan metamorfózison megy keresztül, amelyet az ideológiák, a hatalmi dinamikák, valamint a szövetségek ütközése és konvergenciája jellemez. Az Egyesült Államok által kialakított rendet egyre több kihívás éri, és megerősödtek azok a hangok, amelyek alternatív kormányzati modelleket szorgalmaznak. Ez a dinamikus, a globális rend versengő víziói által meghatározott helyzet azt eredményezi, hogy a szövetségi rendszerek is alakulnak, miközben az egyes államok a saját érdekeiknek megfelelően navigálnak a változó világban. A posztliberális világrendről folytatott diskurzus,⁷ amelyet a nagyhatalmi versengés és a realista anarchia is felerősít, kulcsfontosságú a jövőnk megértése szempontjából. Az egykor kényelmes, az amerikai vezetésű liberális internacionalizmus által

dominált világrend erodálódik, s egyre nagyobb helyet ad a regionális megközelítéseknek. A közelmúlt eseményei megkérdőjelezzik a liberális rend racionalitását, de a realizmus egyszerű érvelése sem meggyőző, mert a világrend egy olyan egyensúlyra utal, amelyben a külpolitikai motivációk szinkronban vannak. Mindezek alapján – elméletben – a következőképpen vázolható fel a (liberális) világrend egyensúlyi halmazegyenlete:

$$E = \{P_{1-\infty}\} = \sim \{USA; EU; C; RU; GS\}^*$$

- * E: egyensúly/világrend; P: szereplők (Amerikai Egyesült Államok, Európai Unió, Kína, Oroszország, a „globális dél”, azaz India, Indonézia és az afrikai országok). Egyensúly akkor marad fenn tartósan, ha $E \geq 1$. Nagyon leegyszerűsítve: ha közvetlen biztonsági fenyegetés jelentkezik, az -2, ha közvetett, az -1; ugyanígy lehet a gazdaságnál is -2 és -1; fordított esetekben pedig az érték +2, illetve +1. Ha a világrendre nézve $E < 0$, akkor a rend hitelessége megkérdőjeleződik, és minden szereplő önérdékkövető magatartást tanúsít annak érdekében, hogy a saját veszteségeit csökkentse, esetleg a vélt nyereségeit biztosítsa. Az esetleges relatív veszteségei ellenére kizárólag az Egyesült Államok volt hajlandó – a költségeket akár egyedül is vállalva – fenntartani a rendet az elmúlt évtizedekben. Alternatív rendszer nincsen, csak a realista anarchia, amely a fenti logika szerint biztosan veszteséges mindenki számára. Lásd: Rada: „Ukrajna és a világrend”.

Ahogy említettük, jelenleg több versengő nézőpont is létezik a következő világrend felépítésével és tulajdonságaival kapcsolatban. E tanulmány szerzői – legalábbis az indo-csendes-óceáni térség tekintetében – a blokkosodás erősödése mellett érvelnek. Természetesen lehet vitatkozni, hogy az egyes szereplők valóban az itt megjelölt blokkhoz tartoznak-e, de a jelen állás szerint a formula elméletileg helyesnek tűnik, és alapvetően két, egymással szoros és komplex függőségben lévő halmazra és szereplőkre bontható a rend. Így a halmazegyenletet az alábbi módon lehet módosítani:⁸

$$E1 = \left\{ \begin{array}{l} \{(USA + EU + Japan + AUS) \cup (GS_{Pro-US})\} \text{ vs} \\ \{(C + RU + NK + Pakistan + Iran) \cup (GS_{Pro-China})\} \end{array} \right\}$$

A fenti gondolatmenet tágításával és általánosabb elméleti síkra terelésével a nemzetközi kapcsolatok elméletén belül fundamentális kérdéssé válik,⁹ hogy hol, miért és hogyan alakulnak ki azok a mozgatórugók (érdekek és/vagy értékek), amelyek a nemzetközi rendszer szereplőinek és magának a rendszernek a működését befolyásolják és alakítják. Éppen ez az a kérdés, amely mentén maguk az elméletek és az elméleti iskolák rendszereződnek, attól függően, hogy a kérdés melyik alkotóelemére helyezik a hangsúlyt. Azaz – az államokat antropológiai jegyekkel felruházó liberális és realista elméletek szerint is – az önsegélyre épülő, önérdékkövető és hatalommaximalizáló világban az államok számára a világrend jelenti azt a külső nyomást és keretet, amelynek a határait

feszegetni lehet, de súlyosabb veszteségek nélkül átlépni nem. A mai világunkra jellemző, és azt jelenleg még meghatározó rendet nem véletlenül nevezik „liberális világrendnek”, hiszen az Egyesült Államok hozta létre, a hidegháború alatt egy alrendszerként működött, s a tagjai érdekhálózatát alkotta újra, 1991 után pedig domináns pozícióba került, és az önérdekeknek a többi szereplővel közösen kialakított kompromisszumaként erősítette meg magát.

Mindezek eredője, hogy a nemzetközi rend nem lehet folyamatosan anarchikus, hiszen változik, s ez nemcsak a hatalom materiális, azaz a szereplők közötti megoszlását módosítja, vagy annak a következménye, hanem azok belső és külső érdekeit, vagyis a szocializációt is. 2022 minden bizonnyal sorsfordító esztendőként vagy töréspontként kerül majd be a történelemkönyvekbe, mert az Ukrajnával szemben elindított orosz katonai agresszió a hidegháború utáni világrend legsúlyosabb megkérdőjelezésének számít. Egyes elemzők¹⁰ már most arra utalnak az írásaikban, hogy végérvényesen befejeződött a poszthidegháború korszaka, és egy új korszak vette kezdetét.

Az amerikai külpolitikai gondolkodás trendjei szempontjából beszédes lenyomatot jelent a *Foreign Affairs* mindenkori témaválasztása. A 2024 nyarán megjelent számban a szerkesztők helyet adtak minden, a 2024. novemberi elnökválasztások után reálisan várhatónak tartott – liberális internacionalista, realista-tranzakcionalista és progresszív – irányra vonatkozó elemzésnek. Így publikált benne Benjamin J. „Ben” Rhodes, az Obama-adminisztráció helyettes nemzetbiztonsági tanácsadója, Robert Charles O’Brien Jr., a Donald Trump korábbi nemzetbiztonsági tanácsadója, valamint egy, a progresszív külpolitikával átfogóan foglalkozó szakértői csoport is. A három irányzat minden bizonnyal lefedi az amerikai külpolitikai-ideológiai spektrumot, a kérdés annyi, hogy melyik vonal lesz erősebb. Az amerikai–kínai viszonytal kapcsolatban viszont tulajdonképpen mindegyik beárazta a következő hidegháborút, így bármilyen belpolitikai folyamatok zajlanak is le Washingtonban, a külügyek terén egy keményedő Kína-politika várható. A következőkben röviden bemutatjuk az említett három domináns elméleti-ideológiai vonalat.

A liberális internacionalista megközelítésnek évek óta a legfontosabb feladata a fennálló világrend szempontjából égetőnek tekintett kérdések megválaszolása,¹¹ hiszen lehet, hogy ez a rend most már nem képes megakadályozni a nagyhatalmi háborút sem, a neoliberalis gazdasági rendszer pedig globális gazdasági válsághoz és az egyenlőtlenségek növekedéséhez vezetett, továbbá Oroszország és még inkább Kína révén rendszerszintű kihívók is megjelentek. Ez utóbbiak azonban nem alakítják át azonnal a rendszert, mert az ellenállás mellé nem képesek működő és rendszerszintű alternatívát felkínálni. A globális problémák megoldása sürgető, s a liberális internacionalista nézőpont szerint ahhoz a rend megerősítésére van szükség, és az Egyesült Államoknak nem lenne szabad a mostani mértékben függenie Kínától. Mindehhez elengedhetetlen,

hogy Washington a nemzetközi összefogáson alapuló szerződéseket – mint amilyen az iráni nukleáris megállapodás volt – támogassa, és vegye figyelembe a globális dél államainak az igényeit is. A Fehér Háznak el kell fogadnia, hogy a világ megváltozott, ami valószínűleg azzal jár, hogy az Egyesült Államoknak muszáj lesz feladnia a globális dominanciára irányuló külpolitikai doktrínáját, és a szövetségeseire – főleg az amerikai liberális és demokratikus értékeket osztó szövetségeseire – kell koncentrálnia, a legfontosabb külpolitikai céljának pedig a harmadik világháború elkerülésének kell lennie.¹² Az USA-nak nem feltétlenül kell közvetlen (katonai) szerepet vállalnia a liberális–autoriter világrend határvidékén kialakult konfliktusokban.¹³ Ez utóbbi megállapítás a hatalmi törésvonalak elfogadását jelenti, és összecseng a trumpi elképzelésekkel is.¹⁴

A gyakorlatilag a „Trump 2.0” stratégiai irányvonalat vázoló realista-tranzakcionista irány írja le az Egyesült Államok és Kína viszonyáról a legkedvezőtlenebb jövőképet, és miközben szintén bizonyos fokú mérsékletet tart kívánatosnak Washington részéről a világpolitikában, a vezető szerepről nem kíván lemondani. Az elképzelés szerint a békét az erő maximalizálásán keresztül lehet elérni,¹⁵ s ez elsősorban a Kína által jelentett fenyegetés kezelését jelenti. Az érintett szerzők véleménye, hogy Oroszország mostanra Kína junior partnerévé vált,¹⁶ miközben retorikailag visszatérnek a reagoni – izolacionistának semmi esetre sem nevezhető – hagyományokhoz,¹⁷ legalábbis a hívószavak tekintetében. Az irányzat külpolitikai krédója, hogy Washington nem kezdeményez új fegyveres konfliktust, de a katonai erejével világossá teszi a kihívói számára, hogy felelőtlenség lenne gyengeségként értelmezniük az amerikai békepolitikát. Ehhez szükség van – a védelmi kötelességeiket és a tehermegosztást teljesítő – szövetségesekre. A realizmus jacksoniánus¹⁸ megközelítésében a szövetségesek önállóbbakká válnak, Washington pedig nem fél a katonai erejét használni, de semmiképpen sem kíván (túl)terjeszkedni. Mindehhez jóval nagyobb nyomást kell kifejteni Washington ellenségeivel szemben: pl. Irán izolálását, a Hamász megsemmisítését, valamint Ukrajna védelmi képességeinek a fenntartását. Ez utóbbival kapcsolatban viszont az Európai Uniónak kell lépnie, mert Ukrajna azonnali EU-tagsága jelenthetné azt a tényleges elrettentő erőt, amely Oroszországot a tárgyalóasztalhoz ültetné.¹⁹ A neoliberális gazdasági rend hibái alapvető reformokat tesznek szükségessé annak érdekében, hogy Kína ne legyen képes egyoldalúan, az amerikaiak kárára kihasználni a liberális világrend előnyeit. A realizmus ez irányú megközelítése a Kínáról való lekapcsolódást és az indo-csendes-óceáni térségbeli partnerekkel meglévő kapcsolat erősítését tartja követendőnek. Azaz e külpolitikai irányvonal eredője a blokkosodás elfogadása és a Kína–Oroszország–Irán–tengellyel szembeni hatalommaximalizálás.

A progresszív külpolitikai „kívánság”²⁰ nem tér el jelentősen az izolacionista elemekben gazdag realista-tranzakcionista vonaltól. Ennek talán a legszembevetőbb igazolása, hogy a képviselőházban a Trump-maghoz tartozó republikánusokon kívül²¹ a Progresszív Caucus,²² azaz a Demokrata Párt legbaloldalibb szárnyát alkotó képviselők voltak azok, akik vonakodtak Ukrajna támogatásának a megszavazásától. A progresszív külpolitika nem tartalmaz karakteres jellemzőket a másik két iránnyal összehasonlítva, de önmagában rejlő ellentmondásokat igen. Ez a döntéshozatali pozícióban történt „kipróbáltság” hiányára vezethető vissza. Abban viszont egységesek az irányzat szakértői, és megint csak az izolacionista vonallal kerülnek egy platformra, hogy az Egyesült Államoknak vissza kell fognia a nemzetközi jelenlétét.²³ A különbség viszont az, hogy a progresszívek ellenzik az imperializmus minden formáját, így az amerikai liberális intézmények terjesztését is. Nézetük szerint a nemzetközi intézmények akkor képesek működni, ha az egyenlőséget képviselik, még abban az esetben is, ha az az amerikai vezető szerep csökkenésével jár. A külpolitika célja ugyanis, hogy a kirekesztett csoportokat, a kisebbségeket is képviselnie kell, és ez a szemlélet minden kereskedelem- és külpolitikai kérdésben megjelenik.

A progresszív gondolkodók szkeptikusak a katonai szövetségekkel kapcsolatban, így a NATO jövőbeli szerepét és hasznosságát is megkérdőjelezzik, sőt a szervezet feloszlásának a gondolatával is eljátszanak, hiszen szerintük a hatékony külpolitikának a diplomáciára és a politikai megoldásokra kell helyeznie a hangsúlyt.²⁴ Egyes kiemelkedő és befolyásos képviselők, köztük a háborúellenes álláspontjával az elmúlt években itthon is népszerűvé vált Jeffrey Sachs, egyenesen azt állították, hogy a NATO bővítése is hozzájárult ahhoz, hogy Oroszország megtámadta Ukrajnát.²⁵ Érdekes módon, a trumpi állásponttal megegyező a „washingtoni konszenzus”, azaz a liberális világrend gazdasági pillérének az éles kritikája és a szabadkereskedelmi egyezmények újragondolásának a szükségessége is. Mivel ez a vonal (eddig) nem számított irányadónak, a gyakorlat próbáját még nem állta ki, és nem is koherens: az amerikai hegemóniát a világrend szempontjából károsnak tartja, de nem vázol fel működő alternatívát. Az antiimperialista, a militarizmusellenes és az egyenlősítő alapelvei tulajdonképpen kioltják egymást. Éppen az utóbbi, a radikálisan liberális értékek képviselete és védelme nem lenne biztosított, amennyiben Washington visszavonulna a világpolitikától.

Elméleti magyarázatok: a biztonsági dilemma győzelme a kölcsönös függőség fölött?

A dichotóm logika a 20. század sajátja volt, és az Egyesült Államok által vezetett poszthidegháborús liberális világrend éppen az akkori szembenállást értelmező és az elméletekben is jelen lévő karakterisztikát haladta meg. Azaz a bipolaritás mostani kiújulása tulajdonképpen nem mást, mint az ellenpárokban való hagyományos gondolkodáshoz való visszatérést jelenti az amerikai külpolitikában. A hidegháborút követő liberális eufóriában rendszerszinten nem merült fel kérdésként, hogy az Amerikai Egyesült Államok valóban képes lesz-e a rendet bővíteni és stabilan fenntartani. Az utóbbi évtizedekben, az egymást egyre gyorsabban követő kihívások miatt azonban az is a figyelem középpontjába került, hogy a világ vezető szuperhatalma meddig és hogyan tudja a hatalmát a liberális világrend működtetésére hatékonyan használni. Vagyis a biztonsági dilemma enyhítését képes-e a rend, a kölcsönös függőségek viszonylagos használatára lehetővé tenni.

El kell ismerni, hogy amennyiben a liberális világrend alapját képező kölcsönös függések rendszerének a fenntartása nem lenne amerikai cél, a lekapcsolódás után Kína is jogosan követelhetne regionális hegemon szerepet a saját szomszédságában, azaz éppen az indo-csendes-óceáni térségben. A helyzet szürkeárnyéka,²⁶ hogy az érdekszférák ilyen jellegű elismerése nem növelné az Egyesült Államoknak sem a hatalmát, sem pedig a biztonságát. Épp ellenkezőleg: a realista logika alapján éppen erősítené a biztonsági dilemma²⁷ érvényességét. Ugyanakkor a liberális világrend stabilitása nem fenyegeti (inkább növeli) Kína biztonságát is. Az utóbbi számára a rend bővülése azonban már inkább kihívásként jelenik meg, mert az a nagyhatalmiság iránti ambícióját szűkíti mind időben, mind földrajzi értelemben. Az egyszerű realista logika abban is sántít, hogy a mai világrend kölcsönös függőségei következtében az érdekszférák kialakulása nem egyszerűen nagyhatalmi döntések eredménye, azaz az Egyesült Államok egy új bipolaritásban nem dönthet egyedül az egyes régiók átadásáról vagy megtartásáról sem.

Kína növekvő hatalmának a veszélyét tulajdonképpen mindhárom amerikai külpolitikai irányvonal kiemeli, és miközben kivétel nélkül a nemzetközi rendben kifejtett aktív amerikai szerep mérséklésére szólítanak fel, a blokkosodást elkerülhetetlennek tartják. Mindez azt jelenti, hogy a nemzetközi kapcsolatok kölcsönös függőségének neoliberális tétele helyett a realista biztonsági dilemma befolyásoló erejét valószínűsíthetjük a meghatározóbbnak. Mindez nem jelenti azt, hogy ne lenne szükség mindkét esetben valamiféle együttműködés fenntartására az Egyesült Államok és Kína között, azonban úgy tűnik, Washington egyre inkább arra számít – és így be is teljesíti a jóslatot –, hogy nyílt konfrontációra is sor kerülhet, s azt az amerikai külpolitikának felkészülten kell várnia.

Amennyiben egyre inkább elképzelhetőnek tartjuk a nagyhatalmi politikai vetélkedés visszatérését, akkor azokat az elméleteket is érdemes ismét górcső alá venni, amelyek a hidegháború során meggyőző magyarázó erővel bírtak. Közülük elsőként említendő a biztonsági dilemma, amely a „vetélkedő” felek külpolitikai magatartását is igyekszik magyarázni, esetlegesen előre jelezni. Charles Glaser egy friss tanulmányában²⁸ kiemelte, hogy az agresszió forrása két dolog lehet: vagy az expanzió vágya, vagy a bizonytalanság. Az utóbbit éppen a nemzetközi rendszer váltja ki, és az agresszió inkább védekező reakció. Míg az elsővel, tehát Kína nagyhatalmi terjeszkedésével szemben egyszerű recept kínálkozik az Egyesült Államok számára, mert a katonai erő növelése, az elrettentő képességekkel rendelkező katonai szövetségek – a jelen tanulmány szempontjából – az indopacifikus régióban segítenének azt kezelni, addig Washington hatalommaximalizáló lépései csak növelik Peking bizonytalanságát, és Kína könnyen agresszív lépésre szánhatja el magát, mielőtt számára túl késő lenne.

Az Egyesült Államok Ázsia felé fordulása tulajdonképpen ezt a dinamikát indította be, és nehezen megjósolható irányba taszította a fenti két motiváció jegyét egyaránt magán viselő amerikai–kínai viszonyt. A leglogikusabb lépés Washington részéről a regionális szövetségek megerősítése, de azok védelmi és nem támadó jellegének a hangsúlyozásával. A vegyes jellemzőjű, egyszerre revizionista és bizonytalan Kína azt jelenti, hogy az Amerikai Egyesült Államok nem vonulhat vissza a régióból, mert azt Peking gyengeségnek vélheti, ám mértéktelennek kell maradnia, nehogy túlságosan felerősítse a kínai félelmeket, mert utána Kínát már nem lehet elrettenteni racionális eszközökkel. Rendszer szinten a biztonsági dilemma ma még enyhe az amerikai–kínai viszonyban,²⁹ viszont Kína szomszédsága, például Tajvan kapcsán a probléma kritikus, mert Pekingben a tisztán védelmi jellegű amerikai katonai jelenlét vagy az erősödő szövetségek is a közelgő támadás képét erősíthetik.

A helyzet korántsem biztató, és jól érzékelhető, hogy valamiféle párbeszédre szükség van, miközben a két ország jelenleg még erős kölcsönös (gazdasági) függősége fokozatosan gyengülni látszik, és – elsősorban az Egyesült Államok részéről – a lekapcsolódás igénye erősödik. A liberális elméletek ünnevelt tétele, amely szerint a gazdasági együttműködés csökkenti a katonai konfliktus kialakulásának az esélyét, továbbra is nehezen cáfolható, de a jelen helyzet és a világrend változása nem ebbe az irányba halad. Ennek az egyik lehetséges oka, hogy az alapfeltevést tulajdonképpen soha nem igazolták a tények.³⁰ A hidegháború után sem Oroszország, sem Kína nem lett demokratikus, és nem is integrálódtak a liberális világrendbe teljes mértékben, habár az Egyesült Államok mindkét országot támogatta abban, hogy a rendet fenntartó olyan intézményeknek a tagjaivá váljanak, mint a Kereskedelmi Világszervezet (*World Trade Organization*, WTO). Ugyanakkor Washington Barack Obama második elnöki ciklusától kezdve

egyre nyíltabban fogalmazta meg, hogy Kína az amerikai támogatások ellenére sem lesz sem demokratikusabb, sem békésebb ország.³¹

Az elméletek önmagukban rejlő ellentmondása, hogy tulajdonképpen a biztonsági dilemma valóban létezik egy olyan helyzetben, amikor nem áll fenn a kölcsönös függőség miatt a párbeszédre való gazdasági kényszer. Viszont ugyanaz a gazdasági függőség bizonyos esetben fordítva is hathat: a felek a képzelt alárendeltségük csökkentésére töreksenek, ezért redukálják a párbeszéd lehetséges csatornáinak a számát, amivel azonban végső soron a biztonsági dilemma jelentette bizonytalanságot erősítik. Azaz a blokkosodás és a lekapcsolódás egyszerre csökkenti a függőséget, és növeli a biztonsági dilemmát, miközben úgy tűnik, hogy az a biztonsági kihívásokra adandó megfelelő válasz. A Peking elszigetelésére irányuló washingtoni külpolitikai elvek – és fentebb látható volt, hogy tulajdonképpen mindegyik ilyen – önbeteljesítő jóslatoknak bizonyulnak: Kína valóban ellenséggé válik, mivel egyre kategorikusabban zárja ki mind a saját, mind a szövetségesei részéről az együttműködés lehetőségét az Egyesült Államok.

Gyakorlati megvalósulás és a bizonyos bizonytalanság önbeteljesítése

Az Egyesült Államok és Kína között a biztonsági dilemma a világrend szintjén nem jelentős, miközben a gazdasági függőségek éppen ott a legerősebbek; a nemzetközi rendszer szintje és a regionális helyzet pedig összefügg, de nem esik egybe. A biztonsági dilemma jóval erősebb Kína szomszédságában, azaz az amerikai „nyugtalan határvidéken”. Ezért az Egyesült Államok indo-csendes-óceáni politikáját és jelenlétét vizsgáljuk meg részletesebben.

A Biden-adminisztráció egy olyan világrendben vette át a stafétát, amelyre a nagyhatalmi versengés tűnt jellemzőnek. A demokrata elnökség a kezdetektől kiemelt jelentőséget tulajdonított az emberi jogok és egyéb szabadságjogok érvényesülésének, amelyek gyakran hivatkozási alapként szolgáltak a külpolitikai kapcsolatai kialakítása során. A fennálló nemzetközi rendet ennél fogva a demokráciák és az autokráciák szembenállásaként azonosította Joe Biden, amelyben az előbbiek vezető hatalmaként kívánta az Egyesült Államokat pozícionálni.³² Ez a nézőpont eltért az előző, Donald Trump vezette republikánus adminisztráció megközelítésétől, amely inkább egy tranzakcionista jellegű, elsősorban a relatív és az abszolút amerikai előnyöket prioritásként kezelő külpolitika volt. Ez a fajta izolacionista szemlélet azonban egyes (elsősorban demokrata) elemzők szerint azt eredményezte, hogy Kína teret tudott nyerni, s félt volt, hogy a jövőben egyfajta globális modellé válhat.³³ A bideni felfogás szerint ezért Washington alapvető feladata az lett, hogy kihangsúlyozza a demokratikus be rendezkedés előnyeit. Ezt olyan érvekkel kívánták alátámasztani, mint hogy a

demokráciák könnyebben fenn tudják magukat tartani, mint a diktatúrák, amelyek után általában kaotikus állapotok maradnak, vagy hogy gazdaságilag is sokkal előnyösebb az államok számára az első megközelítés.³⁴ Egy másik fontos szempont, amelyben változás állt be a Biden-adminisztráció alatt, a külpolitikai kapcsolatépítés módja volt. Míg Trump főként a kétoldalú partnerségekre helyezte a hangsúlyt, s kevesebb figyelmet fordított a nemzetközi szervezetekben és egyéb formációkban való aktív szerepvállalásra, addig a demokrata elnökség inkább a multilaterális együttműködések preferálta. A célja az volt, hogy egyrészt egységesen visszaállítsa a bizalmat a szövetségesek körében, másrészt pedig, hogy egy közös érdekek és értékek mentén alapuló partneri rendszert alakítson ki, amely természetesen szinkronban van az amerikai globális és regionális vezetői ambíciókkal.

Az Egyesült Államok első számú kihívója az utóbbi bő másfél évtizedben egyértelműen Kína, amelynek elnöke, Hszi Csin-ping 2013 óta az elődeinél sokkal expanzívabb, kimondottan nagyhatalmi ambíciókra törekvő külpolitikát folytat.³⁵ Ez hamar versenyhelyzetet teremtett az amerikaiakkal mind globális, mind szűkebb, regionális szinten. Az utóbbi folyamat színtere az indopacifikus térség, amely az elmúlt években az Egyesült Államok külpolitikai ambícióinak a kiemelt területévé vált. Az iránta megnyilvánuló jelentős amerikai figyelem teljes mértékben indokolt, mivel ott él a Föld lakosságának körülbelül a fele, és a régió országai a világ gazdaság kulcsszereplőivé váltak.³⁶ Ugyanakkor a Kínával való versengés elsődleges ütközési területe is, így a globális elsőségért folyó nagyhatalmi rivalizálás központja is oda helyeződött át. Annak ellenére, hogy Biden és Hszi az alelnöki időszakuktól kezdődően, tehát hosszú időre visszanyúlóan munkakapcsolatban állt egymással, a javarészt már az előző adminisztrációk alatt kialakult nagyhatalmi politika oda vezetett, hogy az elnökségük alatt a két ország viszonya alapvetően feszültségektől terhelt lett, illetve a hatalmi verseny és a többpólusú világrendre való felkészülés jegyében telt.

A felek közötti elsődleges ütközőpontnak jelenleg Tajvan számít. A sziget kiemelt szerepet játszik a regionális amerikai külpolitikában és az indo-csendes-óceáni térség egészének a politikai dinamikájában egyaránt. A különleges helyzete abból adódik, hogy Kína a saját területének tekinti, az Egyesült Államok pedig hivatalosan nem ismeri el független államként. Amerikai szemszögből Tajvan földrajzi elhelyezkedése kulcsfontosságú: Japán és a Fülöp-szigetek között, a Dél-kínai-tenger bejáratánál, olyan stratégiai helyen fekszik, amely különösen fontos az USA és a szövetségesei közötti tengeri útvonalak biztosítása tekintetében. A Tajvani-szoros ellenőrzése nélkülözhetetlen az Egyesült Államok számára, mivel csak így garantálható a szövetségesek közötti összeköttetés és az amerikai befolyás fenntartása a térségben.³⁷

A sziget gazdasági szerepe is rendkívüli. Az ipar, a kereskedelem és a technológiai kutatás terén is kiemelkedő jelentőséggel bír. Tajvan gyártja a világ

félvezetőinek a 70, a fejlett chipeknek pedig a 90 százalékát.³⁸ Ez a dominancia a globális ellátási láncokban most kulcsfontosságú, és az amerikai gazdaság számára is elengedhetetlen. További fontos szempont Tajvan demokratikus intézményeinek a megőrzése: a demokrácia és az átláthatóság fenntartása az Egyesült Államok számára nemcsak politikai érték, hanem stratégiai eszköz is, amely az autokratikus rendszerekkel szembeni ellensúlyként szolgál, és hozzájárul a régió stabilitásához.³⁹

Tajvan biztonsága tehát az amerikai–kínai ellentétek egyik központi kérdése. Az Egyesült Államok az utóbbi időben egyre nagyobb volumenű támogatásokat nyújt, hogy a sziget ellenállhasson egy esetleges kínai agresszióval szemben. A Biden-adminisztráció idején számos együttműködés vette kezdetét – például közös munkacsoportok alakultak a part menti védelem kiépítésének az elősegítése céljából –, és a támogatás mértéke tovább nőtt. Joe Biden elnök 2023 novemberében egy 80 millió dolláros, amerikai haditechnikai eszközök beszerzésére fordítható támogatásról szóló megállapodást írt alá.⁴⁰ Az amerikai stratégiai megközelítésben Tajvan védelmének a jelentősége túlmutat magán a szigeten. Mivel kiemelt fontosságú számára a regionális destabilizáció megelőzése, az utóbbi időkben jelentősen felértékelődött a térségbeli szövetségesi rendszere. Ezért az Egyesült Államok attól tart, hogy Tajvan elesése dominóhatást indíthat el, amely veszélyeztetné az olyan fontos szövetséges államokat, mint Japán, a Fülöp-szigetek, Indonézia, Ausztrália vagy Új-Zéland.⁴¹

Az indo-csendes-óceáni régióban található az Egyesült Államok egyik legszélesebb partneri hálózata. A térség országainak a többsége már hosszú évtizedek óta szoros kapcsolatot ápol Amerikával, és kisebb-nagyobb mértékben hozzájárul az aktív jelenlétének és a befolyásának a fenntartásához. Az olyan államok, mint Japán, Dél-Korea és Ausztrália, a demokráciák bástyáiként szolgálnak a térségben, ami szorosan illeszkedik az amerikai külpolitikai alapelvekhez. Ezek az országok jelentik azt az erős alapot, amelyből kiindulva lehet bővíteni azt a partneri kört, amely hosszú távon biztosíthatja az Egyesült Államok vezető szerepét. A Kínával szembeni, egyre fokozódó szembenállás tovább erősíti a térségbeli egyensúlyképzés szükségességét. Ahogy azt a 2022-es amerikai Nemzeti biztonsági stratégia is megemlíti, Washington célja egy szövetséges országokból álló hálózat kiépítése.⁴²

Kínának több szomszédjával is feszült a viszonya, és számos területi vitája is van velük, sőt Tajvan mellett a térség más országaival jelenleg is konfliktusban áll. A Dél-kínai-tenger főbb vitás területei közé tartoznak a Paracel- és a Spratly-szigetek, amelyek kapcsán Peking Vietnámmal és a Fülöp-szigetekkel áll konfliktusban. A kínaiak mesterséges szigeteket építenek ott, és katonai infrastruktúrát hoznak létre, ami komoly fenyegetést jelenthet. Az említett területek jelentős természeti kincseket is rejtene, ezért fontos kérdés, hogy ki birtokolja az ottani kizárólagos gazdasági övezeteket.⁴³ Peking a Kelet-kínai-tengeren található Szenkaku-szigetek miatt Japánnal is konfliktusba került. Azok ugyanis

stratégiai jelentőséggel bírnak, mivel a birtokosuknak számos fontos hajózási útvonal ellenőrzésére van lehetősége.⁴⁴ A kínaiak azonban szárazföldi határvi-ták miatt olyan országokkal is konfliktusban állnak, mint India vagy Bhután. A térség számos állama érzi tehát a terjeszkedő kínai politika kockázatait, és ez új lehetőségeket teremtett az Egyesült Államok számára a velük való szélesebb körű kooperációra.

A regionális kapcsolatépítés alapvető jellemzője a kölcsönös előnyök felismerése és az azok mentén kialakított partneri viszonyok. A Kína jelentette biztonsági kockázat pedig a térségbeli országok jelentős részét az Egyesült Államokkal való minél szorosabb együttműködésre, valamint a hangsúlyosabb amerikai jelenlét és szerepvállalás sürgetésére ambicionálják. Ez teljes szinkronban van az amerikai érdekekkel is, hiszen Washington e partnerségek révén a befolyásövezetét könnyebben meg tudja tartani, illetve képes tovább erősíteni. A Biden-elnökség alatt ez a tendencia hatványozottan érvényesült. Jól illusztrálja a térség jelentőségét az a statisztika, amely szerint 2023-ban az Egyesült Államok tíz legnagyobb kereskedelmi partnere közül hat ázsiai ország volt.⁴⁵

Emellett érdemes figyelembe venni egy másik adat is, amely még jobban rávilágít a Kínával szembeni nagyhatalmi ellentétre: ez nem más, mint a térségben állomásozó amerikai katonák száma. Egy 2023. szeptemberi felmérés szerint a világon a legnagyobb amerikai kontingens Japánban található (53.246 fő), a harmadik pedig Dél-Koreában (24.159). Ugyanezen adatok azt mutatják, hogy a régióban tartózkodó katonák száma meghaladja a világ egyéb részein állomásozókat együttesen.⁴⁶ Ezekből az adatokból jól látszik, hogy az indo-csendes-óceáni térség az Egyesült Államok számára elsődleges fontosságúvá vált. A Biden-adminisztráció ennek megfelelően aktív oda irányuló külpolitikába kezdett.

A korábban felvázolt szövetségi rendszer kiépítéséhez első lépésben a legjelentősebb partnerországokkal való kétoldalú kapcsolatok elmélyítésére volt szükség. Japán és Dél-Korea már hosszú ideje az Egyesült Államok legfontosabb helyi szövetségeseinek számít, egyben pedig az amerikaiak legjelentősebb gazdasági és katonai partnerei is. Ennélfogva kiemelt szereppel bírt a velük való kapcsolat újbóli megerősítése, mivel azt a Trump-időszak alatt viszonylagos feszültségek jellemezték. A két ázsiai állam jól érzékelte az egyre bizonytalanabbá váló nemzetközi rendszert, és a minél hangsúlyosabb amerikai jelenlétet igényelték, ami egyezett Biden-adminisztráció aktívabb külpolitikai elképzeléseivel is. Jelzésértékűnek számított, hogy az elnök a hivatali ideje kezdetén, 2021-ben, a külföldi vezetők közül elsőként Szuga Josihide japán kormányfőt, valamint Mun Dzsein dél-koreai elnököt látta vendégül Washingtonban.⁴⁷ A bilaterális kapcsolatok az azóta eltelt években egyre javuló tendenciát mutattak, s ezáltal ténylegesen biztosítottá vált az Egyesült Államok számára egy erős mag a szövetségi rendszere megerősítéséhez.

A multilaterális alapú megközelítéshez azonban szükségessé vált egy szinttel feljebb lépni: a kiemelt partnerek részéről egységes álláspontot kialakítani. Japán és Dél-Korea esetében ez nem bizonyult egyszerű feladatnak, hiszen a két ország viszonya történelmileg konfliktusos, és gazdasági téren ma is riválisai egymásnak, különös tekintettel a félvezető- és a chipgyártás terén.⁴⁸ A nemzetközi rendszerben zajló folyamatok azonban, elsősorban az Ukrajna elleni orosz agresszió, precedenst teremtettek arra, hogy a revizionista hatalmi érdekek valós fenyegetést jelenthetnek. E gondolat mentén lehetségessé vált, hogy az Egyesült Államok részvételével a felek közelebb kerülhessenek egymáshoz. Ennek eredményeként 2023. augusztus 18-án, a marylandi Camp Davidben történelmi jelentőségű háromoldalú találkozóra került sor Joe Biden amerikai elnök, Kiszida Fumio japán kormányfő és Jun Szogjol dél-koreai elnök között.⁴⁹ A létrejött háromoldalú egyezmény szorosabb és koordináltabb együttműködést irányoz elő a gazdasági, a technológiai, a tudományos és a katonai szférákban is. Jól látható ebből, hogy a Biden-adminisztráció elsődlegesen a többoldalú kooperációs formákat helyezte előtérbe.

Meg kell említeni még két állami kulcsszereplőt, amelyek Amerika számára nélkülözhetetlenek egy térségbeli aktív partneri hálózathoz. Az egyik Ausztrália, az Egyesült Államok egyik legrégebbi szövetségese. A két ország a történelem folyamán ugyanazon az oldalon állt az amerikaiak szinte minden jelentősebb háborújában, így az első és a második világháborúban, valamint a koreai, a vietnámi, az iraki és az afganisztáni háborúban is.⁵⁰ A szoros partneri kapcsolatuk azóta is töretlenül fennáll. A másik kiemelendő ország India, amely az utóbbi években számos tekintetben felzárkózott Kínához, így annak egyfajta regionális riválisává vált. Ezt az Egyesült Államok is ki kívánta használni. Ennélfogva az egyre növekvő jelentőségű állammal a Biden-adminisztráció is igyekezett minél szorosabb kapcsolatokat kiépíteni, illetve azokat elmélyíteni. Ez megmutatkozott abban is, hogy az elmúlt négy évben a két ország katonai és gazdasági kapcsolata történelmi szintre emelkedett.⁵¹ Amerikai szempontból tehát stratégiai kérdéssé vált India regionális nagyhatalmiságának a Kína ellensúlyozása miatti támogatása.⁵²

Az eltervezett többoldalú partneri rendszer kialakításához első körben meg kellett találni azt az ideális nemzetközi formációt, amelyen keresztül Amerika a leghatékonyabban ki tudja építeni és fenn képes tartani a helyi befolyását. E szempontból a legalkalmasabbak azok a szervezetek, amelyek regionálisan a legtöbb államot foglalják magukban, és széles körű lefedettséget biztosítanak. Közéjük tartozhatott volna például a Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége (*Association of Southeast Asian Nations*, ASEAN), amellyel az Egyesült Államok régóta igyekszik stabil együttműködést fenntartani. Ám a szövetség bizonyos kérdésekben nagyon is megosztott: például Thaiföld, Laosz és Kambodzsa vonakodik a Kínával való jelentősebb konfrontációtól.

A megoldást tehát egy olyan szövetségi formának kellett jelentenie, amelyben az amerikai vezető szerep és külpolitikai ambíciók érvényesülhetnek. Így jutottak el a jelenlegi legfontosabb és leghatékonyabbnak tűnő formációhoz, a Négyoldalú Biztonsági Párbeszédhez (*Quadrilateral Security Dialogue*, Quad), amely az Amerikai Egyesült Államok, Japán, Ausztrália és India szövetsége. A történelmi előzményei jóval a Biden-elnökség előttre nyúlnak vissza: az együttműködés egy 2004-es indiai-óceáni cunamit követő humanitárius fellépés céljával kezdődött, a tevékenységi köre később jelentősen kibővült.⁵³ Azonban egy idő után a Quad inaktívvá vált, viszont a Trump-időszakban, a Kína jelentette kihívás erősödésével, újra nagyobb szerephez jutott. A Biden-adminisztráció szintén folytatta a formáció keretében történő aktív szerepvállalást, és 2021-től már nem csupán miniszteri, de éves szinten vezetői szinten is összejönnek a tagországok képviselői. A szövetségnek manapság természetesen elsősorban a Kína-ellenes hangsúlyra érzékelhető, amit a résztvevők közötti egyre aktívabb és koordináltabb katonai és védelmi együttműködés jelez, amely a mind gyakoribb közös hadgyakorlatokban is megnyilvánul. A Quadon belül emellett olyan tematikákban is mélyítették a kooperációt, mint az egészségügy, a klímapolitika, a gazdaság, az ipar, a kereskedelem, a technológia, a kutatás és a humánpolitika.

Egy másik fontos együttműködési forma a térségben – amely már teljes mértékben a Biden-adminisztráció időszakának a terméke – az AUKUS. Ez egy Ausztrália, az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok közötti, elsősorban védelmi jellegű formáció, amely két pillérből áll. Az első egy olyan kooperáció, amely révén bő egy évtized alatt kialakítanák az ausztrál haditengerészet nukleáris meghajtású tengeralattjáró képességét. A második pillér keretében elmélyítik a közös munkát a kiberszektor, a mesterséges intelligencia, a kvantumtechnológia és a mélytengeri képességek terén.⁵⁴

Az említett formációk hatékony alapot biztosítanak ahhoz, hogy az Egyesült Államok a partnerei aktív közreműködésével egy erős befolyásövezetet tudjon fenntartani a térségben. Bár e szervezetek mechanizmusai még nem olyan erősek, mint például a NATO-é Európában, mégis megfelelő lehetőséget teremthetnek ahhoz, hogy Amerika megerősítse a regionális pozícióját. Ehhez azonban elengedhetetlen a mélyítés és a bővítés is. Ebbe az irányba mutató tendencia, hogy olyan országok felé, mint Dél-Korea, Új-Zéland vagy Vietnám, egyre inkább megpróbálnak elfogadható és követhető példát mutatni, azokat magukhoz közelíteni. Így valósulhat meg például a Quad Plus kezdeményezés is. Mindemellett arról a friss eredményről is be tudunk számolni, miszerint 2024-ben megállapodás született arról, hogy Japánt is bevonják az AUKUS második, technológiai alapú pillérjébe.⁵⁵ Összességében megfigyelhető tehát, hogy a Biden-elnökség alatt az Egyesült Államok kiemelt figyelmet fordított az indo-csendes-óceáni térségre és a Kínával való versenyre. Ehhez pedig egy

multilaterális alapú megközelítést alkalmazott, hogy hatékonyan fel tudjon készülni a többpólusú világrend jelentette kihívásokra.

Konklúzió

A tanulmányunk célja annak a bemutatása volt, hogy hogyan változott az amerikai külpolitika a Kína elleni új hidegháború kialakulásának a kontextusában, különös tekintettel az indo-csendes-óceáni régióra. A bevezetésben megfogalmazott hipotézisek központi eleme az volt, hogy az Egyesült Államok külpolitikai irányvonalai – függetlenül a belpolitikai változásoktól – egyre inkább a Kínával való szembenállás felé mozdulnak el, ami egy új, intézményesített hidegháború kialakulását vonhatja maga után.

A tanulmány egyes fejezetei részletesen elemezték ezt a folyamatot. A világrend változásait taglaló rész bemutatta, hogy a nemzetközi politika szereplői miként formálják a világrendet, különösen a blokkosodás erősödése és az új bipolaritás megjelenése révén. A biztonsági dilemmát és a kölcsönös függőségeket ismertető szakasz arra világított rá, hogy a Kína és az Egyesült Államok közötti feszültség növekedése hogyan befolyásolja a globális stabilitást, különösen az indopacifikus térségben. A gyakorlati megvalósulásra koncentráló fejezet konkrét példákon keresztül mutatta be, hogyan alakulnak az amerikai–kínai kapcsolatok, valamint az azokra adott amerikai válaszlépések.

Az igazolt hipotézisek fényében kijelenthető, hogy az amerikai külpolitika mindhárom domináns irányvonala – a liberális internacionalista, a realista-tranzakcionalista, valamint a progresszív külpolitika – közös értékelése, hogy Kína rendszerszintű veszélyt jelent az Egyesült Államokra. Ebből kifolyólag az új hidegháború intézményesülése nem csupán valószínű, hanem szinte elkerülhetetlen következménye az amerikai külpolitikai stratégiák jelenlegi irányának. A tanulmány arra is rávilágít, hogy a világrend alakulása jelentős mértékben a meghatározó globális szereplők (jelen esetben elsősorban az Egyesült Államok és Kína) döntéseitől függ, és a blokkok közötti konfrontáció súlyos következményekkel járhat mind a regionális, mind a globális stabilitás szempontjából. A tanulmány következtetése, hogy az Egyesült Államok indo-csendes-óceáni stratégiája a blokkosodás és a konfrontáció irányába mutat, ami könnyen – és hamarosan – a hidegháború „leghidegebb” időszakát idézheti fel. Azaz a bizonyos bizonytalanság az amerikai külpolitikában az, hogy Kína ellensúlyozása az indopacifikus régióban a blokkosodás erősödéséhez, a lekapcsolódás miatti csökkent függőséghez és a biztonsági dilemma erősödéséhez vezet, ami egyben az új hidegháború intézményesülését is jelentheti.

Jegyzetek

- 1 Rada Péter és Varga Ádám: „Liberális világrend vagy új hidegháború? Az amerikai–kínai kapcsolatok alakulása”, *Külügyi Szemle*, 22., no. 3. (2023): 3–23.
- 2 Lásd Orbán Balázs: *Huszárvágás: A konnektivitás magyar stratégiája* (Budapest, Mathias Corvinus Collegium, 2023).
- 3 Wendt, Alexander: *Social Theory of International Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 251. o.
- 4 Lásd bővebben a világrend halmazegyenletéről: Rada Péter és Nyilas Laura: „Europe Whole and Free and the Global Zeitenwende”, *Európai Tükör*, 16., no. 2. (2023): 73–88.; Rada Péter: „Ukrajna és a világrend”. *KKI Elemzések*, https://hiia.hu/wp-content/uploads/2019/05/KE_2023_24-UA_Ukrajna_es_vilagrend_Rada.pdf (a letöltés ideje: 2024. augusztus 16.).
- 5 Orbán: *Huszárvágás*, 62. o. Mindezt érdemes kiegészíteni azzal, hogy a világrend többi meghatározó szereplője szempontjából sem a blokkosodás, sem pedig a bipolaritás viszsztatérése nem ideális. Békés Márton is részletesen foglalkozik a többpólusú világrend forgatókönyvével. Lásd: Békés Márton: „A világrendszerváltás”, *Kommentár*, 22., no. 4. (2022): 71–85.
- 6 Orbán: *Huszárvágás*, 66–68. o.
- 7 Lásd Orbán, Békés és Rada fentebb hivatkozott írásait.
- 8 Saját ábra.
- 9 Wendt: *Social Theory of International Politics*, 33–40. o.
- 10 Kagan, Robert: „A Free World if You Can Keep It”, *Foreign Affairs*, 102., no. 1. (2023): 39–53.; Scholz, Olaf: „The Global Zeitenwende”, *Foreign Affairs*, 102., no. 1. (2023): 22–38.
- 11 Rhodes, Ben: „A Foreign Policy for the World as It Is”, *Foreign Affairs*, 103., no. 4. (2024). Elektronikusan elérhető: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/biden-foreign-policy-world-rhodes>.
- 12 Uo.
- 13 Ez a megállapítás összecseng a 2017-ben már népszerűvé vált realista-republikánus állásponttal. Lásd: Grygiel, Jakub J. és Mitchell, Aaron Wess: *The Unquiet Frontier: Rising Rivals, Vulnerable Allies, and the Crisis of American Power* (New York, NY: Princeton University Press, 2017).
- 14 Olyannyira, hogy a fentebb idézett Wess Mitchell a trumpi *State Department* államtitkáraként szolgált.
- 15 O'Brien, Robert C.: „The Return of Peace through Strength: Making the Case for Trump's Foreign Policy”, *Foreign Affairs*, 103., no. 4. (2024). Elektronikusan elérhető: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/return-peace-strength-trump-obrien>.
- 16 A kifejezést O'Brien használta, hogy jelezze, Trump miként viszonyul a kérdéshez, valamint hogy a blokkosodást tényként kezelik. Lásd: Uo. Érdekes, hogy a realista iskola doyenje, John Mearsheimer ezt a felállást már 2009-ben, az ECPR éves konferenciáján tartott előadásában megjósolta.
- 17 Ronald Reagan 1983. március 8-án tartotta a híres „Peace through Strength” című – vagy ahogy gyakran hivatkoznak rá: a „gonosz birodalma” (*Evil Empire*) – beszédét az Evangélikusok Országos Szövetségének találkozóján, amely során a béke fenntartása érdekében az erős katonai védelem szükségét és az erkölcsi erő fontosságát hangsúlyozta. A beszéd a hidegháború idején meghatározó szerepet játszott az amerikai külpolitikában, és abban Reagan élesen bírálta a Szovjetuniót és annak ideológiáját. Lásd: Reagan,

- Ronald „Address to the National Association of Evangelicals (»Evil Empire« Speech)”, *Ronald Reagan Presidential Library*, <https://www.reaganlibrary.gov/archives/speech/peace-through-strength-reagan-foreign-policy> (a letöltés ideje: 2024. augusztus 16.).
- 18 Walter Russell Meadnek a jacksoniánus külpolitikáról írt tanulmánya jelentősen elősegítette az amerikai külpolitika megértését. A tanulmány részletesen elemzi a jacksoniánus hagyományoknak az amerikai külpolitikában játszott szerepét, s kiemeli azt a populista megközelítést, amely az erős nemzeti védelmet, a szükség esetén alkalmazandó katonai erőt, valamint az amerikaiak érdekeinek a globális szintén való érvényesítését hangsúlyozza. Mead érvelése szerint ez a megközelítés gyakran formálta az amerikai külpolitikai döntéshozatalt, különösen olyan időkben, amikor a nemzet biztonságát fenyegetve érezték. Lásd: Mead, Walter Russell: „The Jacksonian Tradition and American Foreign Policy”, *The National Interest*, no. 58. (1999): 5–29. Elektronikusan elérhető: <https://www.jstor.org/stable/42896686>.
- 19 Ez a megállapítás mindenképpen újdonság, és európai szempontból is meggondolandó, hiszen O'Brien cikke nem jelenhetett volna meg anélkül, hogy Trumpgal vagy a közvetlen külpolitikai kampánycsapatával ne egyeztetett volna. Bár mindez spekuláció, de szerintünk sem a *Foreign Affairs* nem jelentetett volna meg olyan tanulmányt, amelynek a hitelessége megkérdőjelezhető, sem pedig O'Brien, aki valószínűleg kormányzati pozícióra törekedett, nem írt volna le teljesen magánvéleményt.
- 20 Stewart, Megan A., Petkun, Jonathan B. és Revkin, Mara R.: „The Progressive Case for American Power: Retrenchment Would Do More Harm than Good”, *Foreign Affairs*, 103., no. 4. (2024). Elektronikusan elérhető: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/progressive-case-american-power>.
- 21 Weiland, Noah: „House GOP Rejects Ukraine Aid as Defense Bill Advances”, *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2023/10/01/us/politics/house-republicans-ukraine-aid.html> (a letöltés ideje: 2023. december 16.)
- 22 A Progresszív Caucus tagjai egyre több fenntartást fejeztek ki Ukrajna további pénzügyi támogatásával kapcsolatban, s inkább a diplomáciai megoldásokat és az amerikai belpolitikai prioritásokat helyezték előtérbe. Azt hangsúlyozzák, hogy a katonai segítségnyújtás helyett inkább a békés megoldásokra és a hazai problémákra kellene fókuszálni. Lásd: Demirjian, Karoun és Cochrane, Emily: „Progressive Democrats Express Concerns over Ukraine Aid, Urge Shift to Diplomacy”, *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2023/10/02/us/politics/progressive-caucus-ukraine-aid.html> (a letöltés ideje: 2024. december 16.)
- 23 Stewart, Petkun és Revkin: „The Progressive Case for American Power”.
- 24 Érdekes megjegyezni, hogy Donald Trump is élesen kritizálta a NATO-t, de azt az álláspontját a 2020-as kampányában már korigálta. Trump, aki korábban sokszor bírálta a NATO-t, egyszer csak pozitív megjegyzéseket kezdett tenni a szövetség fontosságáról, különösen azt követően, hogy több NATO-tagország vállalta a katonai kiadásai növelését. Az amerikai elnök ezért azt hangsúlyozta, hogy a NATO továbbra is fontos szerepet játszik az európai biztonság garantálásában, és a tagországoknak sikerült elérniük néhány olyan változást, amelyeket ő szükségesnek tartott. Lásd pl.: Baker, Peter: „Trump Praises NATO as He Continues to Push Allies for More Military Spending”, *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2020/07/21/us/politics/trump-nato.html> (a letöltés ideje: 2022. december 16.)
- 25 Jeffrey Sachs, aki a háborúellenes álláspontjával Magyarországon is népszerűvé vált, azt állította, hogy a NATO keleti bővítése közvetlenül hozzájárult Oroszország Ukrajna elleni inváziójához. Sachs szerint a NATO folyamatos bővítése, különösen az Egyesült Államok

- által erőltetett ukrán és grúz tagság lehetősége provokálta Oroszországot, és végül a háborúhoz vezetett. Ő és más hasonló gondolkodók úgy vélik, hogy a NATO terjeszkedési politikája figyelmen kívül hagyta Moszkva biztonsági aggodalmait, ami az egyensúly felborulásához és konfliktushoz vezetett. Jeffrey Sachs: „A NATO bővítése vezetett a háborúhoz”, *Magyar Nemzet*, 2022. április 20. Elektronikusan elérhető: <https://magyarnemzet.hu/velemeny/2022/04/jeffrey-sachs-a-nato-bovitese-vezetett-a-haboruhoz>.
- 26 Lásd a kifejezés mélyebb metaforikus-elméleti értelméről: Rada Péter és Stepper Péter: „A liberális rend szűrRealizmusa: amerikai belpolitikai trendek, választások és külpolitikai várakozások”, *KKI Elemzések*, no. 3. (2023): 1–9. Elektronikusan elérhető: <https://doi.org/10.47683/KKIElemzesek.KE-2023.03>.
 - 27 Lásd: Herz, John H.: *Political Realism and Political Idealism: A Study in Theories and Realities* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 1951).
 - 28 Glaser, Charles L.: „Fear Factor: How to Know When You’re in a Security Dilemma”, *Foreign Affairs*, 103., no. 4. (2024). Elektronikusan elérhető: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/fear-factor-security-charles-glaser>.
 - 29 Uo. 127. o.
 - 30 Brooks, Stephen G.: „The Trade Truce? When Economic Interdependence Does – and Doesn’t – Promote Peace”, *Foreign Affairs*, 103., no. 4. (2024): 142. Elektronikusan elérhető: <https://www.foreignaffairs.com/world/trade-truce-stephen-brooks>.
 - 31 Lásd például: Brands, Hal és Beckley, Michael: *Danger Zone: The Coming Conflict with China* (New York, NY: W. W. Norton & Company, 2022).
 - 32 Albright, Madeleine K.: „The Coming Democratic Revival: America’s Opportunity to Lead the Fight against Authoritarianism”, *Foreign Affairs*, <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/202> (a letöltés ideje: 2024. augusztus 16.).
 - 33 Mitter, Rana: „The World China Wants: How Power Will – and Won’t – Reshape Chinese Ambitions”, *Foreign Affairs*, <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2020-12-08/world-china-wants> (a letöltés ideje: 2024. augusztus 16.).
 - 34 Myrick, Rachel: „America Is Back – but for How Long? Political Polarization and the End of U.S. Credibility”, *Foreign Affairs*, <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2021-06-14/america-back-how-long> (a letöltés ideje: 2024. augusztus 16.).
 - 35 Kusai Sándor Zoltán: „Kína megújult külpolitikájának néhány aspektusa közép-európai szemmel”, *Magyar Tudomány*, 180., no. 4. (2019): 560–562. Elektronikusan elérhető: https://epa.oszk.hu/00600/00691/00187/pdf/EPA00691_mtud_2019_04_558-566.pdf.
 - 36 Clinton, Hillary: „America’s Pacific Century”, *Foreign Policy*, <https://foreignpolicy.com/2011/10/11/americas-pacific-century/> (a letöltés ideje: 2024. augusztus 16.).
 - 37 Sacks, David: „Why Is Taiwan Important to the United States?”, *Council on Foreign Relations*, <https://www.cfr.org/blog/why-taiwan-important-united-states> (a letöltés ideje: 2024. augusztus 16.).
 - 38 Uo.
 - 39 Ing-wen, Tsai: „Taiwan and the Fight for Democracy: A Force for Good in the Changing International Order”, *Foreign Affairs*, <https://www.foreignaffairs.com/articles/taiwan/taiwan-and-fight-democracy-tsai-ing-wen> (a letöltés ideje: 2024. augusztus 16.).
 - 40 Wingfield-Hayes, Rupert: „The US is Quietly Arming Taiwan to the Teeth”, *BBC*, <https://www.bbc.com/news/world-asia-67282107> (a letöltés ideje: 2024. augusztus 16.).
 - 41 Brands, Hal és Gaddis, John Lewis: „The New Cold War: America, China, and the Echoes of History”, *Foreign Affairs*, <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2021-10-19/new-cold-war> (a letöltés ideje: 2024. augusztus 16.).

- 42 *The White House*, „National Security Strategy. October 2022”, <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf> (a letöltés ideje: 2024. augusztus 16.).
- 43 *Index*, „Mit akar Kína a semmiből felhúzott szigetekkel?”, https://index.hu/kulfold/2015/04/27/mit_akar_kina_a_semmibol_felhuzott_szigetekkel/?to-ken=18982b27401b1db9f7d2e8fb0292c0e3 (a letöltés ideje: 2024. augusztus 16.).
- 44 *Portfolio*, „Apró szigetek miatt feszülnek egymásnak a nagyhatalmak. Már csak az első puskalövésre várnak a felek”, <https://www.portfolio.hu/global/20231025/apro-szigetek-miatt-feszulnek-egymasnak-a-nagyhatalmak-mar-csak-az-első-puskalovesre-varnak-a-felek-647673> (a letöltés ideje: 2024. augusztus 16.).
- 45 Kína (3.), Japán (5.), Dél-Korea (6.), Tajvan (8.), Vietnám (9.), India (10.). Roberts, Ken: „U.S. Does More Trade with New No. 1 Mexico in 2023 than Ever, Data Shows”, *Forbes*, <https://www.forbes.com/sites/kenroberts/2024/02/07/2023-results-are-in-us-has-new-top-port-trade-partner-export-import/> (a letöltés ideje: 2024. augusztus 16.).
- 46 *USAFacts*, „Where Are US Military Members Stationed, and Why?”, <https://usafacts.org/articles/where-are-us-military-members-stationed-and-why/> (a letöltés ideje: 2024. augusztus 16.).
- 47 Berlinger, Joshua: „The Leaders of South Korea and Japan Are Biden’s First Two Visitors to the US, Underscoring Asia’s Importance”, *CNN*, <https://edition.cnn.com/2021/05/21/asia/biden-moon-washington-intl-hnk/index.html> (a letöltés ideje: 2024. augusztus 16.).
- 48 Varga Bálint: „Hidegháborús mestertervet porol le Amerika. Jöhet hamarosan a második NATO?”, *Portfolio*, <https://www.portfolio.hu/global/20230826/hideghaborus-mestertervet-porol-le-amerika-johet-hamarosan-a-masodik-nato-634869> (a letöltés ideje: 2024. augusztus 16.).
- 49 Daalder, Ivo: „Deepening the New US–Japan–Korea Trilateral Partnership”, *Politico*, <https://www.politico.eu/article/deepening-us-japan-korea-trilateral-partnership-camp-da-vid-summit-china/> (a letöltés ideje: 2024. augusztus 16.).
- 50 *Congressional Research Service*, „Australia: Background and U.S. Relations”, <https://sgp.fas.org/crs/row/IF10491.pdf> (a letöltés ideje: 2024. augusztus 16.).
- 51 *BBC*, „How Modi and Biden Turbocharged India–US Ties”, <https://www.bbc.com/news/world-asia-india-65982053> (a letöltés ideje: 2024. augusztus 16.).
- 52 *The White House*, „Indo-Pacific Strategy of the United States, 2022”, <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/02/U.S.-Indo-Pacific-Strategy.pdf> (a letöltés ideje: 2024. augusztus 16.).
- 53 Fraser, Dominique: „The Quad: A Backgrounder”, *Asia Society Policy Institute*, <https://asia-society.org/policy-institute/quad-backgrounder> (a letöltés ideje: 2024. augusztus 16.).
- 54 *U.S. Department of Defense*, „AUKUS: The Trilateral Security Partnership between Australia, U.K. and U.S.”, <https://www.defense.gov/Spotlights/AUKUS/> (a letöltés ideje: 2024. augusztus 16.).
- 55 *The White House*, „Remarks by President Biden and Prime Minister Kishida Fumio of Japan in Joint Press Conference”, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2024/04/10/remarks-by-president-biden-and-prime-minister-kishida-fumio-of-japan-in-joint-press-conference/> (a letöltés ideje: 2024. augusztus 16.).

A BRICS szerepe és hatásai a nemzetközi rendszerre

The Role and Impact of BRICS in the International System

Druhalóczki Éva Dóra

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2024.4.3

Összefoglaló: A BRICS-szel kapcsolatos kérdések már évek óta foglalkoztatják a politikai és tudományos köröket. A folyamatosan változó szervezet legutóbbi – 2023 augusztusában, illetve 2024 októberében tartott – csúcstalálkozója, valamint az új tagok 2024 januári csatlakozása tovább növelte a csoport fontosságát. Az egyre erősödő, gazdaságilag bővülő országok alkotta csoport a tagok saját régióján belül és globálisan egyaránt jelentős hatással bír, és a nemzetközi rendszerre is befolyást gyakorol. A jelen tanulmány célja, hogy bemutassa a BRICS működését és törekvéseit, valamint a két csúcstalálkozót követően kiadott hivatalos dokumentum értékelése után rávilágítson a BRICS-nek a nemzetközi rendszerre várható lehetséges hatásaira. A cikk rámutat arra, hogy noha a csoport nem helyezkedik szembe a jelenlegi nemzetközi rendszerrel, azonban annak a megreformálása valószínűsíthetően az egyik fő célja, ami a többpólusú világrend alakítására való törekvésekkel kapcsolatos kérdéseket vethet fel.

Kulcsszavak: BRICS, BRICS-csúcstalálkozó, nemzetközi rendszer, a nemzetközi rendszer átalakítása

Abstract: *BRICS has been of interest to political and academic circles for years. The last summits of the ever-changing organization – held in August 2023 and October 2024 – and the accession of new members (in January 2024) further reinforced the importance of the group. The clustering of increasingly powerful, economically growing countries, both within their regions and at the global level, has a significant impact and influence in the international system. The aim of this study is to present the functioning and objectives of BRICS, and to highlight BRICS' impacts in the international system by examining the official document released after the two summits. The study points out that while the group is not opposed to the current international system, it is likely to seek to reform it, which could raise questions about the aspirations for a multipolar world order.*

Keywords: *BRICS, BRICS summit, international system, reshaping of the international system*

Bevezetés

A BRICS – amely eredetileg Brazília, Oroszország, India, Kína és Dél-Afrika (azaz *Brazil, Russia, India, China* és *South Africa*) társulását jelentette – olyan nemzetközi szervezet, amely a 2009-es első csúcstalálkozója óta egyre jelentősebb szerepet tölt be a nemzetközi színtéren. A tagországok vezetői által éves rendszerességgel folytatott egyeztetések során ugyanis már olyan célok fogalmazódnak meg, mint a gazdasági fejlődés előmozdítása és a nemzetközi szervezetek megreformálása, miközben a politikai és kulturális kérdések is napirenden maradnak. Ezenfelül a csoport aktív szerepet vállal a más szervezetekkel és régiókkal való kapcsolatok és együttműködések kialakításában is. A BRICS fontosságát még hangsúlyosabbá tette, hogy 2024-ben új tagok csatlakoztak hozzá (Egyiptom, Irán, Etiópia, Szaúd-Arábia és az Egyesült Arab Emírségek), s ezzel még kiterjedtebbé vált a geopolitikai befolyása. Noha eleinte a társulás talán nem vonta kellően magára a nemzetközi közösség figyelmét, a dinamikus változása és fejlődése mára jogosan veti fel a kérdést, hogy milyen hatásokkal bír vagy bírhat a jövőben a nemzetközi rendszerre.

A BRICS szerepének és hatásainak a megértéséhez azonban először elengedhetetlen különbséget tenni a nemzetközi rend és a nemzetközi rendszer fogalma között. E tanulmány a nemzetközi rendet egy olyan entitásnak definiálja, amely magában foglalja az intézményeket, a szabályrendszereket, a normákat és a szervezeteket; ugyanakkor a nemzetközi rendszert egy olyan, a politikai rendszerekre, a kultúrára és az értékekre is kiterjedő dimenzióknak, amely a nemzetközi rend alapját képezi, és ezáltal meghatározza annak természetét.¹ Tehát a nemzetközi rendszer államainak és szervezeteinek a kapcsolatai,² valamint az utóbbiak természete határozza meg a nemzetközi rendben létrejött normák és intézmények alapját, amelyek befolyásolják az érintettekre vonatkozó szabályok jellegét.

Fontos említést tenni itt a jelenlegi liberális nemzetközi rendről is, amelyet a hidegháború óta az Amerikai Egyesült Államok határoz meg. Noha az évtizedek során a természete kisebb-nagyobb mértékben változott,³ Washington máig tartó dominanciáját a nemzetközi rend intézményeire (és azok normarendszerére), gazdaságára, valamint valutájára való befolyása jelzi.⁴ Egyesek azonban rámutatnak arra is, hogy a liberális rend intézményei – mivel nincs komoly alternatívájuk – megkerülhetetlenek, ezért a nemzetközi rendszer szereplői kénytelenek azokra támaszkodni.⁵ Megjegyzendő, hogy a liberális nemzetközi rendszer, pontosabban a liberális internacionalizmus természetéhez tartozik a béke elérése érdekében történő terjeszkedés is.⁶ Az egyes országok támogatása vagy a nyugati gyökerű intézményekbe való bevonása gyakran azzal is együtt jár, hogy a demokrácia bizonyos elemeit rájuk is ki kívánják terjeszteni, ám ez egyes – nem nyugati értékrendű, így nem

szükségszerűen demokratikus – nemzetekben az identitás megváltozásának/ megváltoztatásának az érzetét keltheti. Mindemellett a jelenlegi nemzetközi rendszer természetéből fakadhat a piacnak a globális szintre történő kiterjesztése is, ami némely országokban azt a benyomást keltheti, hogy a fejlődésüket esetenként korlátozzák.⁷ Ennek a fontossága abban rejlik, hogy azok a feltörekvő hatalmak, amelyeknek az értékrendje eltér a nemzetközi rendszerben általánosan elfogadottól, idővel várhatóan az egésznek az átformálására fognak törekedni.⁸ Mindezek fényében kijelenthető, hogy a BRICS nemzetközi rendszerre gyakorolt hatásának a vizsgálata kulcsfontosságú a szervezetnek a nemzetközi rend átformálására tett lépései megértéséhez.

A BRICS potenciálja e tekintetben abból fakad, hogy az eredeti tagjai a legnagyobb fejlődő országok közé tartoznak,⁹ amelyek együttesen a világ népességének hozzávetőleg a 41 százalékát teszik ki, a globális GDP-nek pedig körülbelül 24 százalékát adják.¹⁰ Ráadásul a tagok demográfiai és földrajzi tulajdonságai, valamint a nyersanyagai fontos gazdasági és katonai lehetőségeket is hordozhatnak magukban.¹¹ Mindezek alapján azt feltételezhetjük, hogy a tagok együtt képesek lehetnek a globális gazdasági és politikai irányok befolyásolására.¹² Ez fokozottan igaz a 2024-ben csatlakozott országokkal kiegészült BRICS-re (BRICS Plusz),¹³ hiszen az új tagok jelentős mértékben befolyásolják a világ energiaellátását.¹⁴ Így a kibővült szervezet globális szinten mind az olajtermelésből, mind a kereskedelemből jelentős arányban részesedik.¹⁵

E tanulmány szerzője igyekszik a lehető legfrissebb dokumentumokra alapozni a megállapításait, ezért a BRICS két legutóbb (2023. augusztus 22–24., illetve 2024. október 22–24. között) tartott 15. és 16. csúcstalálkozója után kiadott, a jelenlegi nemzetközi viszonyok tükrében is kiemelkedő nyilatkozatokat vizsgálja meg, amelyek áttekintése lehetővé teszi a szervezet célkitűzéseinek a mélyebb megértését. A módszertan tekintetében az írás a dokumentumok elemzésére és a szakirodalom feltárására – s mivel a nemzetközi rend elemi szereplői a nemzetközi szervezetek, elsődlegesen a BRICS-nek az azokhoz való viszonyulására – fekteti a hangsúlyt.

A tanulmány hipotézise szerint a BRICS a nemzetközi szervezetekkel jelenleg együttműködik, ám a kooperációk keretein belül igyekszik a nemzetközi rendszerben érvényesülő szabályokat a saját igényei szerint formálni. Tehát most nem a nemzetközi rendszer alapvető felépítésének a megváltoztatása a célja, hanem végső soron a nemzetközi rend természetének az átalakítása. Ennek megfelelően a BRICS alapvető működésének a megismerése után áttekintjük a 2023-as és a 2024-es csúcstól kiadott nyilatkozat azon pontjait, amelyek a nemzetközi szervezetekkel való viszonyulást mutatják be.

A BRICS

A Brazília, Oroszország, India és Kína angol nevéből alkotott BRIC betűszó először 2001-ben jelent meg a köztudatban. Akkor még azokra az országokra utaltak vele, amelyekről azt valószínűsítették, hogy jelentős gazdasági fejlődést fognak elérni az elkövetkező évtizedekben.¹⁶ Noha a betűszó eredetileg egy gazdasági predikció részét képezte, az érintett államok 2009-ben valóban együttműködésbe kezdtek.¹⁷ A csoportosuláshoz 2010-ben Dél-Afrika is csatlakozott,¹⁸ így a név BRIC-ről BRICS-re változott. Kezdetben alapvetően valóban a gazdasági fejlődés volt a cél, amelynek igényét jelentősen növelte a 2008-ban bekövetkezett gazdasági és pénzügyi válság is. Az ugyanis rámutatott arra, hogy az említett államok válságkezelési képessége – a többi fejlődő orszáéhoz hasonlóan – erősen korlátozott,¹⁹ és ez az összefogást motiváló erőnek bizonyult. Mindez egyben hozzájárulhatott ahhoz, hogy egy olyan együttműködés alakuljon ki, amelyben a (világ)gazdasági kihívások kezelése áll a középpontban. A tagállamok nem kívántak egymás belügyeibe beleszólni, így elméletben lehetővé vált az országok fejlődésének a támogatása a szuverenitásuk megőrzése mellett.²⁰ Ezért egyesek szerint a BRICS a konzervatív internacionalizmus egyes jegyeit viseli magán: tehát fontosnak tartja az internacionalizmust, ám a szuverenitást is hangsúlyozza.²¹

Lényeges azonban azt is hozzátenni, hogy a BRICS-országok főként a globális döntéshozatalban való hangsúlyosabb érdekérvényesítésre fókuszálnak. Emiatt a szakirodalom gyakran kapcsolja össze az európai uniós stratégiákat a BRICS céljaival,²² mivel egyes álláspontok szerint ez utóbbiak a globális intézmények reformját célozzák,²³ így pedig a nyugati intézmények dominanciájának a kihívói lehetnek.²⁴ Ez már korábban is megalapozott az olyan véleményeknek, amelyek a BRICS ténykedését egy, a jelenlegi, főként nyugati alapokon nyugvót felváltó új, multipoláris rend létrehozására való törekvéssel azonosítják.²⁵

E tekintetben a BRICS talán egyik legjelentősebb lépése az Új Fejlesztési Bank (*New Development Bank*, NDB) létrehozása volt, amely 2015-ben kezdte meg a működését. A multilaterális fejlesztési bank egyik célja az alternatív finanszírozási lehetőségek biztosítása. Noha lehetséges, hogy az NDB tőkekapacitása²⁶ eltér például a Világbankétól, ugyanakkor a növekedési potenciálja jelentős. Fontos kérdés, hogy képes-e a jelenlegi szerepét és helyzetét fenntartani, hogy a jövőben valóban alternatíváját jelenthesse a nyugati gyökerű társainak. Ennek kulcsát azonban nem csupán a további működtetés mikéntje és a befektetett energiaforrások rejtik, de a nemzetközi közösség bizalma is szükséges hozzá. A benne levő potenciál és az általa képviselt, a nyugatiakétól eltérő álláspontja miatt azonban így is számítani lehetett arra, hogy idővel a tagok körének a bővülése is bekövetkezik.²⁷ Az alapító BRICS-országokon kívül NDB-tag lett két, immár a BRICS Pluszhoz tartozó állam – az Egyesült Arab Emírségek (2021-től),

illetve Egyiptom (2023-tól) –, és 2021-ben csatlakozott hozzájuk Banglades is, valamint leendő tagként tartják számon Uruguayt.²⁸ Az NDB jól láthatóan a nyugati szervezetek mellett, az azokétól részben eltérő szabályrendszer keretein belül igyekszik érvényesülni.²⁹

Ide kapcsolódik, hogy az NDB megalapításával egy időben írták alá a feltételes tartalékról szóló BRICS-megállapodást (*Contingent Reserve Arrangement*, CRA), amelynek az elsődleges célja a tagországok közti pénzügyi segítségnyújtás.³⁰ Mindezek mellett a CRA keretrendszere alkalmas lehet arra, hogy anyagi támogatást nyújtson az olyan fejlődő államoknak és feltörekvő piacoknak is, amelyek rugalmasabb feltételekre vagy a már meglévő intézményektől kapott támogatáson kívüli egyéb juttatásokra is szorulnak.³¹

A 2023-as csúcstalálkozó után kiadott dokumentum értelmében a szervezet legfőbb célkitűzései közé tartozik még a legkevésbé fejlett és a fejlődő országok támogatása, valamint a nemzetközi szervezetekben való hangsúlyosabb képviseletük.³² Ez az álláspont egyet jelenthet az olyan globális politikai és gazdasági helyzet megteremtésének az elősegítésével, amely az említett országoknak és a feltörekvő piacoknak kedvezőbb környezetet biztosít.³³ Tehát a BRICS egyik célja, hogy a fejlődő országok meghatározóbb szerephez jussanak a már létező nemzetközi szervezetekben – miközben a más országok belügyeibe való beavatkozás elkerülésének a fontosságát is hangsúlyozza.³⁴ A 2024-es csúcst követően viszont ehhez kapcsolódóan már olyan cél is megfogalmazódik, amelyet eddig még nem mondtak ki nyíltan. Nevezetesen: a multipoláris világrend kialakításának a szándéka.³⁵ Noha a csoportnak eddig is a szándékában állt a gazdasági ügyeken túlmutató együttműködés, 2024-től elismerten is célja lett a globális döntéshozatalban való aktív részvétel. Kérdéses azonban, hogy e cél mennyiben és milyen formán elérhető, hiszen például a BRICS-tagok körében is jelentős gazdasági különbségek vannak. A multipoláris világrend kialakításának a szándéka a csoport működéséből eddig is sejthető volt, azonban a tagok közötti politikai különbségeket sem lehet figyelmen kívül hagyni. Igaz ugyanis, hogy az értékrendjük eltér a nyugatitól (és ezáltal a nemzetközi rend értékrendszerétől), ám fontos tény, hogy a politikai és az értékrendszerük egymástól is jelentősen eltér. Ennek okán kérdéses, mennyire tudják majd félretenni az ellentéteiket annak érdekében, hogy együtt erősebb lépéseket tegyenek a nemzetközi rendszer átformálására.

Habár a BRICS immár elismert célja a jelenlegi nemzetközi rendszer átalakítása, fontos kiemelni, hogy ez még mindig nem azonos a nyugati intézmények elleni fellépéssel. Noha a BRICS által létrehozott szervezetek a nyugati intézmények mellett, azok alternatíváiként igyekeznek szolgálni a fejlődő országok számára, egyben azok kiegészítését is célozzák. Egyelőre tehát szó sincs arról, hogy a tagállamok elutasítanák a nyugati szervezetekkel való együttműködést. Ezt támasztja alá a legutóbbi két csúcstalálkozót követően kiadott nyilatkozat,

amelynek több pontja is hangsúlyozza bizonyos nyugati szervezetek – például az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) – támogatását, illetve a BRICS-nek az azok alapokmányával és alapelveivel való egyetértését. Az értékrendszerrel való azonosulásra utalhatnak a dokumentumok azon részei, amelyek a konfliktusok nyitott és párbeszédre épülő megoldását, a nők szerepének a fontosságát, illetve a béke fenntartásának a prioritását is hangsúlyozzák.³⁶ A nyilatkozatok azonban nem csupán az értékeknek, de a nemzetközi szervezetek egyes céljainak a támogatását is kifejezik. Kiemelkednek ugyanis a nemzetközi humanitárius jog tiszteletben tartására tett olyan javaslatok, amelyek a politikai semlegességre és a pártatlanságra helyezik a hangsúlyt:³⁷ a tagországok elutasítják az olyan gyakorlatokat, amelyek során a segélyek nyújtása vagy mértéke összefügg az adott állam politikai berendezkedésével, illetve a globális politikát valamilyen módon érintő döntéseivel.

A dokumentumokból az is jól látható, hogy a BRICS alapvetően egy szuverenitás-központú szerveződés: a többi országot is támogatni igyekszik a saját önállóságának, nemzeti függetlenségének a megőrzésében. Így célja, hogy a nemzetközi rendszert olyan módon befolyásolja, hogy az kiegyenlítettebb lehetőségeket biztosítson mind a BRICS-tagállamok, mind pedig más fejlődő országok számára. Természetesen a fentebb vázolt problémák és konfliktusok lehetősége a megvalósítás mikéntjét itt is befolyásolja. Fontos azonban azt is figyelembe venni, hogy ezek a célkitűzések az esetek többségében összhangban vannak a már meglévő, nyugati dominanciájú nemzetközi szervezetek ambícióival, ami közös nevezőül szolgálhat a különböző nézetek között.

A BRICS és a liberális nemzetközi rendszer viszonya

A fentiek alapján kijelenthető, hogy a BRICS alapvetően nem áll szemben a nyugati gyökerű intézményekkel. Ugyanakkor bizonyos kérdések kapcsán más megközelítést alkalmaz, mint a nyugati értékrendű intézmények. Ezért már – ahogy arról már korábban is volt szó – a 16. csúcstalálkozó előtt is sejteni lehetett, hogy a BRICS-tagországok egy új nemzetközi rendszer kialakítását tűzhatték ki célul.³⁸ Emiatt kiemelten fontos a BRICS-nek a nemzetközi szervezetekhez való viszonyulásának a megfigyelése.

Az ENSZ kapcsán a BRICS szempontjából az első helyen említendő az uni-lateralizmus problematikája és főként annak a fejlődő országokra való negatív hatása.³⁹ Ezenkívül kiváltképp hangsúlyosan jelentkezik a feltörekvő piacok, a fejlődő és a legkevesbé fejlett országok esélyegyenlőségének a javítása és kiemeltebb képvisellete. Ebből kifolyólag a 15. és a 16. csúcstalálkozó dokumentumában is szerepel az ENSZ megreformálásának és ezáltal demokratikusabbá tételének a támogatása, valamint az érintett fejlődő és legkevesbé fejlett országok képviselőinek az ENSZ Biztonsági Tanácsában való részvétele iránti igény.⁴⁰

Megjegyzendő azonban, hogy a BRICS-tagországok eltérő politikai berendezkedése és különböző érdekei – amennyiben azokat nem hangolják össze – hátráltathatják az ilyen újítási kísérleteket.

A dokumentumok kiemelik a BRICS-nek az Egyesült Nemzetek Szervezete Korrupció Elleni Egyezményével (*United Nations Convention against Corruption*) való egyetértését, a korrupció elleni harc iránti elkötelezettségét, amelyet a tagországok a jó gyakorlatok megosztásával, képzések szervezésével és kapacitásépítéssel igyekeznek tökéletesíteni.⁴¹ A 16. csúcstalálkozó nyilatkozata az afrikai országok helyzetére is hangsúlyt fektet: kiemelten hivatkozik az ezulwini konszenzusra és a szirtei nyilatkozatra.⁴² Ez azt jelenti, hogy a globális dél eddig is fontos volt ugyan a BRICS számára, a 2024-es dokumentumban a hangsúly még jobban annak a kérdéskörére helyeződött át. A dokumentumok több pontja az emberi jogok kérdését is érinti: erőteljesen elutasítják a diszkriminációt, főleg a politikai megítélés alapján történő szelektálást.⁴³ Ehhez kapcsolódóan említik az érintett országokból származó nőknek a nemzetközi szervezetekben való foglalkoztatását, s ezáltal a képviselőik biztosítását is.

A dokumentumokban emberi jogként szerepel a fejlődéshez való jog is, amely tisztességes helyzetet és egyenlő esélyeket biztosít a gyarapodáshoz a fejlődő és a legkevésbé fejlett országok számára.⁴⁴ Ennek kapcsán a 16. csúcstalálkozó során kiemelték az ENSZ alapokmányát sértő szankciók elleni küzdelem fontosságát.⁴⁵ Emellett a tagok nyomatékosították az olyan multilaterális fórumokkal történő együttműködésre vonatkozó szándékukat, mint az ENSZ Kögyűlése vagy az Emberi Jogok Bizottsága. Ugyancsak prioritásként jelölték meg a terrorizmus felszámolását,⁴⁶ valamint – a 2023-as dokumentum szerint – azt, hogy abban az ENSZ-nek közvetítőként központi szerepet kell játszania, a BRICS Terrorizmusellenes Munkacsoportja (*BRICS Counter-Terrorism Working Group*) pedig támogatást nyújt a folyamatban.⁴⁷ Noha felmerülhet a kérdés, hogy ezen ügyek megoldásának az elősegítésére vajon valóban képes-e a BRICS, fontos kiemelni, hogy e problémák orvoslását a tagországok nem egymaguk kívánják véghez vinni, hiszen az ENSZ általi közvetítést és a közös megoldáskeresés fontosságát hangsúlyozzák.

Az ENSZ-en kívül a Kereskedelmi Világszervezet (*World Trade Organization*, WTO) támogatását is hangsúlyozzák a dokumentumok. A 2023-asban kiemelendő kérésként szerepelt a WTO felé a jól működő, minden tagállam számára hozzáférhető, kétszintű vitarendszer létrehozása 2024-re, valamint a fellebbezési testület tagjainak a kiválasztása.⁴⁸ Hangsúlyos javaslat a nem diszkriminatív, nyitott működés is,⁴⁹ amely során kiemelt figyelmet fordít a szervezet a fejlődő és a legkevésbé fejlett országokra, ezáltal biztosítja számukra az esélyegyenlőséget. A dokumentum szerint a kívánságaik összhangban vannak a WTO mezőgazdasági megállapodásának a 20. cikkével,⁵⁰ amely kiemeli a korrekt és piacorientált mezőgazdasági kereskedelem kialakítását,

fontosnak tartja az éhezés megszüntetését, az élelmezésbiztonság fejlesztését, illetve a fenntartható mezőgazdaságot és élelmiszerrendszert. A két vonatkozó dokumentum kitér arra is, hogy a BRICS-tagállamok a WTO működésével összeegyeztethetetlennek ítélik az olyan kereskedelemkorlátozó intézkedéseket, mint amilyenek a szankciók.⁵¹ Ez nagy valószínűséggel többek között az Európai Bizottság és a WTO Oroszországgal szembeni büntetőintézkedéseire történő⁵² utalás.

A nyilatkozatok a Nemzetközi Valutaalap (*International Monetary Fund*, IMF) kapcsán azt hangsúlyozzák, hogy a szervezetnek egy kvótaalapú és megfelelő forrásokkal rendelkező globális pénzügyi biztonsági háló központjává kell válnia.⁵³ Ez azért hangsúlyos kérdés, mert az IMF-en belül a feltörekvő piacok és a fejlődő országok meglehetősen alacsony kvótával bírnak, ahogy az az IMF statisztikáiból is látszik.⁵⁴ A helyzetet jól illusztrálja, hogy míg például 2009-ben Brazília, amely akkoriban a világ tizedik legnagyobb gazdasága volt, viszonylag kevés szavazattal rendelkezett, addig a nála kisebb gazdasági erővel rendelkező államok közül több is erőteljesebben képviseltethette magát.⁵⁵ Ez a helyzet az IMF-kvóták 15. általános felülvizsgálata szerint 2020-ra sem változott.⁵⁶ A BRICS-tagországok a 2023-as csúcson hozott határozatok alapján kiadott nyilatkozatában azt kérték az IMF-től, hogy a 16. felülvizsgálat során, azaz 2023. december 15-ig tegyenek lépéseket a probléma orvosolására annak érdekében, hogy az érintett országok is több lehetőséghez jussanak.⁵⁷ Az IMF végül 50 százalékos emelést hagyott jóvá.⁵⁸ A 2024-es dokumentumban az IMF új, 2025 júniusáig kidolgozandó kvótaformulájával kapcsolatban már az az elvárás szerepel, hogy bizonyos kvótahányadot a fejlett országoktól a feltörekvő és a fejlődő gazdaságok javára csoportosítsanak át.⁵⁹ A dokumentumok mindezen felül az IMF-nek a Világbankkal közös szerveződése, a Bretton Woods-i intézmények⁶⁰ kapcsán is kiemelik az érintett országok hangsúlyosabb képviselőtét, a 2024-es nyilatkozat pedig azt az igényt is, hogy a döntéshozóiknak erőteljesebben kellene a világ különböző régiói érdekében fellépniük.⁶¹

A BRICS a G20-ra is kitér, amely azért is kifejezetten fontos, mert a szervezet már a 2023 szeptemberében tartott csúcstalálkozóján is a BRICS által hangsúlyosnak tartott problémákkal foglalkozott: például az orosz–ukrán háborúval, a fenntarthatósággal és a környezetvédelemmel, valamint a nemi egyenlőtlenségek felszámolásával.⁶² A legutóbbi, a brazil elnökség idején, 2024. november 18–19-én Rio de Janeiróban tartott csúcson pedig a fő témát a társadalmi befogadás és a szegénység elleni küzdelem, a globális kormányzás intézményeinek a reformja, valamint a fenntartható fejlődés és az energetikai átállás jelentette. De a résztvevők a nemzetközi ügyekkel – a Közel-Kelettel és Oroszország Ukrajna elleni háborújával – is foglalkoztak.⁶³

Ahogy az a következő fejezetből látható lesz, nem egy olyan BRICS-tagállam van, amely egyben G20-tag is, mégis gyakran merül fel az a vélemény, hogy a BRICS a G20 ellenpólusaként kíván fellépni a nemzetközi színtéren. A BRICS dokumentumai a G20-szal való további együttműködést és a G20 támogatásának a fontosságát hangsúlyozzák. A 2023-as nyilatkozatból az derül ki, hogy a BRICS a G20-at olyan multilaterális fórumnak tartja, amelyhez kapcsolatban szükségesnek ítéli, hogy a mindkét szervezetben részes tagállamok a jövőben is motiváltan vegyenek részt a fejlődő országok és a feltörekvő piacok támogatásában.⁶⁴ A 2024-es BRICS-dokumentum az álláspontok összehangolását, valamint a globális dél hangjának a G20-ak keretei közötti hangsúlyosabbá tételét emeli ki.⁶⁵ Ez a megfogalmazás újfent kiemeli, hogy a csoport egyre inkább prioritásként kezeli a globális dél helyzetét.

BRICS-csúcstalálkozó után kiadott dokumentumok számtalan ponton kitérnek a liberális nemzetközi rendszer szervezeteire. Javaslatokat tesznek, amelyek – úgy tűnik – jelenleg az együttműködés javításának a szándékával fogalmazódnak meg. A nyilatkozatok nem tartalmaznak olyan állításokat, amelyek az egyes intézmények elleni fellépésként értelmezhetők. A kérések azonban kiemelt szereppel bírnak, hiszen – ahogy arról már szó volt a tanulmányban – a BRICS-országok nagy gazdasági súllyal és befolyással rendelkeznek a világban, és annak megfelelően kívánnak érvényesülni a különböző, nyugati gyökerű intézményekben. A BRICS véleménye szerint a további kielégítő politikai és gazdasági együttműködés mindkét fél számára fontos, így a kérések teljesítésének a megfontolása a partnereinek stratégiai szempontokból is előnyös lehet. A megtagadásuk következtében ugyanis a nemzetközi intézményeknek azzal kell számolniuk, hogy a BRICS mérsékli a további gazdasági és politikai együttműködések, ami mára már a világgazdaságra is hatással lehet. A BRICS tehát feltehetőleg kihasználja a globális befolyását arra, hogy nyomást gyakoroljon a nemzetközi szervezetekre. Ebből pedig már jól látható a csoportnak a nemzetközi szervezetek, illetve hosszabb távon a nemzetközi rendszer megreformálásával, átformálásával kapcsolatos szándéka. Ugyanakkor a nyilatkozatok alapján az is megállapítható, hogy bár ezt a BRICS is elismeri, még mindig nem minősül Nyugat-ellenesnek (inkább a nyugati hegemonia ellenzőjének nevezhető), hiszen ez a szándék jelenleg nem egyenlő az együttműködés befejezésével vagy a rendszer lerombolásával. Ennek következtében a BRICS-nek a nemzetközi szervezetek ellentétéként történő vizionálása ma valamelyest túlzó álláspontnak tűnik.

A BRICS feltételezhető hatásai a nemzetközi rendre és rendszerre

Az ismertetett helyzet alapján tehát mindenesetre figyelmet érdemelnek a BRICS-nek a nemzetközi rendszer átformálására irányuló törekvései. Így kiemelt fontossággal bír annak a megvizsgálása, hogy a 15. és a 16. csúcstalálkozó után kiadott dokumentumok, valamint a BRICS-tagállamoknak a közelmúltban tett lépései hogyan hatnak a nemzetközi színtérre, és milyen következmények várhatóak a jövőben.

A BRICS globális gazdasági és politikai befolyása egyre jelentősebb, ami nem csupán a csoport központi szerepét erősíti, de azt is eredményezi, hogy egyes fejlődő országok egyre nagyobb lehetőséget látnak a csoporthoz való csatlakozásban. Az pedig, hogy az olyan fejlődő országok, mint Egyiptom vagy az Egyesült Arab Emírségek csatlakoztak az NDB-hez, majd a BRICS-hez is, azt is jelzi, hogy a szervezet dinamikus változása egy újabb állomásához érkezett. E fázisban a feltörekvő gazdaságok számára előnyösnek tűnő BRICS azzal, hogy új tagokkal bővül, újabb lehetőségeket kap a geopolitikai és a gazdasági befolyásának a kiterjesztésére. Éppen ezért volt kifejezetten fontos a 15. csúcstalálkozón tett, a csoportosulás 2024. január 1-jétől további tagokkal történő bővüléséről szóló, s ezzel számos változást sejtető bejelentés.⁶⁶ Akkor vált ugyanis a dokumentum szerint Argentína, Egyiptom, Etiópia, Irán, az Egyesült Arab Emírségek, valamint Szaúd-Arábia is hivatalos taggá.⁶⁷ Az említett országok közül Argentína új kormánya végül elutasította a csatlakozást.

Jól látható, hogy az újonnan belépett országok annak ellenére, hogy közülük némelyik a saját régiójában jelentős szerepet tölt be, összességében fejlődő gazdaságok, amelyek helyzetét esetenként belpolitikai problémák is nehezítik. Kijelenthető azonban, hogy – az eredeti BRICS-tagokhoz hasonlóan – azok is egy olyan újfajta nemzetközi rendszert képzelnek el, amely hangsúlyosabban tűzi ki célul a fejlődésük támogatását. Ezt jól példázza Alberto Fernandeznek, a korábbi argentin miniszterelnöknek megnyilvánulása is, aki a BRICS-tagságra szóló meghívás után kifejezte azt a reményét, hogy hazájában a csatlakozás gazdasági fejlődést és új munkahelyek teremtését indítja el.⁶⁸ Noha Argentína az új miniszterelnök, Javier Milei döntése alapján végül kimaradt a csoportból,⁶⁹ valószínűsíthető, hogy Fernandez véleménye és hozzáállása, valamint a tagságból eredő lehetőségek meglátása más országokra is jellemző. Ezt támasztja alá az is, hogy a 16. csúcstalálkozó után több országot is partnernek jelölt meg a szerveződés: Algériát, Bolíviát, Fehéroroszországot, Indonéziát, Kazahsztánt, Kubát, Malajziát, Nigériát, Thaiföldet, Törökországot, Üzbegisztánt és Vietnámot.⁷⁰ Az új partnerekkel a BRICS még inkább erősítheti a geopolitikai jelentőségét, valamint további gazdasági lehetőségekre tehet szert.

A 2024-ben belépettekkel pedig már hat G20-tagország BRICS-tag is egyben (Brazília, Dél-Afrika, India, Kína, Oroszország és Szaúd-Arábia).⁷¹ Ebből jól látszik, hogy a korábbi feltételezések, amelyek szerint a G20-ak önmagukban – főleg a G7-ekkel kapcsolatos érintettségük miatt – nem elegendőek ahhoz, hogy egy multilaterális rendet kialakítsanak a közös tagországok számára, igaznak bizonyultak.⁷² Ahogy az az előző fejezetben is szóba került, a BRICS nem helyezkedik szembe a G20-szal; mi több, mindkét vizsgált dokumentumban ki-jejezi annak támogatását.⁷³ Ezzel együtt figyelemreméltó kapcsolat áll fenn a két szerveződés között, így az, valamint a saját tevékenységük is mindenképpen vizsgálандó lesz a jövőben, hiszen az e tanulmányban felvázoltakból is kiviláglik, hogy a BRICS-tagországok hozzáállása és elképzelései egyes esetekben eltérnek az erősen nyugati befolyású G20-akétól.

Mindemellett az új tagok bevonása geopolitikai, nemzetközi gazdasági és stratégiai szempontokból is kifejezetten fontos lehet az eredeti BRICS-tagországok számára.⁷⁴ Elég, ha csak arra gondolunk, hogy 2024-től több olyan ország is BRICS-tag lett, amely a világ vezető olajtermelői közé tartozik.⁷⁵ Közülük három (Irán, az Egyesült Arab Emírségek és Szaúd-Arábia) pedig egyben a Kőolaj-exportáló Országok Szervezetének (*Organization of the Petroleum Exporting Countries*, OPEC) is a tagja.⁷⁶ Nem kérdés, hogy napjainkban, amikor az iparosodott országok alapvető szerepet játszanak, és a helyzetük kiemelkedő, az olaj termelése és exportálása erőteljes függőségi viszonyokat eredményez a világgazdaságban és a globális politikában.⁷⁷

Ehhez az is hozzátartozik, hogy Oroszország 2022-ben Ukrajna ellen megindított háborúja következményeként a Nyugat több ízben is szankcionálta Moszkvát, ami jelentős hatással van az orosz gazdaságra.⁷⁸ A bevezetett korlátozásokat azonban egyes országok nem a háború gyorsabb lezárását célzó intézkedéseknek értékelik, hanem szerintük az Amerikai Egyesült Államok és szövetségesei a világgazdaságra gyakorolt jelentős befolyásuk következtében könnyedén tudják más államok gazdasági helyzetét nehezebbé tenni, illetve a fejlődését korlátozni, amennyiben az érdekeik úgy kívánják. Mivel a BRICS-tagok közül nem egyedül Oroszország került így kényes helyzetbe, a tagok lépéseket kívánnak tenni annak érdekében, hogy az esetleges jövőbeli szankciók ne érintsék őket túl hátrányosan.⁷⁹

Az OPEC-tagok bevonása tehát logikus lépésnek tekinthető a hasonlóan nehéz helyzetek megelőzésére. Ráadásul további három OPEC-tagország (Algéria, Nigéria és Venezuela) is kifejezte a BRICS-hez való csatlakozási szándékát.⁸⁰ Az ő esetleges későbbi taggá válásukkal természetesen nem szűnnek meg a Nyugattal fenntartott üzleti kapcsolataik. A kialakuló helyzet pedig nyilvánvalóan nem csupán az eredeti BRICS-tagoknak kedvezhet, hiszen a BRICS-tagság és az azzal járó erős háttér, valamint az abból eredő esetleges jövőbeli fejlődés a csatlakozó államok alkupozióját is megváltoztathatja, javíthatja, ami elősegíti

számukra a kedvezőbb üzletek, megállapodások megkötését, s ezáltal a további fejlődést.⁸¹ A helyzet alakulásának a figyelemmel kísérése fontos lehet ahhoz, hogy megtudjuk, az új tagok milyen módon állnak majd az esetlegesen megváltozó pozíciójukhoz, és az milyen hatást gyakorol a nemzetközi rendre.

Ezzel összefüggésben fontos figyelembe venni a tartalékvaluta helyzetét is. A második világháború vége óta a dollár a világ domináns tartalékvalutája, amelynek a megerősödéséhez erőteljesen hozzájárult az is, hogy az OPEC-tagok dollárban kötik meg a kőolajüzleteiket.⁸² Ennek fényében nem meglepő, hogy a nemzetközi rendszert más szabályok mentén elképzelő BRICS-tagok már felvetették a saját valuta bevezetésének kérdését. Az azzal kapcsolatos hozzáállást jól példázza Vlagyimir Putyin orosz elnök vélekedése is, aki szerint a dollármentesítés elkerülhetetlen lesz a jövőben.⁸³

Ennek előzménye, hogy a Kínai Népköztársaság néhány évvel ezelőtt vezette be az olajimportra vonatkozó új stratégiáját, amelynek értelmében Oroszországgal, Irakkal és Indonéziával már júanban történő elszámolással kereskedik.⁸⁴ Ezért különösen lényeges, hogy Kína újabban az Öböl Menti Együttműködési Tanáccsal (*Gulf Cooperation Council*, GCC), illetve azon belül főként a ma már BRICS-tag Szaúd-Arábiával kezdett tárgyalásokat folytatni a kőolaj árának rendezésével kapcsolatban. Az egyeztetések lényege az volt, hogy a dollár helyett a júan legyen az új fizetési-elszámolási eszköz.⁸⁵ Ennek a hosszú távú következménye az lehet, hogy a Nyugat – és főként az Egyesült Államok – befolyása korlátozódhat: a kínai júan iránti kereslet megnőhet, a dollár és más mai kulcsvaluták pedig idővel akár gyengülésnek is indulhatnak. A feltételek azonban nemcsak Kínának, hanem a GCC-tagoknak is kedvezőek, hiszen a júannal való elszámolásnak köszönhetően az esetleges nyugati szankciók negatív következményei kevésbé érintenék őket.⁸⁶ Valószínűsíthetően az új pénzeszköz használatában nem csupán az említettek, de számos más olyan állam is érdekelt, amelynek a megítélése Nyugaton nem kifejezetten előnyös – ilyen például Oroszország.⁸⁷ Kiemelendő azonban, hogy az alternatív valuta bevezetésnek a kérdése még mindig nem eldöntött, az a BRICS-tagállamok között továbbra is napirenden van. Ezt jól tükrözi, hogy például Egyiptom 2024 márciusában azt szorgalmazta, hogy a BRICS-tagok a saját nemzeti valutájukban folytassák a kereskedésüket.⁸⁸

A 16. csúcstalálkozó nyilatkozata szerint a csoport kezdeményezi az NDB helyi valutában történő finanszírozását.⁸⁹ Ez egyrészt támogathatja az országok gazdaságát, másrészt pedig a globális pénzügyi rendszertől való eltávolodásukat is elősegíti. Ide kapcsolódik, hogy a tagok kifejezték az úgynevezett *BRICS Clear* létrehozásának a szándékát. A dokumentum szerint ez egy független elszámoló és letétkezelő infrastruktúra, amely a tagok pénzügyi piaci közötti kapcsolatot hivatott kiépíteni.⁹⁰ Noha a szöveg szerint ez a meglévő pénzügyi piacok kiegészítésére szolgál, a „függetlensége” egyben azt is jelenti, hogy azoktól valószínűleg jelentősen el fog térni. Egy ilyen kezdeményezés felülvizsgálata

arra is utal, hogy a tagok a nyugati dominanciájú intézményeket igyekeznek valamilyen módon megkerülni. Tehát azt, ami a 2023-as dokumentumból már jól érzékelhető volt, most megerősítették: a 2024-es nyilatkozat alapján ugyanis tagadhatatlan, hogy a BRICS kezdeményezései a globális pénzügyi rendszer megkerülésére, valamint az Egyesült Államok pénzügyi dominanciájának a gyengítésére irányulnak.⁹¹

Mindezek alapján egyértelmű, hogy a BRICS idővel egyre inkább eltávolodik az egyszerű csoportként játszott szerepétől. A működése és a módszerei mindinkább az intézményesedés felé mutatnak,⁹² s azokat a társulás felépítésében, célkitűzéseiben, terveiben tapasztalható átgondolt változtatások és finomítások tovább erősítik. Noha a BRICS a törekvései alapján – ahogy arra az előző fejezet is kitért – nem tekinthető a nyugati szervezetekkel minden tekintetben ellentétesen működő szerveződésnek, számos tevékenysége azonban ezt sugallja, s így félreérthető lehet, mivel a jelenlegi liberális nemzetközi rendszerben kialakult szervezeteknek és gyakorlatoknak az alternatívájaként próbál megjelenni, valamint igyekszik azokat a saját elképzeléseik alapján átformálni. A mostani helyzet és a BRICS 2023-as és 2024-es intézkedései arra utalhatnak, hogy a szervezet a jövőben azonban az új tagjaival való együttműködésben erőteljesebben törekszik majd a nemzetközi rendszer megváltoztatására, ami komolyan érzékelhetővé válhat majd a Nyugat számára is. Bár látható valamiféle irány, az oda vezető módszerek még kérdésesek, amelynek oka összefüggésben van a csoport potenciális gyengeségével is. A BRICS-tagállamok ugyanis – ahogy az fentebb olvasható volt – eltérő gazdasági helyzetben vannak, valamint a politikai és az értékrendszerük is különbözik. Emiatt egyrészt mindig érdemes figyelembe venni a különbségekből fakadó konfliktusokat, amelyek gyengíthetik a csoport együttműködését. Másrészt pedig az egyes tagországok különféle egyéni ambíciói is befolyásolhatják a BRICS jövőbeli működését és döntéseit.

Összegzés

A BRICS működését megfigyelve jól látható, hogy a csoport dinamikus fejlődő és folyamatosan változó, aktív szereplője a globális színtérnek. A tanulmány készítéséhez górcső alá vett dokumentumokban foglaltak, valamint az új tagállamok 2024-es csatlakozása azt is megmutatja, hogy a társulás egyre komolyabban veszi a világpolitikai szerepvállalást, ezáltal pedig a nemzetközi rendszerre való hatása is mindinkább érzékelhetővé válik.

A tanulmány hipotézise az volt, hogy a BRICS a nemzetközi szervezetekkel együttműködik, miközben azok keretein belül a nemzetközi rendszerben érvényesülő szabályozásokat is formálni szándékozik. Ezért a szerző a szakirodalom, valamint a 15. és a 16. csúcstalálkozó után kiadott dokumentumok áttekintése alapján egy olyan képet igyekezett felvázolni a BRICS-ről, amely megmutatja

annak működési alapelveit, céljait, valamint a nemzetközi szervezetekhez való viszonyulását. A tanulmány végső soron arra vállalkozott, hogy a megvizsgált anyagok alapján azt is ismertesse, hogy mennyire és miben lehet hatással a csoportosulás a nemzetközi rendszerre.

A tanulmány rávilágított arra, hogy a BRICS egy olyan szervezet, amely jelenleg a liberális nemzetközi rendszerben gyökerező intézmények mellett, azok alternatívájaként kíván megmutatkozni a fejlődő országok előtt. A politikai semlegesség jegyében a felkínált támogatását nem köti a fejlődni kívánó államok politikai megítéléséhez. A tanulmány azt is hangsúlyozta, hogy az egyes országok számára a BRICS azért tekinthető megfelelő alternatívának, mert szuverenitás-központú, és a jelenlegi nemzetközi rendszer megváltoztatására törekszik. A csoport deklarált célja értelmében a csatlakozó vagy együttműködő államok nem csupán biztonságban tudhatják a nemzeti érdekeiket, hanem a már meglévő nemzetközi szervezetekben is erőteljesebb képviseletre számíthatnak.

Noha a BRICS célkitűzéseit sokan kihívásként értelmezik – főként azért, mert a nyugati szervezetekkel párhuzamosan igyekeznek az azokéhoz hasonló funkciókat ellátni –, továbbá esetenként felvetődik a Nyugat-ellenes működés kérdése, kiemelendő, hogy a jelenlegi hivatalos BRICS-álláspontok nem támasztják alá ez utóbbi felvetést. A tanulmány rámutatott arra, hogy a BRICS-nek a csúcstalálkozó kapcsán kiadott hivatalos nyilatkozatainak számos pontja foglalkozott a nemzetközi szervezetek megreformálásának a szükségességével, és a csoport elismerte, hogy a multipoláris világrend kialakítására törekszik, ennek ellenére úgy tűnik, a továbbiakban is támogatni kívánja a többi nemzetközi intézmény alapelveit. Ugyanakkor érdemes figyelembe venni, hogy a BRICS-tagok és a kezdeményezéseik mégiscsak a nemzetközi rendszer átforgalmazására törekednek. A tanulmány elején a liberális renddel kapcsolatosan említett kritika – az, hogy a nemzetközi szervezeteknek nincsen komolyan kihívójuk – okafogyottnak tűnik, amiben a csoportosulásnak nagy szerepe van.⁹³ Habár a multipoláris világrend kialakítása nem feltétlenül jár együtt Nyugat-ellenességgel, kérdések merülnek fel annak természetével és működésével kapcsolatban, s ennek következtében a liberális rend normáinak a fontossága megkérdőjeleződhet.

Éppen ezért kifejezetten fontos a 2024-ben új tagokkal és partnerekkel bővült BRICS jövője alakulásának a megfigyelése és értékelése. Ahogy az a tanulmányban szintén szerepelt, az elkövetkező években feltételezhetően – az új tagállamoknak is köszönhetően – a BRICS olyan, erőteljesebben érzékelhető lépéseket fog kezdeményezni, amelyek nagy valószínűséggel a globális politikát és a világgazdaságot is érinteni fogják. Emiatt tehát lényeges figyelemmel kísérni egyrészt az OPEC-tagállamok működését, másrészt, az előbbivel szoros összefüggésben, a kínai (petro)jüan helyzetét, valamint a *BRICS Clear*t, mivel azok a jövőben nagy változásokat okozhatnak a világgazdaságban.

Végül, de nem utolsósorban meg kell említeni azon jövőbeli kutatások szükségességét, amelyek az egyes BRICS-tagállamok saját céljait vizsgálják, hiszen az egyéni érdekek erősen befolyásolhatják a csoport működését. Ez kiemelten fontos ahhoz, hogy láthatóvá váljanak azok a gazdasági és geopolitikai ambíciók, amelyek később hatást gyakorolhatnak a BRICS működésére, valamint rávilágíthatnak azokra a független nézőpontokra, amelyek a jövőben a csoportnak a nemzetközi rend működésével kapcsolatos elképzeléseit és szándékait is formálhatják.

Jegyzetek

- 1 Mazarr, Michael J., Priebe, Miranda, Radin, Andrew és Cevallos, Astrid Stuth: *Understanding the Current International Order* (Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2016), 7–8. o.
- 2 Bull, Hedley: „*The Anarchical Society. A Study of Order in World Politics*” (New York, NY: Columbia University Press, 2002), 8. o.
- 3 Ikenberry, John G.: „Liberal Internationalism 3.0: America and the Dilemmas of Liberal World Order”, *Perspectives on Politics*, 7., no. 1. (2009): 71.
- 4 Ikenberry, John, G.: „The End of Liberal International Order?”, *International Affairs*, 94., no. 3. (2018): 8.
- 5 Druzin, Bryan H.: „How to Destroy the Liberal International Order?”, *Duke Journal of Comparative and International Law*, 34., no. 1. (2024): 4.
- 6 Laderman, Charlie: „Conservative Internationalism: An Overview”, *Orbis*, 62., no. 1. (2018): 6.
- 7 Sawka, Richard: „BRICS and Sovereign Internationalism”, *Strategic Analysis*, 43., no. 6. (2019): 2.
- 8 Mazarr, Priebe, Radin, és Cevallos: *Understanding the Current International Order*, 10. o.
- 9 Petr, Mozas: „Russia as a Country of BRICS: Issue of Identification”, *BRICS Journal of Economics*, 4., no. 3. (2023): 322.
- 10 Lal, B. Suresh: „The BRICS Countries: Trends of Demographic and Economic Development”, *International Journal of Science and Research*, 12., no. 4. (2023): 702.
- 11 Jash, Amrita: „The Emerging Role of BRICS in the Changing World Order”, *IndraStra Global*, 3., no. 6. (2017): 5.
- 12 Smith, John A.: „BRIC Becomes BRICS: Changes on the Geopolitical Chessboard”, *Foreign Policy Journal*, <https://www.foreignpolicyjournal.com/2011/01/21/bric-becomes-brics-changes-on-the-geopolitical-chessboard/> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 28.).
- 13 *The Economic Times*, „Five Nations Become Full Members of BRICS”, <https://economic-times.indiatimes.com/news/india/five-nations-become-full-members-of-brics/article-show/106483352.cms?from=mdr> (a letöltés ideje: 2024. március 9.).
- 14 Druzin: „How to Destroy the Liberal Order?”, 28. o.
- 15 Yan, Liang: „BRICS Expansion: Economic Cooperation and Implications”, *TI Observer*, 40. (2024): 1.
- 16 Gur, Betul: „An Analysis of Unemployment Determinants in BRIC Countries”, *International Journal of Business and Social Science*, 6., no. 1. (2015): 192.

- 17 Stuenkel, Oliver: „Emerging Powers and Status: The Case of the First BRICS Summit”, *Asian Perspective*, 38., no. 1. (2014): 1.
- 18 Smith: „BRIC Becomes BRICS”.
- 19 Byrappa, Ramachandra: „BRICS and the New World Order: The Dance of the Elephant and the Dragon” in *Kína a globális kihívások tükrében*, szerk. Besenyő János és Hamar Imre (Budapest: ELTE Konfuciusz Intézet, 2017), 174. o.
- 20 Révész Béla Ákos: „Meglepő kijelentés: a BRICS nem Nyugat-ellenes”, *Makronóm*, <https://makronom.eu/2023/08/12/brics-nyugatellenes-del-afrika-csucstalalkozo-makronom/> (a letöltés ideje: 2023. október 4.).
- 21 Uo.
- 22 Van Ham, Peter: *The BRICS as an EU Security Challenge: The Case of Conservatism*, (Hága: Clingendael Institute, 2015) 10. o.
- 23 Stojković, Radomir és Milosavljević, Slađan: „BRICS Tendencies towards Redefining the Global Economic Order”, *SCIENCE International Journal*, 2., no. 4. (2023): 11.
- 24 Carrasco-Villanueva, Marco: „Managing Waves of Change: The Recent BRICS Expansion”, *TI Observer* 40. (2024): 13.
- 25 Ishaque, Waseem: „Geopolitical & Geostrategic Imperatives of BRICS Expansion in the Evolving Multipolar World”, *TI Observer* 40. (2024): 19.
- 26 *New Development Bank*, „Agreement on the New Development Bank – Fortaleza, July 15”, <https://www.ndb.int/wp-content/uploads/2022/11/Agreement-on-the-New-Development-Bank.pdf> (a letöltés ideje: 2024. november 18.).
- 27 Muresan, Arina: „BRICS XV: Expectations for South Africa’s 2023 Chair”, *South African Institute of International Affairs*, 141. (2023): 8.
- 28 *New Development Bank*, „Members”, <https://www.ndb.int/about-ndb/members/> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 27.).
- 29 Yan: „BRICS Expansion: Economic Cooperation and Implications”, 5. o.
- 30 *Bank of Russia*, „On Signing the Treaty for the Establishment of the BRICS Contingent Reserve Arrangement”, http://www.cbr.ru/eng/press/pr/?file=16072014_113622eng2014-07-16t11_33_54.htm (a letöltés ideje: 2023. szeptember 29.).
- 31 *European Parliament*, „The BRICS Bank and Reserve Arrangement: towards a New Global Financial Framework?”, [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_ATA\(2014\)542178](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_ATA(2014)542178) (a letöltés ideje: 2023. szeptember 29.).
- 32 *BRICS 2023*, „XV BRICS Summit: Johannesburg II Declaration”, <http://brics2023.gov.za/wp-content/uploads/2023/08/Jhb-II-Declaration-24-August-2023-1.pdf> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 5.), 9. o.
- 33 Jash: „The Emerging Role of BRICS in the Changing World Order”, 6. o.
- 34 Petrone, Francesco: „Three Ways to Explore the BRICS (Possible) Impact on the Future Global Order”, *The Rest*, 10., no. 2. (2020): 9.
- 35 *BRICS Russia 2024*, „XVI BRICS Summit: Kazan Declaration”, https://cdn.brics-russia2024.ru/upload/docs/Kazan_Declaration_FINAL.pdf?1729693488349783 (a letöltés ideje: 2024. november 17.), 2. o.
- 36 *BRICS 2023*, „XV BRICS Summit”, 2. o.; *BRICS 2024*, „XVI BRICS Summit”, 31–32. o.
- 37 *BRICS 2023*, „XV BRICS Summit”, 4. o.; *BRICS 2024*, „XVI BRICS Summit”, 7. o.
- 38 *Magyar Külügyi Intézet*, „Gyorsértékelés: Az idei BRICS csúcstalálkozó”, <https://kki.hu/gyorsertekeles-az-idei-brics-csucstalalkozo/> (a letöltés ideje: 2023. október 5.).
- 39 *BRICS 2023*, „XV BRICS Summit”, 2. o.; *BRICS 2024*, „XVI BRICS Summit”, 3. o.
- 40 Uo.
- 41 *BRICS 2023*, „XV BRICS Summit”, 8. o.; *BRICS 2024*, „XVI BRICS Summit”, 14. o.

- 42 BRICS 2024, „XVI BRICS Summit”, 3. o.
 43 BRICS 2023, „XV BRICS Summit”, 2. o.; BRICS 2024, „XVI BRICS Summit”, 7. o.
 44 Uo.
 45 BRICS 2024, „XVI BRICS Summit”, 3. o.
 46 Uo., 12. o.
 47 BRICS 2023, „XV BRICS Summit”, 7. o.
 48 Uo., 3. o.
 49 BRICS 2024: „XVI BRICS Summit: Kazan Declaration”, 3. o.
 50 World Trade Organization, „Agreement on Agriculture”, https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/14-ag_02_e.htm#articleXX (a letöltés ideje: 2023. szeptember 8.).
 51 BRICS 2024, „XVI BRICS Summit”, 18. o.
 52 European Council. Council of the European Union, „EU Sanctions against Russian Explained”, <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/sanctions-against-russia-explained/> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 10.).
 53 BRICS 2023, „XV BRICS Summit”, 3. o.; BRICS 2024, „XVI BRICS Summit”, 4. o.
 54 International Monetary Fund, „IMF Members’ Quotas and Voting Power, and IMF Board of Governors”, <https://www.imf.org/en/About/executive-board/members-quotas> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 10.).
 55 Stuenkel: „Emerging Powers and Status”, 5. o.
 56 International Monetary Fund, „IMF Quotas”, <https://www.imf.org/en/About/Factsheets/Sheets/2022/IMF-Quotas> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 10.).
 57 BRICS 2023, „XV BRICS Summit”, 3. o.
 58 International Monetary Fund, „IMF Quotas”.
 59 BRICS 2024, „XVI BRICS Summit”, 4. o.
 60 Bretton Woods Project, „What Are the Bretton Woods Institutions?”, <https://www.brettonwoodsproject.org/2019/01/art-320747/> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 11.).
 61 BRICS 2024, „XV BRICS Summit”, 4.
 62 Európai Tanács. Az Európai Unió Tanácsa, „G20-csúcstalálkozó, 2023. szeptember 9–10”, <https://www.consilium.europa.eu/hu/meetings/international-summit/2023/09/09-10/> (a letöltés ideje: 2023. október 1.).
 63 Európai Tanács. Az Európai Unió Tanácsa, „G20-csúcstalálkozó – Rio de Janeiro, Brazília, 18–19 november 2024”, <https://www.consilium.europa.eu/hu/meetings/international-summit/2024/11/18-19/> (a letöltés ideje: 2024. november 27.).
 64 BRICS 2023, „XV BRICS Summit”, 10. o.
 65 BRICS 2024, „XVI BRICS Summit”, 5. o.
 66 BRICS 2023, „XV BRICS Summit”, 26. o.
 67 BRICS 2023, „BRICS and Africa: Partnership for Mutually Accelerated Growth, Sustainable Development and Inclusive Multilateralism: BRICS Chair President Cyril Ramaphosa’s Media Briefing Remarks Announcing the Outcomes of the XV BRICS Summit, 24 August 2023”, <https://brics2023.gov.za/2023/08/24/brics-chair-president-cyril-ramaphosas-media-briefing-remarks-announcing-the-outcomes-of-the-xv-brics-summit/> (a letöltés ideje: 2023. október 1.).
 68 Al Jazeera, „BRICS Invite Is »Great Opportunity« for Argentina, Outgoing President Says”, https://www.aljazeera.com/news/2023/8/24/brics-invite-is-great-opportunity-for-argentina-outgoing-president-says?traffic_source=KeepReading (a letöltés ideje: 2023. október 4.).

- 69 Plummer, Robert: „Argentina Pulls out of Plans to Join BRICS Bloc”, *BBC News*, , <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-67842992> (a letöltés ideje: 2024. március 10.).
- 70 Bernama, „Malaysia, 12 Other Countries Officially Added as BRICS Partner Countries”, <https://www.bernama.com/en/news.php?id=2355720> (a letöltés ideje: 2024. november 18.).
- 71 G20.org, „About G20”, <https://www.g20.org/en/about-g20/> (a letöltés ideje: 2023. október 1.).
- 72 Lásd pl. Larionova, Marina: „The BRICS and the G20: Building Global Governance for the Future”, *Global Governance Project*, <https://www.globalgovernanceproject.org/the-brics-and-the-g20-building-global-governance-for-the-future/marina-larionova/> (a letöltés ideje: 2023. október 1.).
- 73 BRICS 2023, „XV BRICS Summit”, 10. o.
- 74 Ismail, Sumayya: „»A Wall of BRICS«: The Significance of Adding Six New Members to the Bloc”, *Al Jazeera*, <https://www.aljazeera.com/news/2023/8/24/analysis-wall-of-brics-the-significance-of-adding-six-new-members> (a letöltés ideje: 2023. október 4.).
- 75 U.S. Energy Information Administration, „What Countries Are the Top Producers and Consumers of Oil?”, <https://www.eia.gov/tools/faqs/faq.php?id=709&t=6> (a letöltés ideje: 2023. október 2.).
- 76 Organization of the Petroleum Exporting Countries, „Member Countries”, https://www.opec.org/opec_web/en/about_us/25.htm (a letöltés ideje: 2023. október 2.).
- 77 Lalude, Goke: „Importance of Oil to the Global Community”, *Global Journal of Human-Social Science*, 15., no. 1. (2015): 19.
- 78 YingShan, Lee: „Western Sanctions on Russia Could Push the BRICS Alliance Closer”, *CNBC*, <https://www.cnbc.com/2023/09/11/western-sanctions-on-russia-could-push-the-brics-alliance-closer-appec.html> (a letöltés ideje: 2023. október 5.).
- 79 Ismail: „»A Wall of BRICS«”.
- 80 Máthé Réka Zsuzsánna: „A BRICS-országok és partnereik új valutát vezetnének be”, *Ludovika*, <https://www.ludovika.hu/blogok/ot-perc-europa-blog/2023/06/05/a-brics-országok-es-partnereik-uj-valutat-vezetnenek-be/> (a letöltés ideje: 2023. október 1.).
- 81 Mishra, Pankaj: „BRICS Shows It’s Little More than a Meaningless Acronym”, *Bloomberg*, <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2023-08-25/brics-shows-it-s-little-more-than-a-meaningless-acronym#xj4y7vzkg> (a letöltés ideje: 2023. október 3.).
- 82 Máthé: „A BRICS-országok és partnereik új valutát vezetnének be”.
- 83 Ismail, Sumayya: „Can BRICS Dethrone the US Dollar? It’ll Be an Uphill Climb, Experts Say”, *Al Jazeera*, https://www.aljazeera.com/features/2023/8/24/can-brics-dethrone-the-us-dollar-itll-be-an-uphill-climb-experts-say?traffic_source=KeepReading (a letöltés ideje: 2023. október 4.).
- 84 Máthé: „A BRICS-országok és partnereik új valutát vezetnének be”.
- 85 Cerdán, María: „The Petroyan and China’s Influence in the Gulf”, *Atalayar*, <https://www.atalayar.com/en/articulo/reportajes/petroyan-and-chinas-influence-gulf/20230202151756160010.html> (a letöltés ideje: 2023. október 4.).
- 86 Paterson, Stewart: „Will a »Petroyan« End Dollar Dominance?”, *Hinrich Foundation*, <https://www.hinrichfoundation.com/research/article/trade-and-geopolitics/petroyan-end-dollar-dominance/> (a letöltés ideje: 2023. október 4.).
- 87 Jegarajah, Sri: „China Has Grand Ambitions to Dethrone the Dollar. It May Make a Powerful Move this Year”, *CNBC*, <https://www.cnbc.com/2017/10/24/petro-yuan-china-wants-to-dethrone-dollar-rmb-denominated-oil-contracts.html> (a letöltés ideje: 2023. október 4.).

- 88 *BRICS Information Portal*, „Egypt Will Urge Trade in National Currencies within BRICS”, <https://infobrics.org/post/40671/> (a letöltés ideje: 2024. március 10.).
- 89 *BRICS 2024*, „XVI BRICS Summit”, 17. o.
- 90 Uo., 18. o.
- 91 Lee, Christy: „China Backs Russia – Proposed BRICS Payment System”, *Voanews*, <https://www.voanews.com/a/china-backs-russia-proposed-brics-payment-system-/7836865.html> (a letöltés ideje: 2024. november 18.).
- 92 Muresan: „BRICS XV: Expectations for South Africa’s 2023 Chair”, 9. o.
- 93 Druzin: „How to Destory the Liberal Order?”, 26. o.

A bolíviai lítiumipar helyzete és aktuálpolitikai összefüggései a neoliberális és a szocialista világnézet tükrében

The Present State and Political Nexus of the Bolivian Lithium Industry in the Light of Neoliberal and Socialist Worldviews

Szóke Zsófia Johanna

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2024.4.4

Összefoglaló: Az utóbbi évtizedekben egyre nagyobb globális kereslet mutatkozik a lítium iránt, ami elsősorban a világ gazdaságai részéről jelentkező dekarbonizációs törekvéseknek és az úgynevezett zöldtechnológiáknak növekvő szerepének köszönhető. Ennek a megnövekedett igénynek Bolívia is a haszonélvezője lehetne, hiszen jelentős lítiumtartalékkal rendelkezik – mégis komoly gazdasági nehézségekkel küzd, amelyek elsősorban az egyoldalú szocialista gazdaságpolitikájából adódnak. A tanulmány célja a bolíviai lítiumipar helyzetének az elemzése, a vonatkozó belpolitikai tényezők, konfliktusok és a jövőbeli kilátások bemutatásával.

Kulcsszavak: Latin-Amerika, Bolívia, lítium, neoliberális és szocialista világnézet

Abstract: *There has been an increasing global demand for lithium in recent decades mainly due to efforts to decarbonize the world's economies and the designated role of so-called "green" technologies. Bolivia could also benefit from this trend as it has significant lithium reserves. Yet, the country struggles with profound economic difficulties, mostly due to its biased socialist economic policy. The aim of this study is to examine the case of the lithium industry in Bolivia by exposing related internal affairs, conflicts, and future prospects.*

Keywords: *Latin America, Bolivia, lithium, neoliberal and socialist worldview*

Bevezetés

Az elmúlt évtizedekben jelentősen megnőtt a lítium iránti globális kereslet.¹ Ez a tendencia napjainkban egyre inkább erősödni látszik. Az úgynevezett globális zöldátállás során – így többek között az elektromos járművekben használt lítium-ionos akkumulátorok gyártásában is – létfontosságúnak tartott

lítiumhoz való hozzájutásért zajló, egyre intenzívebb nemzetközi versenyfutásnak lehetünk tanúi. Ennek a geopolitikai játszmánynak Bolívia is a haszonélvezője lehetne, hiszen az ország délnyugati részén található sósivatag, a Salar de Uyuni tartalmazza a Föld egyik legnagyobb lítiumkészletét.²

A jelen cikk a bolíviai lítiumipar helyzetét kívánja bemutatni: először általános képet ad az Evo Morales elnöksége alatt végbement gazdaságpolitikai változásokról, majd a lítiumkitermelés történetéről – a neoliberális és a szocialista világnézet tükrében. Vázlatosan bemutatja a 2006 és 2019 között felgyülemlett belpolitikai feszültségeket, és kitekintést nyújt a 2019-es elnökválasztás alatt a lítiumra épülő iparosodás miatt kialakult konfliktusra, a belpolitikai válság folyamataira és a lítium által lehetővé váló iparosítás jelenkori alakulására.³

Bolívia szocialista gazdaságpolitikája

Juan Evo Morales Ayma, Bolívia első ajmara indián származású elnöke és az alelnöke, Álvaro García Linera 2006-ban került hatalomra. A beiktatásuk részben a több mint másfél évtizede tartó baloldali politikai fordulat, az ún. *pink tide* részeként értelmezhető.⁴ Ez a fordulat olyan szocialista rezsimek létrejöttét gerjesztette Latin-Amerika-szerte, amelyek látszólag a 20. század végének neoliberális politikájával szemben határozták meg magukat. Bolívia esetében már az első elnöki ciklus alatt jelentős belpolitikai feszültségeket szült, hogy a magát antikapitalista kormánynak nevező szocialista államigazgatás egy, az ásványkincsek meglehetősen agresszív kitermelésére épülő gazdaságpolitikába kezdett.⁵

Evo Morales gazdaságpolitikai programját a marxista-szocialista világnézetben alapuló populizmus és a régióban – nem véletlenül – nagyon elterjedt USA-ellenesség egyaránt jellemezte. A rezsím azt ígérte, hogy a földgázszektorból származó állami bevételeket szociális juttatások formájában fogja újra elosztani a társadalom tagjai között.⁶ Morales ennek alapján 2006. május 1-jén meg is kezdte az ország földgázlelőhelyének az államosítását. A területek biztonságos átvételét egyrészt az állami olaj- és gázipari vállalat, az YPFB (*Yacimientos Petrolíferos Fiscales Bolivianos*), másrészt a bolíviai fegyveres erők biztosították.

Az államosítási terv végrehajtása során a bolíviai földgázszektorban működő külföldi befektetőktől az állam kompenzáció ellenében visszaszerezte a kilencvenes évek neoliberális gazdaságpolitikájának folyamatoként elveszített többségét. Így amellet, hogy a legnagyobb szénhidrogénmezők több mint 80 százalékának a kizárólagos tulajdonosa lett, legalább 51 százalékos részesedést is szerzett az országban működő külföldi vállalatokban. A tárgyalások lehetővé tették, hogy még ugyanabban az évben az ellenőrzése alá vonja a földgáz-értékesítést.⁷

Az új alkotmány létrehozása már nem volt ilyen zökkenőmentes. 2007-ben még zavargások is kitörték miatta az országban. 2008-ra a Media Luna [félhold] területén fekvő tartományok is egyre hangosabban követelték az autonómiájukat, ami tovább fokozta a belpolitikai feszültségeket. A belső instabilitás ellenére Morales nemzeti prioritásnak nyilvánította az ország lítiumkészletét, és az arra épülő iparosítását grandiózus állami projektként indította el.⁸ A spanyol birodalmi gyarmatosítás és a neoliberális gazdaságpolitika után az ország lítiumtartalékainak az államosítása nagy reményeket keltett a választópolgároknál.

Morales azt ígérte, hogy egyszer s mindenkorra véget vet az ország idegen érdekekben történő „kapitalista” – valójában neoliberális – kizsákmányolásának. Bolívia ásványexportjának a negatív tendenciái fényében ez az ígélet különösen fontos volt az elnök támogatói számára. Az ország gazdaságpolitikájának szocialista irányvonalát elsősorban az alelnök, Linera⁹ szabta meg, aki a rezsim fő marxista-leninista ideológusa lett.¹⁰ Ő azzal indokolta a kulcsiparágak államosítását – beleértve a földgáz- és kőolajlelőhelyeket, valamint a lítiumlelőhelyek szigorú állami ellenőrzését –, hogy az érintett természeti erőforrások csakis az államosítás révén tudják a multinacionális tőke helyett a bolíviaiak javát szolgálni.¹¹

Moralest és alelnökét háromszor is újraválasztották – annak ellenére, hogy Bolíviát hátrányosan érintette az olajárak globális csökkenése. Ráadásul a populista Morales által gyakran hangoztatott gazdasági fejlődés holisztikus öslakos kozmológiai víziója (*vivir bien*) és az államosított nyersanyagok szocialista világnézetén alapuló kitermelése között is éles ellentétek alakultak ki. A *vivir bien* neologizmusa a 20. század végén kapott politikai figyelmet Latin-Amerikában, amikor azt a baloldali rezsimok, különösen a bolíviai és az ecuadori, a neoliberális globalizáció alternatívájaként népszerűsítették mint őshonos modellt.¹² A máig vitatott fogalom egy olyan hagyományos életmódra vonatkozik, amelyet az andoki *cosmovisión* vagy őslakos világnézet holisztikus elvei vezérelnek.

A fogalom magában foglalja a ciklikus időbeliséget, valamint a Földanya (*Pachamama*) összes elemével való egyensúlyra irányuló törekvést.¹³ A *vivir bien* és az államosított nyersanyagok szocialista világnézetén alapuló, progresszív, természetátalakító kitermelése közötti feszültségek 2011-ben váltak egyértelművé.¹⁴ A rezsim akkor ugyanis a védetté nyilvánított amazóniai területeken áthaladó autópálya építésébe fogott. A projekt jelentős konfliktusokat generált a helyi közösségekkel.¹⁵ Míg a kormány azzal indokolta az építkezést, hogy az út gazdasági fejlődést hozna az elszigetelt régióba, addig a helyiek a 2009-ben módosított alkotmányra hivatkozva a területi jogaik védelmét követelték.¹⁶

Miután a párbeszédre tett kísérletek kudarcot vallottak, az egyre mélyülő ellentét a „chaparínai mészárlás” néven ismertté vált incidensben érte el a csúcspontját.¹⁷ A különböző politikai mozgalmak által szervezett, az ország minden tájáról érkezett csoportok megmozdulásait a bolíviai szocialista fegyveres

erők nyílt erőszak alkalmazásával oszlatták fel.¹⁸ Mindez rámutatott az ásványi anyagok kitermelése, a progresszív fejlesztési stratégiák és az őslakosok érdekei közötti ellentmondásra. Az amazóniai védett nemzeti park, a TIPNIS (*Territorio Indígena y Parque Nacional Isiboro Secure*) körül kialakult konfliktus pedig a rezsím szocialista gazdaságpolitikájával szembeni elégedetlenség szimbólumává vált.¹⁹ Az első elnöki ciklust követően egy még erősebb gazdaságpolitikai ellentét látszott kirajzolódni az államfő hatalmának a legfőbb támaszát jelentő ajmara őslakosság és az ország keleti felének a tartományait magában foglaló Media Luna régióban élők között is.²⁰ A kormány szocialista gazdaságpolitikai programja a gyakorlatban tehát már a 2009-es új alkotmány bevezetése után több sebből vérzett.

Az egyre gyakoribb gazdaságpolitikai súrlódásokat tovább mélyítette az elnöknek a politikai hatalomhoz való ragaszkodása is. Az elszánt marxista-szocialista küldetéstudattal rendelkező politikus kétszer is kijátszotta az alkotmány azon rendelkezését, amelynek értelmében egy személy legfeljebb kétszer töltheti be az elnöki tisztséget.²¹ Ez azért is volt problematikus, mert Bolívia ún. demokratikus és kulturális forradalmát eredetileg az őslakos politikai mozgalmak forradalmaként, a forradalmi kormányt pedig az azokat összefogó állami szervként határozták meg.²² Evo Morales személyi kultusza és a rezsím hegemonikus állami törekvései azonban az eredeti törekvéseket elhomályosították. A feszültségek pedig hátrányosan befolyásolták a lítiumipar helyzetét is.

A lítiumkitermelés kudarca a neoliberalizmus tükrében

Bolívia óriási lítiumtartaléka a Földünk legterjedelmesebb és egyben a legmagasabban fekvő sósivatagában található, amely Potosí megyében, az Andok hegyvonulatai közötti medencében fekszik, 10.582 km² területen és 3656 m-es tengerszint feletti magasságon.²³ Ez a határvidék azonban egy nagyobb régió, az ún. „lítiumháromszög” része, az azt alkotó országok Bolívia mellett Argentína és Chile.²⁴ Bolívia lítiumtartaléka 1975-ben került a látótérbe, amikor George Erickson, az Egyesült Államok Geológiai Szolgálatának munkatársa feltáró kutatásokat végzett az országban.²⁵ Azt követően a lítiumkitermelést nagyban befolyásolta az 1980 és az 1990-es évek neoliberális gazdaságpolitikája.

Akkoriban még javában tartott a hidegháború, így a lítiumot a termonukleáris fegyverek gyártásához szükséges stratégiai erőforrásnak tekintették.²⁶ Bolívia már akkor sem volt abban a helyzetben, hogy önerőből kielégítse a lítium iránti megnövekedett globális igényt. A regnáló kormány jelentős erőfeszítéseket tett annak érdekében ugyan, hogy üzleti megállapodást kössön különböző bányászvállalatokkal, de a törekvései nem vezettek sikerre. Az egyik ilyen cég az amerikai Lithco (*Lithium Company of America*) volt, amely 1989-ben engedélyt kapott a Salar de Uyuni ásványainak a felszínre hozására.²⁷ A Bolívia számára

előnytelen megállapodás tömeges tiltakozásokat generált, amelyek következtében annullálták a Lithcóval kötött szerződést.²⁸ Ez megakadályozta ugyan a nyersanyag kiszivattyúzását az országból, de egyben a lítiumkitermelés teljes leállításához is vezetett.

A neoliberális gazdaságpolitikához fűzött remények az évek során egyáltalán nem váltak valóra. A kilencvenes évek privatizációs reformjai, amelyeket Gonzalo Sánchez de Lozada elnök vezetett be, nemigen hoztak változást. A lítiumkitermelés kudarcához nagyban hozzájárult, hogy az agresszív privatizáció következtében az ország egyre nehezebb gazdasági helyzetbe került, a munkanélküliség pedig nőtt.²⁹ Az általában külföldi felvásárlók többségi tulajdont szereztek a közsféra vállalataiban is: az olajvállalatokban, a hírközlési cégekben, a villamoshálózatok üzemeltetésében, sőt a légi- és a vasúttársaságokban is. Ennek következtében mindennapossá váltak a sztrájkok.³⁰

Az akkor már másodszor hatalomra került Hugo Bánzer Suárez kormánya (1997–2001) sem tudott jelentősebb változást elérni a lítiumkitermelés tekintetében.³¹ Az 1990-es évek végén felfedezett hatalmas földgázkészletek kapcsán pedig heves viták alakultak ki a természeti erőforrások tulajdonjogáról, valamint arról, hogy miért is kell Bolíviának egy olyan neoliberális gazdaságpolitikát folytatnia, amelyből elsősorban a külföldi tőkebefektetők húznak hasznot.³² Az éremnek azonban volt egy másik oldala is, amely a későbbiekben kihatott a lítiumalapú iparosítás ügyére.

Az 1990-es évek neoliberális multikulturalizmusa új szubjektumkategóriákat kínált az őslakos többség számára.³³ Ezek az identitáskategóriák elkezdtek háttérbe szorítani a tisztán osztálytudat-alapú szerveződéseket.³⁴ Ennek következtében számos új őslakos (indián) politikai mozgalom jött létre, amelyek tehát már etnikai és faji markereken keresztül kezdték befolyásolni a politikai hatalmat, méghozzá állami szinten.

E mozgalmakra egyrészt a privatizációellenesség, másrészt a rájuk telepedő marxizmus és a szocialista világnézet volt jellemző. Továbbá antikapitalista Amerika-ellenesség és egyfajta sajátos nacionalizmus keveréke. E nacionalizmus alkalmanként Chile-ellenességben is megjelent, ami nagyrészt a két szomszédos ország között dúlt ún. salétromháborúra (1879–1883) vezethető vissza.³⁵ Annak végén ugyanis Bolívia jelentős területi veszteséget szenvedett, a csendes-óceáni kijárata is a győztes Chiléhez került,³⁶ ami – érthető módon – máig különösen fájó pont a bolíviai politikai mozgalmak számára.³⁷

Morales és pártjának sikere, amely az ország lítiumtartalékának az államosításához vezetett, tehát paradox módon részben a neoliberális multikulturalizmus által lehetővé tett őslakos mozgalmi térnyerésnek volt köszönhető. E turbulens politikai helyfoglalás a 2000-es „vízháborúban” végződött.³⁸ A felkelés akkor robbant ki, amikor a TIPNIS közelében fekvő város, Cochabamba önkormányzati tulajdonú vízszolgáltatóját, a Semapát a kormány eladta az amerikai

székhelyű Bechtel vezette transznacionális konzorciumnak.³⁹ A kabinet egyrészt a saját adósságai csökkentését remélte az eladástól, másrészt világbanki kölcsönt kapott volna a megállapodásért cserébe.

Az érintett lakosok azonban nem hagyták magukat. Szerveződni kezdtek, és a világszerte ismertté vált szakszervezeti vezető, Oscar Olivera Foronda vezetésével az őslakos parasztok, bányászok, környezetvédők és gyári munkások vállalva küzdöttek az ivóvíz privatizálása ellen.⁴⁰ A kormány ostromállapotot hirdetett, ám a konfliktus végül a tiltakozók győzelmével zárult. A vízprivatizáció elleni küzdelem kétségkívül olyan események láncolatát indította el, amelyek jelentősen megváltoztatták az ország bel- és gazdaságpolitikai térképét. A víz-háború „csak” az előjátéka volt a 2003 és 2005 közötti gázháborúknak, amelyek során két elnök bukott meg.⁴¹

A zavargások folyamánként a 2002-es elnökválasztás már a Sánchez de Lozada és Evo Morales közötti versengéssé vált – az utóbbi a Mozgalom a Szocializmusért (*Movimiento al Socialismo*, MAS) jelöltjeként indult az elnöki posztért. A küzdelemben egy kis különbséggel Lozada győzött ugyan, de a polgári zavargások miatt 2003-ban lemondott, és átadta a helyét az alelnökének, Carlos Diego de Mesa Gisbertnek, aki hamarosan szintén lemondásra kényszerült.⁴² Így lett a 2005-ös elnökválasztás győzteseként Evo Morales az államfő.⁴³

A neoliberális gazdaságpolitika tehát nem ért el sikereket a lítiumkitermelés terén. Ráadásul a neoliberális kormányok által propagált multikulturális társadalmi berendezkedés végül a Morales–Linera-rezsim hatalomra jutásához és a lítiumipar államosításához vezetett.

A lítiumra épülő iparosítás csődje a szocializmus árnyékában

Az államosított lítiumot feldolgozó kísérleti üzemet 2008-ban kezdték el építeni a Salar de Uyuni sósvatagában.⁴⁴ Evo Morales helikopterrel repült oda, hagyományos ajmara viseletben, hogy a harcias beszédében történelmi jelentőségűnek titulálja a lítiumalapú iparosítási projekt beindítását.⁴⁵ Az üzem kapuit 2013-ban nyitották meg, az iparosítás pedig ugyanabban az évben kezdődött el. Morales elnöksége alatt a lítiumra épülő iparosításért felelős állami bányászati vállalat először a COMIBOL (*Corporacion Minera de Bolivia*) lett.⁴⁶ A grandiózus iparosítási tervzetének két fő célja volt: egyrészt lítium-karbonát (Li_2CO_3) előállítás, másrészt kálium-klorid (KCl) gyártása és forgalmazása.

A bányászati vállalat nagy hangsúlyt fektetett a kitermelés és a feldolgozás állami irányítására. A terv három fázisra oszlott:

1. a kísérleti szakasz, amelyben a cél havi 40 tonna lítium-karbonát előállítása volt;
2. az ipari fázis, amelynek során éves szinten 30.000 tonna lítium-karbonátot terveztek kitermelni;
3. az akkumulátorgyártási szakasz.⁴⁷

Minden kétséget kizáróan ennek az iparosítási tervnek a megvalósítása lett volna a legambiciózusabb állami bányászati beruházás az ország történelmében. Főleg, ha számba vesszük, hogy a kormány elektromos autók helyi gyártását is beígérte. A probléma csak az volt, hogy a kísérleti üzem 2016-ra is csak körülbelül 10 tonna lítium-karbonátot tudott előállítani.⁴⁸ Ez a mennyiség azonban a beígért évi 30.000 tonnától nagyon messze volt.

Ennek ellenére Morales 2017-ben egy másik, katódanyagokra specializálódott kísérleti üzemet is felavatott, s szintén Potosí megyében, a La Palcában található ipari komplexum részeként építették meg. Az infrastruktúra kiépítését a francia ECM cég végezte, a berendezések zömét pedig egy német vállalat biztosította.⁴⁹ Ugyanabban az évben jelentős ipari átstrukturálás is történt. A COMIBOL helyett 2017-től az YLB (*Yacimientos de Litio Bolivianos*) állami vállalat kezdte felügyelni a lítium kitermelésének, iparosításának és kereskedelmi forgalomba hozatalának az irányítását és a működését.⁵⁰ A vállalat hivatalos elképzelése az volt, hogy környezettudatos projekteken keresztül iparosítsa az ország lítiumkészletét.⁵¹

A bolíviai lítiumtartalék szakszerű és nyereséges iparosítása azonban az évek folyamán – finoman szólva – továbbra is nehézkesnek, sőt egyenes lehetetlen vállalkozásnak bizonyult. Ennek ellenére az elnök kitartott a lítiumszektor államosítása mellett. A politikai programjában töretlenül amellet érvelt, hogy a lítiumalapú iparosodás kulcsfontosságú szerepet játszik az ország gazdasági fejlődésében és az általános gazdasági jólét megteremtésében. A kormány ráadásul e szektor kapcsán is gazdasági újraelosztást ígért.⁵² Ám a hatékony gazdaságpolitikai intézkedések hiánya miatt a lítiumra épülő iparosítási projekt 2008 óta még mindig a kísérleti szakaszban van.

Mivel a lítiumalapú iparosítás nem tudott túllépni a kísérleti fázison, a beígért gazdasági újraelosztás e szektoron keresztül egyáltalán nem történt meg. A hatalmas lítiumkészlettel büszkélkedő Potosí megye máig kiemelkedően magas szegénységi rátával, alultápláltsággal, korlátozott egészségügyi infrastruktúrával és elégtelen oktatási rendszerrel küzd.⁵³ Fontos kiemelni, hogy éppen ehhez a megyéhez kötődik a bolíviai társadalomban a máig is húsba vágó, a mély gyarmati sérelmek okozta úgynevezett Potosí-szindróma:⁵⁴ az ezüst-, majd az ónkészletek idegen hatalmak által történt kiaknázása a bolíviaiak számára jelentett nemzeti trauma.

Ennek a több évszázados kinnak a szimbóluma a Potosí városban található ún. emberevő hegy (*Cerro Rico*), amelynek a kitermelése a gyarmati időktől fogva rengeteg emberáldozatot követelt. Ez a magasan fekvő toxikus bánya volt egykor a spanyol gyarmatbirodalom legendás vagyonának az egyik fő forrása: több mint kétszázötven éven keresztül látta el ezüsttel a birodalmat. Manapság a bányászok, akik között elég sok a gyerek, még mindig nehéz kézi szerszámokkal dolgoznak, sőt saját készítésű dinamitokat robbantgatnak az egyébként is

rosszul szellőző, sötét, szűk és veszélyes alagutakban.⁵⁵ Ráadásul egy olyan bányászati területen, amely süllyed és magába omlik. Nem csoda, hogy a bánya a földi poklot testesíti meg az ott dolgozó – nagyrészt hagyományosabb proletáröntudattal rendelkező – bányászdinasztia számára, ami a bányákban folyó ördöggkultuszukban is megmutatkozik.⁵⁶

Ez a bányászok politikai szerveződését is nagyban befolyásoló vallási jelenség egy komplex, reciprocitáson alapuló legitim kultusz, amelynek a gyökerei egészen a prekolumbián időkre nyúlnak vissza.⁵⁷ A bányák ördögének ősi neve Supay, és az alakja megjelenik mind a kecsua, mind az ajmara mítoszokban. Az ő alakja fonódott össze a kereszténység ördögéével, és lett belőle a bányászok Tíója, a kénese szagú bányák és az alvilág ura, akit a bányászok ásványokból formáznak meg.⁵⁸ A neki szánt rituális áldozatul gyakran kokalevél, alkohol vagy cigaretta szolgál. Tío spanyolul beszédesen azt jelenti, hogy „nagybácsi”. A bányászok számára tehát egyfajta nagy tiszteletnek örvendő családtag is ő, akit jobb nem felbosszantani. A túlélésért küzdő bányászok az ördög któnikus birodalmában a Szent Szűzhöz hiába imádkoznak. Neki, illetve a Földanyának akkor adnak hálát, ha épségben a felszínre jutottak.

Manapság tehát nem sok minden emlékeztet arra, hogy Potosí valaha a spanyol birodalom egyik leggazdagabb városa volt. A lítiumot tartalmazó sósvatag körüli, mélyszegénységben tengődő települések infrastrukturális fejlesztései – a gomba módra megjelenő labdarúgópályákat leszámítva – szintén nagyrészt elmaradtak.⁵⁹ Talán érthető, hogy a fővárosból irányított lítiumalapú iparosítási projekt stagnáló helyzete nagyfokú elégedetlenséget szült az érintett megye tartományaiban.

A 2019-es elnökválasztás és a Morales–Linera-rezsim bukása

Bolívia szocialista gazdaságpolitikai törekvései, valamint az azokból fakadó feszültségek hátrányosan befolyásolták a gazdasági fejlődését. Ennek a tendenciának az ékes példája az ország hatalmas lítiumkészletének a grandiózus, mégis kudarcra ítélt iparosítási projektje lett. Az egyre autoriterebb hatalomgyakorlási módszerek, az alkotmány körüli jogi manőverezések, a TIPNIS és a lítiumipar körül kialakult áldatlan helyzet egyaránt hozzájárult a rezsim egyre negatívabb megítéléséhez mind az ország lakossága, mind a kormánypárt támogatói körében. Másrészt pedig lehetőséget biztosítottak az úgynevezett jobboldali bolíviai ellenzék számára, hogy a 2019-es elnökválasztás idejére versenypozícióba kerüljön.

A választás évében Potosí megyében, akárcsak országszerte, eleve pattanásig feszült volt a politikai közhangulat.⁶⁰ Az évek során felhalmozódott sérelmeket mindenképpen fokozta, hogy Evo Morales, ignorálva a 2016-os népszavazás eredményeit, negyedik alkalommal készült megmérettetni magát. Ráadásul egy kevésbé közismert eset, hogy 2019 októberében, közvetlenül a szavazás előtt,

intenzív tiltakozás tört ki a fővárosban egy, a lítiumipart érintő, előnytelennek ítélt megállapodás miatt. A kormány ugyanis szerződést kötött az ACI System nevű német magántulajdonban lévő céggel, amely jelentős összeget kívánt befektetni az állami tulajdonban lévő lítiumprojektbe.⁶¹

A kormány azzal indokolta a döntést, hogy a vállalat olyan technológiai eszköztárral rendelkezik, amely segíteni fog az országnak a nagy mennyiségű lítium kitermelésében. Az intenzív tiltakozássorozat részeként a megye tartományainak az érdekeit védő Potosí Polgári Bizottság (COMCIPO) elnöke, Marco Antonio Pumari Arriaga a 2019. október 20-án megrendezett bolíviai elnökválasztás előtt éhségstrájkba kezdett az adminisztratív fővárosban, La Pazban.⁶² A szakszervezet vezetője hamarosan a kormány elleni lázadás egyik főszereplőjévé vált, a keleti Santa Cruz megyéből származó Luis Fernando Camacho Vacával, a baloldal által szélsőjobboldalnak bélyegzett üzletemberrel és ellenzéki politikussal együtt. A lítiumipar kapcsán szerveződött éhségstrájk rapid módon radikalizálódott, és kormányellenes megmozdulássá alakult át, amelynek során a két tartományi ellenzéki vezető politikai szövetségre lépett.⁶³

Az elnökválasztás első fordulójára már eleve meglehetősen polarizált volt. Az egyik oldalon a MAS színeiben az elnökségért újrainduló, kissé meggyengült, de még így is hatalmas támogatói bázissal rendelkező Evo Morales, míg a másikon a centrista-balközép Polgári Közösség (*Comunidad Ciudadana*) nevű frakciót vezető Carlos Mesa állt, aki – ahogy arról korábban már szó volt – 2003 és 2005 között egyszer már szintén betöltötte az államfői posztot.

Ahhoz, hogy megértsük a választási eseményeket, röviden át kell tekintenünk a bolíviai választási rendszert. Egy jelölt az elnökválasztás első fordulójában csak akkor tud teljes győzelmet aratni, ha megszerzi a voksok legalább felét. Ha ez nem sikerül, be kell gyűjtenie a szavazatok 40 százalékát, és minimum 10 százalékos előnyt kell szereznie a másik féllel szemben.⁶⁴ Minden más esetben második fordulóra kerül sor. Az eredmények csaknem 80 százalékos feldolgozottságánál szinte biztosra lehetett venni, hogy második fordulóra lesz szükség.⁶⁵ Emiatt kétségtelenül úgy tűnt, Mesa legyőzheti az ellenfelét. Azonban október 20-án este 8 óra körül a szavazati eredmények közzététele leállt, és csak másnap indult újra.

Akkor viszont az eredmények már azt mutatták, hogy az ellenzék korábbi várakozásaival ellentétben kialakult az Evo Morales első forduló győzelméhez szükséges 10 százalékos különbség a két jelölt között.⁶⁶ A gyanús körülmények hatására a még regnáló kormány soha nem látott ellenzéki felkeléssel egybekötött utcai demonstrációkkal szembesült. Ilyen erőteljes véleménynyilvánítás csaknem másfél évtizede nem volt az országban.⁶⁷ Az első fordulót követően ugyanis a különböző ellenzéki frakciók közösen lázadtak fel a szocialista rezsim ellen. Carlos Mesa és szövetségesei választási csalással vádolták meg Moralest, egyúttal a második forduló megtartását követelték, s arra szólították fel a szimpatizánsaikat, hogy ne fogadják el a választás eredményét.

A válságot tovább mélyítette, hogy az 1948-ban alakult Amerikai Államok Szervezete (*Organization of American States*, OAS) egy jelentést adott ki, amelyben megállapította, hogy a választás folyamán szabálytalanságok merültek fel.⁶⁸ Ennek folyományaként a hatóságok őrizetbe vették a választási bizottság korábbi elnökét és alelnökét, s vizsgálatot indítottak ellenük. Bár a kormány kötelező érvényűnek fogadta el az OAS előzetes jelentését, kérdések merültek fel a szervezet pártatlanságával kapcsolatban.

A gyakran erőszakba torkollt ellenzéki demonstrációk egyre nagyobb méreteket öltöttek és gyorsan radikalizálódtak. Ennek megfelelően a tömeg hamarosan már Morales azonnali lemondását követelte. Ezen a ponton galvanizálta a kormányellenes felkelést Luis Fernando Camacho és Marco Pumari szövetségre lépése.⁶⁹ Nem sokáig váratott magára, hogy kettejük társulása háttérbe szorítsa az alapvetően mérsékeltebb Carlos Mesát. Camachónak más ellenzéki szervezetekkel is sikerült politikai szövetségre lépnie, amelyek nagyrészt olyan mozgalmi csoportosulások voltak, amelyek elidegenedtek a kormánytól annak ellentmondásos gazdaságpolitikája miatt. Közéjük tartozott a Vörös Poncsók (*Ponchos Rojos*) nevű, a nyugati határvidékről származó disszidens ajmarákból, valamint más, a Yungas régióból származó kokatermesztőkből álló csoport is. A szövetséget különböző radikális bányász szakszervezetek egészítették ki.⁷⁰

A belpolitikai összefogás jelentette nyomás hatására a miniszterek lemondtak, végül a bolíviai fegyveres erők parancsnoka azt javasolta, hogy Morales és alelnöke is kövesse a példájukat. Tizenhárom év és kilenc hónap kormányzás után, 2019. november 10-én Evo Morales és García Linera valóban távozott a hatalomból. Két nappal később pedig mexikói száműzetésbe vonultak. Az eseményeket katonai puccsnak titulálták, azt sugallva ezzel, hogy az azzal szembeni ellenállás nem fog sokáig várni magára.⁷¹ A lemondásukat követően azonnal hatalmi vákuum keletkezett.

Miután az elnöki rangsorban egymást követő tisztségviselők közül egyik a másik után köszönt le, az ország északkeleti részén található Beni megyéből származó Jeanine Áñez Chávez került az ország élére. A konzervatív politikusnőt egy határozatképtelen törvényhozás előtt nyilvánították ideiglenes államfővé, mivel a kormánypárt politikusai távol maradtak az üléstől. Az Áñez-kormány átmeneti regnálása után, a 2020 októberében tartott elnökválasztás eredményeként ismét a MAS került kormánypártként hatalomra.⁷² Morales helyett viszont a korábbi gazdasági miniszter, Luis Alberto Arce Catacora lépett az elnöki tisztségbe. Az alelnök pedig Linera helyett az ajmara származású marxista politikus, David Choquehuanca Céspedes lett.⁷³ Ez a kormánypárt azonban már nem az a döntően egységes politikai formáció volt, amely Moralest és alelnökét hatalomra juttatta. Ezek a mélyreható belpolitikai változások ugyanakkor máig jelentősen kihatnak a lítiumipar helyzetére is.

A bolíviai lítiumipar jelenlegi helyzete

Luis Arce kormányának szocialista protekcionizmusa a lítiumra épülő iparosítás területén egyelőre a kínai és az orosz befektetőket preferálja. 2023 decemberében például az orosz Uranium One Group céggel írt alá megállapodást, amelynek értelmében várhatóan egy szakaszos beruházás keretében a Kreml állami konzorciuma fog a sósíkságon működni.⁷⁴ Evo Morales ugyanakkor tavaly bejelentette, hogy negyedszerre is vissza kíván térni az elnöki tisztségbe. A kormánypárton belüli hívei ki is kiáltották elnökjelöltnek a szeptember 23-i pártnagygyűlésen.⁷⁵ Luis Arce elnök azonban semmisnek nyilvánította a jelöltállító gyűlés eredményét, és új pártkongresszust hívott össze, amely az ő újrajelölésére volt hivatott.

Végül 2023 decemberében az alkotmánybíróság úgy döntött, hogy Moralest mint elnökjelöltet diszkvalifikálja, mire a volt elnök hívei heves demonstrációkba kezdtek.⁷⁶

Az Arce- és az Evo-pártiak közötti viszálykodás kétségkívül az ország legnagyobb hatalommal rendelkező politikai formációjának az irányításáért folyik. A MAS 2006 és 2019 között volt folyamatosan hatalmon, majd azt követően a 2020-as választások óta. A jelenlegi belpolitikai feszültségek nem kedveznek a lítiumiparnak, ezért nagy szerepe lesz a várhatóan 2025-ben megtartandó választáson győzedelmeskedő elnöknek abban, hogy milyen irányba mozdul el a lítiumra épülő iparosítás sorsa.

Összegzés

Bolívia életét máig olyan belpolitikai konfliktusok határozzák meg, amelyekben az Amerikai Egyesült Államoknak, illetve a neoliberais gazdaságpolitikának jelentős szerepe van. Hiába ért véget a hidegháború, a 20. század második felében Amerika még jogosan tartott a kommunizmusnak a vele szomszédos országokban bekövetkező térnyerésétől. Az 1980-as években megindult demokratizálódási folyamat azonban a latin-amerikai térségben és így Bolíviában is nagyrészt a neoliberais gazdaságpolitikán és a külföldi hiteleken alapult.⁷⁷ Az ország akkor már természetesen nem a spanyol gyarmatbirodalomnak, hanem az Egyesült Államok gazdasági érdekeinek volt kiszolgáltatva. A nemzetközi gazdasági viszonyoktól függő, gyakran diktatórikus szokásokat ápoló katonai-politikai rendszerek kialakulásának azonban az 1825-ös függetlenedési időszakra visszavezethető történelmi okai is voltak.

Bolívia belpolitikai életére ugyanis már a 19. században jellemző volt, hogy az államhatalmat egy, a katonai elithez tartozó hadúr ragadta magához.⁷⁸ Az ország drasztikus katonai puccsainak a gyakorisága részben ezzel a legitim

politikai hagyománnyal is magyarázható.⁷⁹ Az amerikai érdekeket kiszolgáló rezsimek neoliberális gazdasági modellje azonban egyáltalán nem tudta tartós növekedési pályára állítani a bolíviai gazdaságot. Sőt, az ország egyre mélyebb gazdasági válságba sodródott. Emiatt a lítiumkitermelés is stagnált.⁸⁰ A Morales–Linera-rezsim látszólag anti-neoliberális – valójában inkább csak működés-képtelen szocialista – gazdaságpolitikai programja erre ígért gyógyírt és megoldást.

Az, hogy az ország egyelőre nem lesz a „fehér arany” Szaúd-Arábiája, az évek során egyre nyilvánvalóbbá vált számos, a lítiumalapú iparosítás által közvetlenül érintett érdekvédelmi mozgalmi csoport és szakszervezet számára is.⁸¹ Az is egyértelmű lett előttük, hogy az elmúlt évtized doktriner marxista-szocialista gazdaságpolitikájának a részsikerei elemi társadalmi és gazdasági feszültségeket szültek, és a lítiumipar válságát is elmélyítették. Ezek a feszültségek egy olyan többnemzetiségű (plurinacionális) nemzetállam keretein belül kerültek felszínre, amelyet a történelem folyamán először irányítottak őslakos – elsősorban ajmara – szereplők.

A lítiumipar áldatlan helyzete erősen közrejátszott az országot sújtó belpolitikai ellentétek elmélyülésében. Ez többek között azért is releváns, mert pontosan e belpolitikai feszültségek azok, amelyek jelentős mértékben kihatottak a 2019-es elnökválasztás eseményeire, s így a Morales–Linera-rezsim bukására is. Az így keletkezett válság folyamatoként a volt és a jelenlegi elnök, azaz Evo Morales és Luis Arce versengett a kormánypárt, a MAS irányításáért és egyben a 2025-ös elnökválasztáson való jelöltségért. Ez a küzdelem kétségkívül váratlan fordulatot vett, amikor a bolíviai alkotmánybíróság diszkvalifikálta Evo Moralest mint elnökjelöltet.

A kormánypárton belül a közelmúltban kibontakozott, egyre jelentősebb mértékű polarizálódás, amely elsődlegesen a 2019-es elnökválasztás eseményeinek a következménye, minden bizonnyal hatással lesz a 2025-ös elnökválasztásra is, ezért bárhog is alakul az ország sorsa, azt mindenképpen annak előtörténeteként kell majd nyilvántartani. A kérdés csak az, hogy „a marxista húskampó után a neoliberális húskampóra” milyen ütemben kerül át végleg a dél-amerikai ország, illetve annak hatalmas lítiumtartaléka.

Jegyzetek

- 1 Ortega, Ricardo Calla és Ávila, Pablo Poveda: „El mercado mundial del litio” in *Un presente sin futuro. El proyecto de industrialización del litio en Bolivia* (La Paz: Cedla, 2014), 74. o.
- 2 NS Energy, „Salar de Uyuni Lithium Deposit”, <https://www.nsenenergybusiness.com/projects/salar-de-uyuni-lithium-deposit/?cf-view> (a letöltés ideje: 2024. május 29.).
- 3 A szerző 2017 és 2023 között szociál- és politikai antropológiai terepmunkát végzett az országban. Az elemzés így a saját adatgyűjtésére is támaszkodik.
- 4 Vogel Dávid: „A »pink tide« hagyatéka Latin-Amerikában”, *Külügyi Szemle*, 18., no. 3. (2019): 86.
- 5 Laserna, Roberto: „Mire, la Democracia Boliviana, en Los Hechos...”, *Latin American Research Review*, 45., no. 1. (2010): 39.
- 6 Uo., 5. o.
- 7 Uo., 7. o.
- 8 Carvajal, Ronaldo: „Litio en el salar de Uyuni”, *Cuadernos de Coyuntura*, 6., no. 12. (2014): 1.
- 9 Álvaro García Linera egy Cochabamba városbeli középosztálybeli családba született, egyetemet végzett egykori gerilla, aki politikai fogolyból lett alelnök. Az 1980-as években a szélsőbaloldali Túpac Katari Gerillahadsereg (*Ejército Guerrillero Túpac Katari*, EGTK) egyik alapító tagja és vezetője volt.
- 10 García Linera, Álvaro: *Geopolítica de la Amazonía: Poder hacendal-patrimonial y acumulación capitalista* (La Paz: Vicepresidencia del Estado Plurinacional, 2013), 8. o.
- 11 García Linera, Álvaro: „The State in Transition: Power Bloc and Point of Bifurcation”, *Latin American Perspectives*, 37., no. 4. (2010): 42.
- 12 Gudynas, Eduardo: „Buen Vivir: Today’s Tomorrow”, *Development*, 54., no. 4. (2011): 441–447.
- 13 A spanyol és az angol fordítás szintén vitatott, mivel azok nem fedik le a fogalom összetettségét. Az ajmara elnevezés *suma qamaña*, a kecsua *sumak kawsay*, a perui amazóniai *ametsa asaiki*, a guaraní pedig *ñandereko*.
- 14 McNeish, John Andrew: „Extraction, Protest and Indigeneity in Bolivia: The TIPNIS Effect”, *Latin American and Caribbean Ethnic Studies*, 8., no. 2. (2013): 221.
- 15 Delgado, Ana Carolina: „The TIPNIS Conflict in Bolivia”. *Contexto Internacional*, 39., no. 2. (2017): 373.
- 16 Uo., 381. o.
- 17 Ezzel a konfliktussal különböző tudományterületek teoretikusai is foglalkoztak, például Gudynas, Eduardo: „Development Alternatives in Bolivia: The Impulse, the Resistance, and the Restoration”. *NACLA Report on the Americas*, 46. (2013): 22–26.; Aráoz, Horacio: „Los Dolores de Nuestra América y la condición neocolonial: Extractivismo y biopolítica de la expropiación”. *OSAL*, 13., no. 32. (2012): 51–66.; Gago, Verónica és Mezzadra, Sandro: „Para una crítica de las operaciones extractivas del capital: patrón de acumulación y luchas sociales en tiempo de financiarización”. *Nueva Sociedad*, 255. (2015): 38–52.
- 18 Delgado: „The TIPNIS Conflict”, 374. o.
- 19 A TIPNIS (*Territorio Indígena y Parque Nacional Isiboro-Secure*) nemzeti park Cochabamba megye északi és Beni megye déli része között terül el, és a Yungas ökorégió egy részét is magában foglalja.
- 20 Bebbington, Denise Humphreys és Bebbington, Anthony: „Anatomy of a Regional Conflict: Tarija and Resource Grievances in Morales’s Bolivia”, *Latin American Perspectives*, 37., no. 4. (2010): 140.

- 21 Sanchez-Sibony, Omar: „Competitive Authoritarianism in Morales’s Bolivia: Skewing Arenas of Competition”, *Latin American Politics and Society*, no. 63. (2021): 118.
- 22 Carrière, April: „Social Movements and the Bolivian State: Anarchistic Trends in Practice and Theory”, *Global Discourse*, no. 1. (2010): 4.
- 23 Jimenez, Rivera: „Política de industrialización de litio, el caso boliviano”, *Informe sobre políticas*, no. 85. (2020): 2.
- 24 Aguirre B., Fernando: „The Lithium Triangle – the Importance of Bolivia”, *Journal of Energy & Natural Resources*, 40., no. 2. (2021): 185.
- 25 Revette, Anna: *Extractive Dreams: Unearthing Consent, Development, and Lithium in Bolivia*, Dissertation (Boston, MA: North Eastern University, Department of Sociology and Anthropology, 2016), 30. o.
- 26 Nacif, Federico: „Bolivia y el plan de industrialización del litio: un reclamo histórico”, *Revista del Centro Cultural de la Cooperación*, 14., no. 15. (2012): 2.
- 27 Obaya, Martín: „Estudio de caso sobre la gobernanza del litio en el Estado Plurinacional de Bolivia”, *Publicación de las Naciones Unidas*, no. 49. (2019): 28.
- 28 Daza, Weimar Giovanni Iño: „Historia del extractivismo del litio en Bolivia El movimiento cívico de Potosí y la defensa de los recursos evaporíticos del Salar de Uyuni (1987–1990)”, *RevIISE – Revista de Ciencias Sociales y Humanas*, 10., no. 10. (2017): 175.
- 29 Hendrix, Steve: „Privatization Bolivian-Style, Wall Street Journal” in *The Bolivia Reader: History, Culture, Politics*, szerk. Thomson, Sinclair, Barragán, Rossana, Albó, Xavier, Qayum, Seemin és Goodale, Mark (Durham, NC: Duke University Press, 2018), 529. o.
- 30 Schroeder, Kathleen: „Economic Globalization and Bolivia’s Regional Divide”, *Journal of Latin American Geography*, 6., no. 2. (2007): 108.
- 31 „Neoliberalism and Lowland Ascendancy” in *The Bolivia Reader*, 506. o.
- 32 Klein, Herbert S.: „Creating a Multiethnic Democracy, 1982–2002” in *A Concise History of Bolivia* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 245. o.
- 33 Haarstad, Håvard és Andersson, Vibeke: „Backlash Reconsidered: Neoliberalism and Popular Mobilization in Bolivia”, *Latin American Politics and Society*, 51., no. 4. (2009): 2.
- 34 Uo., 3. o.
- 35 Bruslé, P. Laetitia: „Bolivia: Its Lost Coastline and Nation-Building”, *Annales de géographie*, 689., no. 1. (2013): 47.
- 36 Uo., 54. o.
- 37 Uo., 57. o.
- 38 Assies, Willem: „David versus Goliath in Cochabamba: Water Rights, Neoliberalism, and the Revival of Social Protest in Bolivia”, *Latin American Perspectives*, 30., no. 3. (2003): 15.
- 39 Uo., 35. o.
- 40 Uo., 14. o.
- 41 Füzési Kitti: „A bolíviai földgáz helyzete és aktuálpolitikai kérdései”, *Nemzet és Biztonság*, 13., no. 3. (2020): 135–136.
- 42 Uo., 136. o.
- 43 Uo., 136. o.
- 44 Uo., 1. o.
- 45 A szerző saját terepmunkai gyűjtése.
- 46 Carvajal, Ronaldo: „Litio en el salar de Uyuni”, *Cuadernos de Coyuntura*, 6., no.12. (2014): 1.
- 47 Uo., 3. o.
- 48 A szerző saját terepmunkai gyűjtése.
- 49 *Minería Noticias*, „La Gerencia Nacional de Recursos Evaporíticos: Firma contrato con empresa francesa para la instalación de la Planta Piloto de Materiales Catódicos”, 1., no. 9. (2015):12

- 50 Martín Obaya: „El triángulo escaleno. Litio y políticas de desarrollo productivo en Argentina, Bolivia y Chile”, *Cahiers Des Amériques Latines*, no. 99. (2022): 39.
- 51 Flåt, K. Vasland: *The „White Gold” between Neoextractivism and Decolonization: A Discourse Analysis of the Bolivian Lithium Project*, Thesis (Ås: Norwegian University of Life Sciences, Department of International Environment and Development Studies, 2021), 85. o.
- 52 Uo., 3. o.
- 53 Revette: *Extractive Dreams*, 129. o.
- 54 Lehoczki Bernadett: „Bolívia: bel- és külpolitikai változások Evo Morales elnöksége alatt”, *Nemzet és Biztonság*, 2., no. 5. (2009): 4.
- 55 A szerző saját terepmunkai gyűjtése
- 56 A szerző saját terepmunkai gyűjtése.
- 57 A szerző saját terepmunkai gyűjtése.
- 58 A szerző saját terepmunkai gyűjtése.
- 59 A szerző saját terepmunkai gyűjtése.
- 60 A szerző saját terepmunkai gyűjtése.
- 61 Aguirre B.: „The Lithium Triangle”, 183. o.
- 62 *El Diario*, „Comcipo en huelga de hambre por el litio”, <https://www.pub.eldiario.net/movil/index.php?n=32&a=2019&m=10&d=03> (a letöltés ideje: 2024. május 30.).
- 63 *El Deber*, „Camacho y Pumari fueron ovacionados en La Paz”, https://eldeber.com.bo/pais/camacho-y-pumari-fueron-ovacionados-en-la-paz_156219 (a letöltés ideje: 2024. május 30.).
- 64 William, R. Kack és Curiel, R. Jack: „Analysis of the 2019 Bolivia Election”, *The Center for Economic and Policy Research*, <https://cepr.net/report/analysis-of-the-2019-bolivia-election/> (a letöltés ideje: 2024. május 30.).
- 65 Uo.
- 66 Uo.
- 67 A szerző saját terepmunkai gyűjtése.
- 68 OAS, „Electoral Integrity Analysis General Elections in the Plurinational State of Bolivia, October 20, 2019”, <https://www.oas.org/fpdb/press/Audit-Report-EN-vFINAL.pdf>. (a letöltés ideje: 2024. május 30.).
- 69 A szerző saját terepmunkai gyűjtése.
- 70 A szerző saját terepmunkai gyűjtése.
- 71 Hoonhout, Tobias: „Socialist Bolivian President Resigns amid Protests, Claims »Civic Coup« against Government”, *National Review*, <https://www.nationalreview.com/news/socialist-bolivian-president-resigns-amid-protests-claims-civic-coup-against-government>. (a letöltés ideje: 2024. május 30.).
- 72 A Mozgalom a Szocializmusért (MAS–IPSP) nevű kormánypárt 1997-ben alakult, Evo Morales vezetésével. A párt eredetileg az ország kokatermesztőinek az érdekeit védő baloldali mozgalomból fejlődött ki.
- 73 *El Deber*, „Arce ganó las elecciones de 2020 y ahora su principal opositor es el partido azul”, https://eldeber.com.bo/pais/arce-gano-las-elecciones-de-2020-y-ahora-su-principal-opositor-es-el-partido-azul_300897 (a letöltés ideje: 2024. május 29.).
- 74 A szerző saját terepmunkai gyűjtése.
- 75 „En medio de gritos de “expulsión”, el MAS anuncia que Arce y Choquehuanca ya no tomarán decisiones en su congreso”, a letöltés ideje: 2024 május 30., *El Deber*, https://eldeber.com.bo/pais/en-medio-de-gritos-de-expulsion-el-mas-anuncia-que-arce-y-choquehuanca-ya-no-tomaran-decisiones-en-s_337089. (a letöltés ideje: 2024. május 30.).

- 76 Molina, Fernando: „Total war between Bolivia’s former allies: road blocks led by Evo Morales stifle the government of Luis Arce”, *El País*, , a letöltés ideje: 2024 május 29., <https://english.elpais.com/international/2024-02-02/total-war-between-bolivas-former-allies-road-blocks-led-by-evo-morales-stifle-the-government-of-luis-arce.html>. (a letöltés ideje: 2024. május 29.).
- 77 Klein: „Creating a Multiethnic Democracy”, 240. o.
- 78 Sobrevilla Perea, Natalia: „Introduction” in *The Caudillo of the Andes: Andrés de Santa Cruz* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 1.o.
- 79 Csiki Tamás: „Politikai rendszerek” in *Regionális Tanulmányok – Latin-Amerika* (Budapest: Nemzeti Közzolgálati Egyetem, 2013), 12. o.
- 80 Klein: „Creating a Multiethnic Democracy”, 240. o.
- 81 A Morales–Linera-rezsim megbuktatásában fontos szerepet játszott a Potosí Polgári Bizottság (COMCIPO), amely számos érdekvédelmi mozgalmi csoport és szakszervezet képviselője és irányítója is. A szerző saját terepmunkai gyűjtése.

A türk államok együttműködésének megerősítése: Kazahsztán és Magyarország együttműködési modellje

Strengthening Cooperation among Turkic States: the Cooperation Model of Kazakhstan and Hungary

Amirbek Alibi és Aidar Kurmasev

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2024.4.5

Összefoglaló: A modern világ fejlődő geopolitikai dinamikája előtérbe helyezi a türk államok közötti együttműködés fokozásának szükségességét. Kazahsztánnak a türk nemzetek, köztük Magyarország iránti stratégiai elkötelezettsége jól példázza a kulturális, a gazdasági és a tudományos partnerségeknek a stabil regionális rend kialakításában betöltött szerepét. E tanulmány a türk integráció elmélyítésének a kulturális csere, az oktatási együttműködés, a szakértői párbeszéd és az innovációvezérelt kezdeményezések révén kínálkozó lehetőségeit vizsgálja. Az elemzés rámutat az e kapcsolatok előmozdítására irányuló kazah és magyar törekvésekre, valamint a térségbeli stabilitás és az innováció előmozdítására vonatkozó, a közös türk örökségükből adódó potenciáljára.

Kulcsszavak: Türk Államok Szervezete, Magyarország, Kazahsztán, agytrösztök, szakértői együttműködés, episztemikus közösségek

Abstract: The evolving geopolitical dynamics of the modern world underscore the need for enhanced collaboration among Turkic states. Kazakhstan's strategic engagement with Turkic nations, including Hungary, exemplifies the potential for cultural, economic, and analytical partnerships to shape a stable regional order. This article explores avenues for deepening Turkic integration through cultural exchange, educational cooperation, expert dialogues, and innovation-led initiatives. The analysis highlights Kazakh and Hungarian efforts to promote these connections and the role of shared Turkic heritage in promoting regional stability and innovation.

Keywords: Organization of Turkic States, Hungary, Kazakhstan, think tanks, collaboration of experts, epistemic communities

Bevezetés

A 21. században új geopolitikai kihívások és lehetőségek jelentek meg, amelyek szükségessé teszik a regionális együttműködést. Kazahsztán számára ez a türk államokkal való kapcsolatában stratégiai prioritást jelent, amely mélyen benne gyökerezik a közös kulturális örökségükben és a térségbeli stabilitásra vonatkozó közös jövőképükben. A John W. Burton által felvázolt alapvető emberi szükségletek kielégítése kiemelt fontossággal bír a nemzetek közötti együttműködés és a stabilitás előmozdításában.¹ A közös történelmi kötelékek olyan hosszú távú partnerségek alapját képezik, amelyek nem csupán diplomáciai jellegűek, hanem gazdasági, oktatási és technológiai dimenziókat is magukban foglalnak. Mivel a közép-ázsiai régió egyre inkább összekapcsolódik, Kazahsztánnak a térségbeli fejlődés koherens stratégiájának a kialakításában vállalt szerepe még inkább nélkülözhetetlenné válik.

Kazahsztán és Magyarország évtizedes stratégiai partnersége modellként szolgál arra, hogy a török nemzetek hogyan használhatják fel a kölcsönös érdekeiket a nagyobb integráció előmozdítására. Ez a partnerség megmutatta a nemzeti politikák összehangolásának a közös regionális célok – például a gazdasági ellenálló képesség, az energiabiztonság és a kulturális örökségvédelem – elérése során várható előnyeit. A Kazahsztán és Magyarország közötti szinergia felerősíti a türk államok azon lehetőségét, amelynek révén olyan, a hagyományos diplomácián túlmutató területeken folyó együttműködési projekteket is részt tudnak venni, mint a megújuló energia, a kulturális csere és a technológia-vezérelt kezdeményezések.

E tanulmány a türk államok között meglévő és sokrétű együttműködéseket vizsgálja, különös tekintettel Kazahsztánnak és Magyarországnak a kulturális, az oktatási és az elemzői partnerségek előmozdításában betöltött vezető szerepére. A szerzők azzal érvelnek, hogy ez a kooperáció egyre inkább kulcsfontosságúvá válik a regionális kihívások kezelésében, a stabilitás előmozdításában és az innováció ösztönzésében.

A türk együttműködés történelmi háttere

A napjainkban zajló türk együttműködés megértéséhez szükség van a török nyelvű közösségek történelmi kölcsönhatásainak a megismerésére. A török törzsek az ókori selyemútig visszavezethetően szerves részét képezték a transzkontinentális kereskedelemnek, a Kelet és Nyugat közötti kulturális cserének és az újítások, innovációk terjesztésének. Idővel, ahogy a modern nemzetállamok kialakultak, az érintett népek közös nyelvi és kulturális gyökerei alapot teremtettek az összetartó identitás létrejöttéhez.²

A Szovjetunió 1991-es felbomlása több addigi közép-ázsiai tagköztársaság, Kazahsztán, Kirgizisztán, Üzbegisztán és Türkmenisztán független állammá válásához vezetett. Ez a pillanat katalizálta a török identitás mint egyesítő elv iránti megújult érdeklődést.³ A térségbeli kormányok a diplomáciai és a gazdasági partnerkapcsolataik diverzifikálására törekedve olyan fórumokhoz és szervezetekhez fordultak, amelyek a török örökséget hangsúlyozták.

Magyarország helyzete ebből a szempontból különösen is figyelemre méltó. Habár nyelve elsősorban finnugor eredetű, hosszú ideje a török népek és kultúra iránt is rokonságot érez. Ez a kulturális kíváncsiság – amelyet gyakran turanizmusnak neveznek – arra ösztönözte a magyar döntéshozókat, hogy hivatalos partnerséget alakítsanak ki a közép-ázsiai államokkal. Következésképpen a Türk Államok Szervezetének (TÁSZ) a munkája iránti budapesti elköteleződés arra enged következtetni, hogy az ország a közös kulturális és gazdasági célok érdekében hajlandó túllépni a földrajzi távolságon.

Kazahsztán vezető szerepet vállal a türk államok közötti regionalizmus előmozdításában, s támogatja a kétoldalú kapcsolatok kialakítását és az együttműködések elmélyítését.

Oktatási és tudományos együttműködés

A felsőoktatásnak a regionális együttműködés kutatásában betöltött szerepe egyértelműen igazolta, hogy a nemzetközi oktatás elősegíti az egymás és egymás politikájának kölcsönös megértését, és csökkenti a konfliktusok esélyét.⁴ A türk államok számára az oktatási csereprogramok – számbeli, tematikai és korosztályos – bővítése megeremtheti a térségbeli nagyobb kohézió alapját. Az oktatási diplomácia elméletei azt sugallják, hogy az ilyen erőfeszítések nemcsak bizalmat építenek, hanem olyan jövőbeli vezetők felkészítését is jelentik, akik képesek lesznek az összetett, transznacionális kihívások kezelésére.⁵

A Kazahsztán és Magyarország közötti együttműködés egyik kulcsfontosságú területe az oktatás, amelyen belül már eddig is jelentős eredményeket értek el. A kazah és a magyar hallgatónak lehetőségük van arra, hogy csereprogramokban vegyenek részt a másik állam vezető egyetemén, ami elősegíti egymás kölcsönös megértését és a tudásmegosztást.

A Kazah Köztársaság Oktatási és Tudományos Minisztériuma és Magyarország Emberi Erőforrások Minisztériuma közötti, az oktatás és a tudomány területén folyó együttműködésről szóló megállapodás értelmében évente 250 ösztöndíjat osztanak ki a „Stipendium Hungaricum” programon keresztül.

Az ahhoz hasonló programok tehát nem csupán a tudáscserét segítik elő, de megalapozzák a jövőbeli stratégiai partnerek felkészítését is. A Magyarországon tanuló kazah diákok értékes készségekre, tudásra és kapcsolatokra tesznek szert, amelyek létfontosságú tényezővé válhatnak az Európával és a török világgal való együttműködésre összpontosító új elit kialakításában.

A türk államok felsőoktatási intézményeibe járó diákok gyakran válnak a türk együttműködés nagyköveteivé, akik hidat képeznek Európa és Közép-Ázsia között. A külföldön szerzett tapasztalataik hozzájárulnak az európai normák, kormányzási modellek és technológiai fejlesztések mélyebb megértéséhez, amelyeket később a saját hazájukban is alkalmazhatnak. Ezen túlmenően a cserék eredményeképpen olyan szakemberek hálózata jön létre, akik nemcsak technikailag képzettek, hanem kulturálisan is: ismerik a két régió gondolkodásmódjának, érzéseinek az árnyalatait, ezáltal erősíteni tudják a diplomáciai és a gazdasági kapcsolatokat. Bengt-Åke Lundvall az interaktív tanulás és az innováció jelentőségét emelte ki a nemzeti rendszereken belül, és arra utalt, hogy az oktatási csereprogramok és az együttműködési hálózatok kulcsfontossággal bírnak a gazdasági fejlődés szempontjából.⁶

Ezért kijelenthető, hogy a Kazahsztán és Magyarország közötti partnerségek modellként szolgálhatnak más türk államok számára. Az olyan kezdeményezések, mint például az európai Erasmus program mintájára létrehozott türk akadémiai hálózat, támogathatná a hallgatói és az oktatói mobilitást, a közös diplomaprogramokat és a régióspecifikus kutatási ösztöndíjakat. Az Európai Bizottság által kidolgozott „*Regional Innovation Scoreboard 2020*” című dokumentum is az ilyen együttműködéseket szorgalmazza, kiemelve az oktatási és kutatási együttműködéseknek a regionális innovációs teljesítmény fokozásában betöltött jelentős szerepét.⁷ Ez a megközelítés illeszkedik az ASEAN egyetemi hálózatában meglévő sikeres keretekhez, amelyek a közös egyetemi kezdeményezések révén erősítették a regionális együttműködést.⁸

A közelmúltbeli fejlemények rávilágítanak a kézzelfogható gazdasági előnyök által a regionális együttműködések hosszú távú fennmaradásában játszott kulcsszerepre. Míg az oktatási és a kulturális kezdeményezések a puha hatalmi mechanizmusok révén megalapozzák az együttműködést, addig a szilárd kereskedelmi és beruházási keretek a hosszú távú fenntartásukat segítik elő. Ebben a tekintetben Kazahsztán bőséges természeti erőforrása – különösen az energiaágazatban – és Magyarországnak a Közép-Európán belüli, stratégiai fekvése egymást kiegészítő keretrendszert nyújt a türk államok közötti gazdasági partnerségek számára.

A Kaszpi-tengeren átívelő nemzetközi közlekedési útvonal jól példázza, hogy a jobb összeköttetés hogyan alkothat hidat Kelet és Nyugat között. Magyarországot a fő európai közlekedési folyosók mentén való földrajzi elhelyezkedése értékes csatornává teszi a közép-ázsiai export számára, amely a mezőgazdasági áruktól a szénhidrogénekig terjed. A vámeljáráások harmonizálása, a műszaki előírások egységesítése és a következetes határellenőrzés biztosítása jelentősen növelné a régiók közötti kereskedelmi forgalmat.

A Türk Államok Szervezetén belül a kétoldalú megállapodások alapján a döntéshozók a vámok csökkentése és a külföldi közvetlentőke-befektetések (FDI) ösztönzése érdekében a többoldalú kereteket is megerősíthetnék. Az ilyen intézkedések egyszerűsíténék a határokon átnyúló kereskedelmet, és megszi-
lárdítanák a türk együttműködés gazdasági pilléreit.

Egy regionálisan kezelt, a türk államok érdekelt felei által közösen irányított befektetési alap potenciálisan képes lenne forrásokat irányítani a megújuló energia, az infrastruktúra és a digitális technológia projektjeibe.⁹ A kockázatok és a finanszírozás ily módon történő egyesítése megkönnyítheti a nagyszabású vállalkozásokat, és optimalizálhatja a tagállamok közötti tőkeelosztást.

Közép-Ázsia éghajlata például kiválóan alkalmas a nap- és szélenergia-projektekhez, Magyarország pedig az európai uniós normákhoz igazodó technikai szakértelmet és politikai iránymutatást nyújthat. Az alacsony szén-dioxid-kibocsátású módszerek nemcsak az energiaszerkezet diverzifikálását eredményeznék, hanem az ökológiai kockázatok mérséklését is, s ezáltal a török nemzetek hosszú távú gazdasági ellenálló képességét erősítenék.

A diaszpóra és a kulturális diplomácia szerepe

Az államközi kapcsolatokon túl a diaszpórában élő közösségek is létfontosságú csatornaként működnek a török nemzetek közötti, valamint az ők és Európa közötti érdemi kapcsolatok ápolásában. A kazah, üzbég és török diaszpórák egyes nyugati államokban, például Németországban, Hollandiában és Franciaországban, számos kulturális és oktatási fórumot hoztak létre, amelyek a közép-ázsiai örökség hagyományos és kortárs aspektusainak a terjesztését szolgálják. De nemcsak a fogadó társadalmaknak a török szokásokról való ismereteit – főleg az utazások során és a filmsorozatok alapján alkotott képét – gazdagítják, hanem a nyelvoktatás és a gasztronómiai vásárok, valamint a kultúrák közötti párbeszédre összpontosító kezdeményezések révén a küldő államok puha hatalmi (*soft power*) stratégiáit is erősítik.

Ezen túlmenően, Magyarországnak a török kulturális örökségek iránti kifejezett érdeklődése felerősíti a helyi török diaszpóra által vezetett együttműködések lehetőségét. A magyar egyetemek és kutatóintézetek gyakran rendeznek a török tanulmányokkal kapcsolatos szimpóziumokat, amelyeken megszólaltatják a diaszpóra szakértőit, megosztják egymással a meglátásaikat, és összevetik a tapasztalataikat. Ezek az intézmények ezáltal hozzájárulnak a Közép-Ázsiát és Európát átfogó, szélesebb körű tudományos hálózatok kialakításához, és intézményesítik a tudáscserét. A nyilvános rendezvények – a filmvetítésektől a kézműves kiállításokig – még inkább rávilágítanak a török közösségek kulturális mélységeire, miközben elősegítik a kölcsönös megértést.

A kulturális jelentőségük mellett a diaszpóracsoportok gyakran gazdasági és emberbaráti tekintetben is hídszerepet töltenek be. A török diaszpóráknak a vállalkozói vagy szakmai háttérrel rendelkező tagjai a transznacionális hálózatokban rejlő lehetőségek kihasználásával nagymértékben hozzájárulnak a kétoldalú kereskedelemhez és befektetésekhez. A diaszpóra tagjai által vezetett egyesületeknek a szervezésében rendezendő üzleti fórumok megkönnyítik az európai vállalatok és a potenciális közép-ázsiai partnerek közötti ismerkedést, valamint a közös vállalkozásokat és a technológiaátadást ösztönzik az olyan területeken, mint az információs technológia, az egészségügy és a zöldenergia. Ugyanakkor a diaszpóra filantrópjai gyakran vesznek részt a választott hazájukban oktatási és közegészségügyi kezdeményezéseknek vagy katasztrófaelhárítási erőfeszítéseknek a támogatásában, s ezáltal a kulturális diplomácia összefonódik a társadalmi-gazdasági közeledéssel.

A turizmus szintén egy alulról felfelé irányuló mechanizmusként működik, amelynek céljai között szerepel az emberek közötti kapcsolatok megszilárdítása is. A javasolt „Selyemút turisztikai folyosó”, amelynek a megvalósulását a határon átívelő marketing- és logisztikai partnerségek segítik elő, újjáélesztheti az egykor egész Eurázsia területére kiterjedt kereskedelem és tudományosság történelmi hagyományait. A turisztikai promóció és a rendezvényszervezés terén szerzett magyar szakértelem bevonásával ez a folyosó nemcsak nemzetközi látogatókat vonzana, hanem a türk államok közös kulturális jellemzőit is kiemelné. Az ilyen kezdeményezéseket kiegészíthetnék a diaszpóra fiataljai számára utazási támogatást vagy ösztöndíjat biztosító programok, amelyek arra ösztönözhetik őket, hogy elinduljanak felfedezni az őseik emlékhelyeit, és elmélyítsék a kulturális identitástudatukat.

Ezeket a törekvéseket kiegészítik a további művészeti és műsorkészítői együttműködések – pl. dokumentumfilmek, dokumentumdrámák és történelmi sorozatok –, amelyek a film és a televízió történetmesélő erejét használják fel a helyi és a globális közönség figyelmének a megragadása érdekében. A megvalósítandó produkciók Törökországnak a történelmi drámák globális terjesztésében elért sikereire, az azok iránti egyre nagyobb nemzetközi igényre építhetnek, és annak segítségével növelhetik a török nyelvek, folklór és mitológia iránti érdeklődést. Hasonlóképpen a magyar és a közép-ázsiai történelem egyes aspektusait is beépíthetik, hogy megvilágítsák a kevésbé ismert kulturális párhuzamokat és közös hagyományokat.

A diaszpórahálózatok, a kulturális intézmények és a kereskedelmi csatornák közötti szinergia a kulturális diplomácia sokrétű jellegét hangsúlyozza, hiszen az nem pusztán állami irányítású törekvés, hanem a magántőke, az állam és a civil társadalom szereplői által közösen meghatározott cél. Idővel az így kialakuló együttműködések strukturált partnerségekké fejlődhetnek, amelyek például közös kulturális központokban vagy a diaszpóra által támogatott kutatási

ösztöndíjakban nyilvánulhatnak meg, s azok később tovább intézményesítik a török népek közötti kooperációt. Mindezek pedig megerősítik az egységes kulturális identitást a török világban, és olyan tartós kötelekeket kovácsolnak, amelyek túlnyúlnak az országhatárokon és a politikai ciklusokon. Azáltal, hogy az alulról jövő kezdeményezéseket összekapcsolja a hivatalos diplomáciai folyamatokkal, a diaszpóra által irányított kulturális diplomácia végső soron a regionális és a transzregionális együttműködés rugalmas pilléréként szolgál.

Összességében elmondható, hogy a török nemzeteknek proaktívan meg kell erősíteniük a diaszpórapolitikájukat annak érdekében, hogy hatásos, egységes erőfeszítéseket tehessenek a globális szintén. Ez elősegítheti a diaszpórában élő közösségeikkel való hatékonyabb és összehangoltabb együttműködést.

Először is, a Türk Államok Szervezetének a tagországai megfontolhatnák a „török diaszpóra” vonatkozó koncepció hivatalos elfogadását és előmozdítását. A közös identitás felvállalásával és a diaszpóra tagjai láthatóságának a növelésével az érintett nemzetek a globális szintén is felkarolnák a török érdekeket, ezáltal egységes hangot ütnének meg, s így nagyobb befolyással bírnának a fogadó országokban.

Másodszor, mivel a török nyelvű országoknak közösek a kulturális gyökerei, és népes diaszpórájuk él az egymást átfedő régiókban – különösen Európában és Közép-Ázsiában –, érdemes lenne közös kulturális rendezvényeket és oktatási programokat szervezniük, valamint a nyelveiket népszerűsítő kezdeményezéseket felkarolniuk. Ilyenek például a török kulturális fesztiválok és a türk államok egyetemei közötti együttműködési programok, valamint a török nyelvekre és örökségre összpontosító speciális nyári iskolák. Ezeknek az erőfeszítéseknek az eredményeként nemcsak a kulturális kapcsolatok mélyülnének el, hanem gazdagodnának a diaszpóra fiataljai számára elérhető oktatási és fejlődési lehetőségek is.

Harmadszor egy, a diaszpórával kapcsolatos és a Türk Államok Szervezete által évente megrendezendő politikai csúcstalálkozó a döntéshozók, a diaszpóra tagjai és más érdekelt felek számára külön platformot biztosítana a tapasztalatok megosztására, a politikai intézkedések összehangolására és az együttműködési kezdeményezések elindítására. Idővel ez a csúcstalálkozó türk világkongresszussá nőhetné ki magát, amelynek a célja a türk érdekek világ-szintű képviselete és a török népek kollektív kulturális, gazdasági és politikai hatásának az erősítése.

E lehetőségek kihasználásával a TÁSZ-országok nemcsak a saját stratégiai céljaik megvalósulását mozdíthatnák elő az egységes diaszpóra révén, hanem meg is erősítenék a diaszpóra népességének – azaz a globális kulturális és politikai dinamikát egyre inkább alakító csoportoknak – a közös türk identitását és szolidaritását.

Szakértői és elemzői együttműködés

Az együttműködés másik formája stratégiai szakértői jellegű, amely egyre inkább a modern diplomácia és a regionális stabilitás sarokkövévé válik. Az elemzőközpontok vagy kutatóintézetek mind fokozottabban a külpolitika alakítóivá válnak azáltal, hogy adatvezérelt véleményeket alkotnak, és elősegítik a párbeszédet. Kazahsztánnak az e területen vállalt aktív szerepe összhangban áll a konstruktivista elméletekkel, amelyek az ötletek és a tudás jelentőségét emelik ki a nemzetközi kapcsolatok alakításában.¹⁰

Kazahsztánban az agytrösztök együttműködésének az intézményesítése az ország elnöke alá tartozó Kazahsztáni Stratégiai Tanulmányok Intézete (*Kazakhstan Institute for Strategic Studies*, KazISS) által vezetett kezdeményezéseken keresztül bizonyította az azok diplomáciájában rejlő lehetőségeket. Erre szolgálnak jó példaként a kétoldalú – az Azerbajdzsánnal és Oroszországgal 2022-ben, Üzbegisztánnal és Indonéziával 2024-ben megalakított – szakértői tanácsok és fórumok, amelyek az államfőknek szóló ajánlások előkészítésének a platformjává váltak. Ez azt tükrözi, hogy mennyire értékes az olyan kooperációk intézményesítése, amelyekben a szakértők szisztematikusan foglalkozhatnak a regionális kihívásokkal, és a döntéshozatali központokkal való kapcsolatuk révén biztosítják a javaslatok gyakorlati végrehajtását.

A példák közül érdemes kiemelni a Közép-ázsiai Szakértői Fórumot, amely vezető platformként szolgál a térségbeli együttműködés sikeréhez. A KazISS által szervezett fórum 2024 júniusában a közép-ázsiai vezetők augusztus 20–29. között tartott hatodik konzultatív találkozója számára készített megvalósítható ajánlásokat. A legfontosabb témái közé a vízgazdálkodás, a gazdasági diverzifikáció és a regionális biztonság tartozott. Az ilyen kezdeményezések elősegítik a bizalmat és az egymás kölcsönös megértését, s ezáltal lehetővé teszik az államoknak az összetett kihívások közös kezelését.

2023. szeptember 28-án, a Türk Államok Szervezetének csúcstalálkozóját megelőzően, a KazISS – a Kazah Köztársaság Külügyminisztériumával együttműködésben – összehívta a TÁSZ-tagországok és a megfigyelő államok hivatalos külpolitikai kutatóközpontjainak a találkozóját, amelynek a címe „A türk államok együttműködése: Hidak és párbeszéd építése egy viharos világban” volt. A résztvevők a török nemzetek közötti gazdasági és kereskedelmi lehetőségekre összpontosítottak, különös tekintettel az energia-, a közlekedés-, a mezőgazdaság- és az infrastruktúra-fejlesztési projektekre.

A szakértők véleménye szerint a jövőben számos lehetőség kínálkozik az együttműködésük kiszélesítésére és elmélyítésére. Az elismert kutatók hálózataként meghatározott episztémikus közösségek nagyon fontos szerepet játszanak a nemzetközi politikák alakításában,¹¹ és jelentős lehet a hatásuk a TÁSZ tagjainak az együttműködésére is. A türk agytrösztök is episztémikus

közösségként működhetnek, és a tevékenységük során kihasználhatják a közös kulturális és történelmi kontextusukat, hogy globális szinten is releváns tényekre világítsanak rá.

A következő lehetőségek kiaknázására történhet meg a kazah–magyar együttműködés során:¹²

1. A nemzetközi kapcsolatok és az analitika terén a humánerőforrás-kapacitás növelése érdekében Kazahsztán és Magyarország közös előadási programokat tervezhetne, amelyek az előrejelzésre, az adatelemzésre, a kultúrák közötti kommunikációra, valamint a kazah–magyar kapcsolatok egyedi jellemzőit figyelembe vevő speciális képzésekre összpontosítanak.

Ezek a programok nemcsak elméleti előadásokat, hanem gyakorlati műhelymunkákat is tartalmazhatnának, amelyek résztvevői szimulációs helyzeteket teremtő forgatókönyvek alapján alkalmazhatják a tudásukat. Egy ilyen megközelítés biztosítaná, hogy a jövő szakemberei jól fel tudjanak készülni a nemzetközi kapcsolatok összetettségének a kezelésére, képesek legyenek a stratégiai gondolkodásra és a diplomáciai árnyalt megfogalmazások közötti hatékony eligazodásra.

Ezen túlmenően a programok között szerepelhetnének a két ország vezető szakértőinek a vendégelőadásai is, ami lehetőséget teremtene a tapasztalt szakemberekkel való közvetlen kapcsolatfelvételre, és elősegítené a dinamikus eszmecserét.

2. Érdemes megfontolni a kazahsztáni és a magyarországi egyetemekhez kapcsolódó elemzőközpontokban megvalósítandó szakmai gyakorlatok szervezését. Azok ugyanis lehetővé teszik a fiatal elemzők számára, hogy tudományos környezetben erősítsék a nemzetközi partnerekkel való kapcsolatokat, és felkészítik őket az államközi kezdeményezésekkel összefüggő projekteken való munkára, ami jelentősen javíthatja a két ország közötti együttműködés minőségét.

A szakmai gyakorlatokon kézzelfogható tapasztalatokat szerezhetnek a résztvevők a szakpolitikai elemzés, a projektmenedzsment és a nemzetközi együttműködés terén, amelyek kulcsfontosságú készségek az összetett regionális kihívások kezelése során. A fiatal elemzőknek az olyan gyakorlati projektekbe történő bevonása, mint az energiabiztonsággal vagy a digitális átalakulással kapcsolatos közös kutatások, szintén segítené a türk államok előtt álló sürgető kérdések mélyebb megértésében.

Mindezek mellett mentorprogramokra is sor kerülhetne, amelyeken tapasztalt elemzők vezetnek a gyakornokokat valós problémamegoldásokon keresztül, s így erősítik az elemzési és döntéshozatali képességeiket. A szakmai gyakorlatok révén kínálkozó kapcsolatépítési lehetőségek szintén felbecsülhetetlen értékűek lennének, mivel az így megvalósuló hosszú távú szakmai

ismeretségek megkönnyíthetnék a jövőbeli együttműködéseket, és hozzájárulhatnak a regionális stabilitásra és innovációra összpontosító, erős szakértői közösség kialakításához.

3. Meg kell vizsgálni a maratoni elemzési rendezvények szervezésének a lehetőségeit, amelyek során fiatal kazah és magyar szakértők együtt dolgozhatnak konkrét feladatokon, például innovatív és gyakorlatias ajánlások kidolgozásán az olyan hiánypótló témákban, mint a zöldenergia fejlesztése, a városi infrastruktúra javítása, a gazdaság digitális átalakítása vagy a kulturális kapcsolatok erősítése. Az ENSZ Ázsiai és Csendes-óceáni Gazdasági és Szociális Bizottsága kiemeli, hogy a regionális együttműködés elengedhetetlen a fenntartható fejlődés és a zöldnövekedés megvalósításához Közép-Ázsiában.¹³

Ezek a maratoni elemzések többnapos, intenzív, együttműködésen alapuló üléseként valósulhatnak meg, és a rendezvénnyel együtt a szakértők ötletbörzét tarthatnának, kutathatnának, és megvalósítható megoldásokat dolgozhatnak ki a sürgető kérdésekre. A kreativitás és az innováció előmozdítása mellett ezek az események elősegítenék a csapatépítést és a különböző nézőpontok megosztását, ezáltal javítanák az eredmények minőségét.

A résztvevőket tapasztalt mentorok és szakmai vezetők (ún. facilitátorok) támogathatnák; ők irányítanák a folyamatot, és biztosítanák, hogy a kapott ajánlások gyakorlatiasak és megvalósíthatóak legyenek. Ezeknek a rendezvényeknek a rendszeres megszervezése segíthetne a türk államok közötti kooperációban történő problémamegoldás hagyományának a megteremtésében, ezáltal az együttműködés és a kölcsönös támogatás kultúrájának a kialakításában. Az elért eredményeket végül be lehetne mutatni a politikai döntéshozóknak, további hozzájárulásként a szakértői elemzés és a döntéshozatal közötti szakadék áthidalásához, és elősegítené, hogy a fiatal szakemberek közös erőfeszítései valódi hatást gyakoroljanak a regionális fejlődésre.

Következtetés

A tanulmány rávilágít a türk államok közötti tartós, többretegű együttműködésben rejlő erőre, amely tekintetben a Kazahsztán és Magyarország közötti partnerség kiemelkedő példaként szolgál. A közös történelmi és kulturális gyökerek nyomán követése az oktatásban megvalósuló kezdeményezésektől a gazdaság, a diaszpóra bevonása és az analitikai együttműködés terén szerezhető tapasztalatokig a lehetőségek és a kihívások mélyen összekapcsolódó hálójának a kialakítását teszi lehetővé.

Az írás kiemeli továbbá, hogy a történelmi kapcsolatok jelentős szerepet töltenek be ugyan, ám önmagukban nem elegendőek a politikai célok eléréséhez: konkrét, előremutató stratégiákkal kell kiegészíteni őket, amelyek a kereskedelem megkönnyítésére, a kutatásra és innovációra, valamint a kulturális cserére irányulnak.

Az átfogó oktatási csereprogramok, amelyeket a *Stipendium Hungaricum* intézményesít, elősegítik a vezetők új generációjának a kinevelését, akik képesek lesznek eligazodni a kultúrák közötti összefüggésekben és előmozdítani a közös prioritásokat a türk világon belül.

A jelentős gazdasági partnerségek – amelyeket olyan kezdeményezések erősítenek, mint a kaukázusi Középső Folyosó és a potenciális törökországi befektetési alapok – a kereskedelem és az infrastruktúra fejlesztésében elérhető, kézzelfogható nyereségek fontosságát bizonyítják, amelyek aztán segítenek megerősíteni és stabilizálni a kialakuló szövetségeket.

A diaszpóra által irányított kulturális diplomácia kritikus puha hatalmi eszközként jelenik meg: rávilágít a nemzetközi partnerségek kulturális mélységére, a filantróp források és az alulról jövő hálózatok fontosságára.

A stratégiai kutatóintézetek, agytrösztök diplomáciai szerepének a megerősödése pedig még inkább hangsúlyozza az adatvezérelt politikai tanácsadói mechanizmusoknak, az intézményesített fórumoknak és az együttműködésen alapuló maratoni elemzéseknek a nemzeti érdekek összehangolásában és a régióra kiterjedő kihívások kezelésében való fontosságát.

E szálak összefonódásával Kazahsztán és Magyarország példát mutat arra, hogy a török nemzetek hogyan tudják a történelmi rokonságot szilárd, előremutató megállapodásokba átcsatornázni.

Ezek az államok példát mutatnak arra, hogy akár nagyszabású kulturális események – például a Nomád Világjátékok – megrendezésével, akár az akadémiai hálózatok kiépítésének az előmozdításával, akár a folyamatos politikai párbeszéd hivatallássá tételével hogyan ötvözhető a közös örökség ünneplése a gazdasági rugalmassággal, a technológiai fejlődéssel és a diplomáciai elkötelezettséggel.

A jövőben az ilyen sokrétű együttműködések sikere a szakpolitikák összehangolása, a források megosztása és a sokszínű, inkluzív elemzési platformok fenntartása iránti tartós elkötelezettségtől függ. Ha ezt a megközelítést következetesen alkalmazzák, akkor a TÁSZ-tagállamok képesek lehetnek a türk együttműködés koherens, alkalmazkodó keretét megteremteni, amely lehetővé teszi számukra, hogy ne csak a kulturális örökségüket védjék, hanem a globális rend összetett viszonyai között is eligazodjanak, sőt befolyásolni tudják azokat.

Jegyzetek

- 1 Burton, John W.: *Conflict: Human Needs Theory* (London: Springer, 1990).
- 2 Smith, Anthony D.: *Nationalism: Theory, Ideology, History* (Cambridge: Polity Press, 2001).
- 3 Wendt, Alexander: *Social Theory of International Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999).
- 4 Nye, Joseph S.: *Soft Power: The Means to Success in World Politics* (New York, NY: PublicAffairs Books, 2004).
- 5 Altbach, Philip G. és Knight, Jane: „The Internationalization of Higher Education: Motivations and Realities”, *Journal of Studies in International Education*, 11., no. 3–4. (2007): 290–305.
- 6 Lundvall, Bengt-Åke: *National Systems of Innovation: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning* (London: Pinter Publishers, 1992).
- 7 European Commission, „European Innovation Scoreboard 2020, June 23, 2020, Brussels, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_20_1150 (a letöltés ideje: 2024. december 9.).
- 8 ASEAN University Network Secretariat, „AUN Annual Report 2023–2024”, <https://aunsec.org/resources/reports/annual-reports> (a letöltés ideje: 2025. január 13.).
- 9 Organization of Turkic States, „Turkic Investment Fund”, <https://turkicstates.org/en/partners-detail/turkic-investment-fund> (a letöltés ideje: 2024. december 8.).
- 10 Wendt: *Social Theory of International Politics*.
- 11 Haas, Peter M.: „Introduction: Epistemic Communities and International Policy Coordination”, *International Organization*, 46., no. 1. (1992): 1–35.
- 12 Az itt megfogalmazott javaslatok rövid kivonata korábban megjelent: Kurmashev, Aidar: „A magyar–kazah partnerség új aspektusai”, *Eurázsia Magazin*, 4., no. 1. (2025): 56–57.
- 13 *Economic and Social Commission for Asia and the Pacific*, „Regional Cooperation for Green Growth in Central Asia, May 2023”. https://digitallibrary.un.org/record/4012922/files/E_2023_76-EN.pdf (a letöltés ideje: 2025. január 13.).

Elszalasztott lehetőségek a hidegháború végén?

Georges-Henri Soutou: *La grande rupture, 1989–2024. De la chute du mur à la guerre d'Ukraine*. Párizs: Tallandier, 2024. 362 o.

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2024.4.6

2024 októberében jelent meg Georges-Henri Soutou legújabb könyve, melynek címe: *La grande rupture, 1989–2024. De la chute du mur à la guerre d'Ukraine* [A nagy törés, 1989–2024. A fal leomlásától az ukrajnai háborúig]. A szerző történész, a 20. századi nemzetközi kapcsolatok szakértője, a Paris-Sorbonne Egyetem emeritus professzora, a Francia Akadémia Erkölcs és Politikatudomány szekciójának a tagja, számos tudományos mű szerzője. A kötetet a patinás, az 1871-ben Les Bureaux de l'Eclipse néven alapított, de már 1901 óta a Tallandier nevet viselő, leginkább történelmi és földrajzi témájú könyvek megjelentetésére specializálódott párizsi könyvkiadó adta ki. Soutou professzor új kötete egyfajta folytatása a hidegháborúról szóló korábbi, nagy sikerű, több kiadást megért, szintén a francia fővárosban, a Fayard által 2001-ben napvilágot látott, *La guerre de Cinquante Ans. Les relations Est-Ouest, 1943–1990* [Az ötvenéves háború. A kelet-nyugati kapcsolatok, 1943–1990] címet viselő művének.

Ez az új könyv fontos elemző munka, amely a háború Európába történt viszterelésének a jobb megértését teszi lehetővé. Annak ellenére, hogy 2022-től, az oroszok Ukrajna elleni háborújának a kirobbanása óta számos – sokszor nagy sietséggel összeállított – kötet látott napvilágot, amelyek mind a konfliktust magyarázzák, értékelik, de nagyon ritka az olyan mű, amely a szembenállás történelmi mélységeinek az alapos bemutatásával is igyekszik feltárni az ok-okozati összefüggéseket. Soutou professzor könyve éppen ilyen: széles időkeretben, az érintett nemzetek közti ellentét 18. és 19. századi gyökereire is rámutat, majd az utóbbi 35 év történéseinek az elemzésével tárgyalja a nemzetközi politikai eseményeket.

A francia történész nemcsak az elméleti tudását adja át az olvasóknak, hanem a saját tapasztalataiból is merít, különösen, amikor az orosz-európai kapcsolatokat eleveníti fel. Édesapja, Jean-Marie Soutou ugyanis híres francia diplomata volt, aki 1956-ban, a magyarországi forradalom idején éppen miniszteri rangban szolgált Franciaország moszkvai nagykövetségén. A párizsi külügyminisztérium, vagy ahogyan gyakran hivatkoznak rá, a Quai d'Orsay legkülönbözőbb vezetői pozícióiban tevékenykedett az 1960–1970-es években, majd Algériában lett nagykövet, a karrierje utolsó éveiben pedig az Európai Gazdasági

Közösség mellé akkreditált állandó képviselőt irányította. Ez a személyes élményanyag – hiszen a család az 1960-as évekig minden állomáshelyen együtt volt – talán még hitelesebbé teszi Soutou professzor elemzését.

A könyv bevezetője érdekesen eleveníti fel az Amerikai Egyesült Államok és Európa Oroszország-percepciójának a változását. A 17. századi német hercegség, Holstein-Gottorp Moszkvába akkreditált követének a titkára, Adam Olearius feljegyzésétől egészen a hidegháború lezárulásáig nyomon követi a különböző megközelítéseket. Mindazok alapján megállapítja, hogy Oroszország egyértelműen európai vonásokat mutat, s nem ázsiaiakat, még akkor sem, ha visszatérően meg is jelenik az ún. pánszláv eszme, sőt az Ázsia felé fordulás, és rendszeresen mutatkoznak olyan csoportok, amelyek ezt az európaiságot tagadják. A kulturális és a civilizációs elemek azonban a politikai kapcsolatokra nem feltétlenül úgy hatnak, ahogyan azt a nyugati gondolkodás logikusnak tartaná. Ezért az Európa és Oroszország közötti kétoldalú reláció vizsgálata teljesen külön kezelendő attól a ténytől, hogy az orosz világ inkább európai, mint ázsiai. Habár 1989-től, azaz a berlini fal leomlása után sokan gondolták úgy, hogy Moszkva „normálisabb” kapcsolatot tud majd ápolni a Nyugattal. Harmincöt év távlatából azonban megállapítható, hogy számos tényező vezetett oda, hogy e viszonyrendszernek a fejlődése háborúba és súlyos szembenállásba torkollott. Soutou professzor könyve e tényezőknek az ok-okozati összefüggéseit próbálja feltárni.

A mű alapvetően kronologikus sorrendben vezeti az olvasót tíz fejezeten át. Az elsőben mindenekelőtt kiemeli, hogy a nyugati döntéshozók arra törekedtek 1990-ben, hogy a Szovjetunió lehetőség szerint egyben maradjon, mert sokkal biztonságosabbnak, kiszámíthatóbbnak tűnt számukra egy központosított országgal való kapcsolattartás, mint egy etnikai alapon széttöredezett, konfliktusoktól korántsem mentes térséggel. Úgy vélték, hogy Moszkva be tud majd tagozódni a nyugati liberális világrendbe, és zökkenőmentesen sikerül továbbműködnie, illetve ha fel is merülnek problémák, azokat a fennálló nemzetközi szervezeteken keresztül, a multilateralizmus szellemében könnyedén kezelni lehet. Mihail Gorbacsov, illetve a Szovjetunió felbomlása után Borisz Jelcin elnök hivatalos politikája is erről győzte meg a nyugati kormányokat. A valóságban azonban Oroszországban a várt átalakulás rendkívül lassan haladt, és ellentmondásosan alakult már az első években is.

A kezdeti nyugati elképzelésekkel szemben az egykori Szovjetunió területi értelemben is szétesett, a kelet-európai blokk elveszett, és az egykori birodalom periferikus területei sorra az önállóság útjára léptek, s a nemzetközi kommunizmus korábbi eszköze is megszűnt. 1991 végén létrejött ugyan a Független Államok Közössége (FÁK), de az nem volt önálló nemzetközi jogi személy, csak lazább szállal kötődtek egymáshoz a csatlakozott régi szövetségi köztársaságok. A Nyugat elismerte ezt az új rendszert, és az atomfegyverek kérdését az 1994-es

budapesti megállapodással rendezettnek látta. A memorandum szerint, mint ismeretes, Ukrajna is – akárcsak Fehéroroszország és Kazahsztán – csatlakozott az atomsorompó-egyezményhez, és Moszkva kezébe került a korábbi szovjet nukleáris katonai erő, cserébe viszont Oroszország kötelezettséget vállalt arra, hogy elismeri az 1991-ben jóváhagyott ukrán határokat. Washington úgy vélte, biztonságosabb, ha orosz kézen vannak az atomfegyverek, mint ha a kaotikus periferikus köztársaságokban. A nyugati világ a Nemzetközi Valutaalapba (*International Monetary Fund*, IMF) is beléptette Oroszországot, és kb. 40 milliárd dollár értékű segílyt adományozott számára anélkül, hogy komolyan ellenőrizték volna, mire is költi Moszkva az összeget. Mint ismeretes, Vlagyimir Putyin 1999-ben szakított ezzel a nemzetközi szervezettel. Az amerikaiak Oroszországot még a G7-es klubba is meghívták, s még a Szovjetunió fennállása idején, a német egységet előkészítő tárgyalásokon kijelentették, hogy nem bővítik a NATO-t kelet felé. Úgy tűnt, hogy lehetőség nyílik arra, hogy valódi, az addiginál sokkal pozitívabb perspektívát eredményező alapokra lehet helyezni Oroszország és az Egyesült Államok, illetve Európa kapcsolatait.

Soutou professzor kiemeli ugyanakkor, hogy a Nyugat keveset és nem elég körültekintően foglalkozott az oroszországi belső fejleményekkel, pedig ott a kezdetektől kisebbségben voltak azok, akik elfogadták az ország feldarabolódását, és az új államnak a demokratikus elvek szerinti átalakítását tűzték ki célul. Az orosz politikai elit nagyobb része a Nyugat felé fordulásban és az onnan érkezett segítségben az egykori birodalom gazdasági talpra állításának az eszközét látta. E körök a Szovjetunió egykori területi integritásának a visszaállítását tűzték ki célul. Ezzel párhuzamosan a nyugati orientációjú megközelítés is jelen volt, de az csak egy volt a sok közül. A politikai hatalom a kormány, az elnök és egyre inkább a privatizációból profitáló oligarchák kezében összpontosult, miközben egyre inkább felerősödtek – elsősorban az Állami Duma (az orosz parlament) soraiban – a nacionalista hangok is. Maga Jelcin elnök is alapvetően arra törekedett, hogy a Független Államok Közössége révén helyreállítsa az orosz befolyást az abban részt vevő köztársaságokban.

Ezek a próbálkozások kevés eredményt hoztak, aminek az oka részben Moszkva anyagi nehézsége volt. 1998-ra a FÁK kudarcra nyilvánvaló lett. Míg Oroszország az 1990-es évtized közepére az egykori Szovjetunió európai felén – Ukrajnában és Fehéroroszországban – jelentősen növelte a befolyását, addig az egyáltalán nem volt biztos, hogy a közép-ázsiai régióban is meg tudja azt őrizni. Miközben Jelcin a hidegháború idejéből örökölt európai biztonsági kooperációt, elsősorban az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezetre (EBESZ) való támaszkodást tartotta az irányadónak, az Egyesült Államok egyre nyilvánvalóbban a NATO-t – e tény már az 1990-es években növelte a két fél közti feszültségeket.

Soutou úgy véli, a jelentős fordulat 1995-ben következett be. Moszkvában az óvatos nyugati orientáció végérvényesen léket kapott, egyre inkább a bizalmatlanság lett úrrá. Konkrét példával is szemlélteti ezt: az oroszországi levéltárakba attól az évtől kezdve nagyon nehezen lehetett bejutni, illetve az orosz archívumokhoz hozzáférni, pedig addig a kutatók – köztük a magyarok – elé sokkal kevesebb akadályt gördítettek. Ugyanezt lehetett érzékelni a konferenciákon is: a francia professzor orosz történész kollégáinak a többsége – akik egyébként ugyanazok voltak 1990 előtt, mint utána – 1995-től egyre nyíltabban kritizálták az európai országokat. Meglehetősen nyilvánvalóvá tették, hogy Moszkva soha nem mondott és nem mond le az orosz tradicionális, illetve a Szovjetunió idején egy egységet alkotó területek feletti hatalomról.

Soutou szerint a berlini fal leomlása után a nyugati országok úgy vélték, hogy Oroszország teljesen legyőzötté vált, és meggyengült annyira, hogy a védelmi kiadásai csökkentése nem jár veszéllyel. A folyamat azonban nem csupán egyszerűen a biztonságpolitika szempontjából járt súlyos következményekkel, hanem a technológiai tudás, az innováció terén is negatív hatásai lettek, különösen Európában. A nyugati világban kizárólag az Egyesült Államok tartotta fenn a védelmi kiadásainak a szintjét, illetve növelte meg jelentősen, különösen 2001. szeptember 11. után. Mindezzel párhuzamosan Nyugat-Európa – elsősorban Németország – és Oroszország között egy nagymértékű kölcsönös függőség alakult ki, amely valójában tradicionálisnak mondható. Soutou professzor ezzel kapcsolatban többek között arra mutatott rá, hogy 1914 előtt az orosz kereskedelem terén az országba érkezett összes áru 40 százaléka német volt.

A szerző fontosnak tartja kiemelni továbbá, hogy az 1990-es években az Egyesült Államok részéről egyfajta optimizmus volt jellemző, amely áterjedt Nyugat-Európára is, és nem vették észre, hogy a liberális demokrácia elveit nem lehet egy az egyben átültetni Oroszországba. Ennek számtalan oka volt: például a kommunizmus összeomlása után a helyzet sokkal kaotikusabbá és összetettebbé vált, mint azt sokan hitték. A könyv arra is felhívja a figyelmet, hogy Oroszország sosem volt nemzetállam – mint ahogy azt a nyugati világban feltételezték. A területfoglalásaik során az oroszok nem pusztították el teljesen az őslakosságot, mint ahogy az például az Egyesült Államok területén történt, s ez a tény olyan birodalmi, hatalmi reflexeket alakított ki, amelyek nem összeegyeztethetők a nyugati felfogással.

Ráadásul az 1990-es években – Soutou professzor szerint – az európai és az amerikai intellektuális körök kevésbé voltak képzettek, mint a korábbi generációk, és nem rendelkeztek történelemszemlélettel sem, így nem igazán értették meg, hogy Oroszország nem tudja az egyik pillanatról a másikra a 70 évi kommunizmust meg nem történtként kezelni, és nem gondolták, hogy ez mentálisan, erkölcsileg stb. hosszú évtizedekre meghatározza majd az orosz társadalmat.

A szerzőnek az a véleménye, hogy a Nyugat és Oroszország relációjában különösen Bill Clinton időszakának a politikája rontott sokat. Washington 1993 és 2000 között kizárólag az amerikai korlátlan gazdasági érdekérvényesítés érdekelte, amelyet egyfajta messiási köntösbe bújtatva folytatott. Azt sulykolta, hogy a liberális piacgazdaság megteremtése – és egyben az amerikai függőség kialakulása – a jólétet és demokráciát, azokon keresztül pedig a társadalmi igazságosságot hozza el – s közben a helyi kulturális, történelemi viszonyokat nem vette figyelembe. Soutou szerint az Egyesült Államok akkoriban leginkább a lengyel származású Zbigniew Kazimierz Brzezinski írásaira alapozta a külpolitikáját, aki a lehető legjobban le akarta szűkíteni a világban az orosz befolyást.

A korábbi ígérete ellenére a Fehér Ház ekkor döntött a NATO első keleti bővítéséről. Az Egyesült Államok abban az időszakban egyre nyilvánvalóbban az 1949-ben alapított védelmi szövetségre helyezte a hangsúlyt, és figyelmen kívül hagyta a moszkvai elképzeléseket. Kezdetben Oroszország tiltakozott, de aztán tolerálta a NATO bővítését és azon keresztül az amerikai érdekérvényesítést, de amikor 1999-ben Koszovóban katonai beavatkozásra került sor, az minden háttért átlépett az orosz vezetés szemében. Soutou megjegyzi, hogy ekkor került hatalomra először Putyin – minden bizonnyal nem véletlenül.

Az ifjabb Bush elnök (George W. Bush) idején már teljesen egyértelmű volt, hogy a NATO nem csupán védelmi, de európai biztonsági szervezetként is működik, s Washingtonban már az Oroszország határánál fekvő államoknak a nyugati érdekvédelmi zónába vonását is szorgalmazták. A 2001. szeptember 11-i terrortámadás ráadásul megerősítette a transzatlanti kapcsolatokat, annak ellenére, hogy az iraki válság kapcsán súlyos ellentétek kerültek a felszínre 2002-ben az Egyesült Államok és a francia–német tengely között.

A kötet alaposan elemzi a délszláv válságot és annak a nemzetközi következményeit, különös tekintettel a Nyugat és Oroszország viszonyára. De ugyanezt teszi az iraki, a líbiai és az afganisztáni konfliktus kapcsán is. Ez utóbbiak esetében kiemeli, hogy a Nyugat a jogvédelemtől a rezsimek megbuktatásáig és a katonai beavatkozásig jutott, és ezzel nemhogy nem javított az érintett országok lakóinak a helyzetén, hanem kifejezetten rontott rajta, s egészen a mai napig tartó kaotikus állapotokat generált. Soutou professzor megjegyzi, hogy mindezek, továbbá – főleg – az a tény, hogy 2011-ben, a líbiai beavatkozás idején a nyugati hatalmak ENSZ-felhatalmazás nélkül cselekedtek, újabb szintre emelte az Egyesült Államoknak Oroszországgal fennálló viszonyában érzékelhető feszültségeket. 2001 után Moszkva még hajlandóságot mutatott a terrorizmus elleni küzdelemben való részvételre, de elvárta az egyenrangú félként történő elfogadását. Washington azonban kizárólag az Egyesült Államok vezetésével képzelte el a végrehajtandó műveleteket, ami végeredményben már 2006-ban az együttműködési kísérletek megszakadásához vezetett.

A szerző úgy véli, jelentős fordulópontot jelentett 2008-ban Barack Obama elnök hatalomra jutása, mert az amerikai külpolitikában akkor került először jelentősebb hangsúly Ázsiára: mint Európára a berlini fal ledöntését követő években. Az új helyzetre Franciaország reagált először: már akkor egyre erőteljesebben szorgalmazta az európai stratégiai autonómia előmozdítását. Az Európai Unió tagállamai mindazonáltal nem láttak közvetlen veszélyt, pedig a védelmi költségvetések rendkívül alacsonyak voltak, miközben a szociális kiadások növekedtek, és mind jelentősebb lett az Oroszországtól való energiafüggőség is. Európa nyilvánvalóan egyre ellentmondásosabb politikát folytatott a keleti szomszédjával. 2008-ban az Egyesült Államok részéről felmerült Ukrajna és Grúzia NATO-csatlakozásának a lehetősége, ám azt akkor a francia–német tengely megakadályozta, de a tény jócskán elmérgesítette az orosz–nyugati kapcsolatokat.

Soutou professzor szerint egy másik mérföldkönek számított ebben a viszonyrendszerben Putyinnak a 2007 februárjában elhangzott müncheni beszéde, amelyet akkor nem sokan vettek komolyan. Az orosz elnök ugyanis ott és akkor fejtette ki először a főbb elképzeléseit, amelyeket az elmúlt évszázadok különböző orosz államformáinak a történelemszemléletét ötvözve alakított ki. 2014-ben a Krím félsziget annexiója így már alaposan előkészített moszkvai célkitűzések és tervek szerint zajlott. A szerző e helyütt külön hangsúlyozza, hogy a meglátása szerint tévesek azok az elemzések, amelyek Ukrajna helyzetét már akkortól az 1938-as müncheni egyezményvel kialakult szituációhoz hasonlítja: ő úgy gondolja, hogy a Nyugat semmilyen területet sem kívánt átadni Putyinnak. Sőt, az Egyesült Államok már 2017-től háborús terveket készített Oroszország lehetséges agresszív fellépése esetére.

A könyvben kiemeli továbbá, hogy Európa tradicionálisan a szankciós politikához nyúlt, mint ahogy tette azt a különböző konfliktus helyzetekben az első világháború kirobbanásától kezdődően újra és újra a 20. században is. Ugyanakkor a szakértők jelentős része egyetértett abban, hogy Oroszország különleges geopolitikai helyzete miatt az ilyen típusú lépések lényeges eredményt nem hozhatnak, különösen hosszú távon. Soutou professzor azt is megjegyzezi, hogy Moszkva az Ázsia felé fordulásával már sikereket ért el, s részben ki is kerülte a nyugati büntetőintézkedések negatív hatását. Ahogy írja, és egy sor konkrét számmal alá is támasztja, a szankciós politikának így lényegében egyetlen jelentős vesztese van, mégpedig Európa.

Soutou a kötet külön fejezetében elemzi a 2022-ben megkezdett orosz „különleges hadműveletet”, illetve az orosz–amerikai tárgyalási kísérleteket. Egyfajta konklúzióként megállapítja, hogy az orosz–ukrán háború olyan jelentőséggel bír, mint az 1930-as évek végén zajlott spanyol polgárháború vagy az 1950-ben kirobbant koreai háború. Véleménye szerint az esemény meghatározó történelmi fordulópont. Miközben az Egyesült Államok a NATO-n keresztül

teljes Európára kiterjesztette a befolyását, és az öreg kontinensen a stratégiai autonómia helyett egyértelműen transzatlanti orientáció és annak eredményeként washingtoni érdekérvényesítés alakult ki, Oroszország teljes összeomlása nem látható, inkább az Ázsia felé fordulása tapasztalható. Mindezek következtében az Európai Unió önálló megjelenése egyre kevésbé tűnik lehetségesnek, így az átalakulás súlyos vesztesévé válhat. A szakértő szerint az orosz-ukrán konfliktus legvalószínűbb forgatókönyve a befagyasztás és a tűzszünet lehet, de az is elsősorban Európát érintheti negatívan.

A kötet még Donald Trump amerikai elnökké választása előtt jelent meg, de a szerző fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy az Egyesült Államok és a világ befolyásos aktorai elfordultak a globalista iránytól, és egyre inkább a nemzeti, egyéni érdekérvényesítés kerül előtérbe. A nemzetközi erőterben Ázsia felemelkedése tapasztalható, Kína – és a jövőben talán India – vezető szerepe megkérdőjelezhetetlen. Mindez Európa jövője szempontjából szintén súlyos következményekkel járhat.

Soutou professzor szerint az elmúlt harminc év legnagyobb tanulsága, hogy az 1990-es évek elején létrejött „kegyelmi pillanatot” a felek nem használták ki kellőképpen annak érdekében, hogy Európa, illetve a nyugati, transzatlanti világ és Oroszország között egy kölcsönösen előnyös egyensúly alakuljon ki, és ez elsősorban nem Moszkva bűne. A szerző úgy véli, a 2024 közepéig történetek fényében megállapítható, hogy hosszabb távon a legvalószínűbb hatása az említett történelmi pillanat elszalasztásának a két országcsoport közötti tartós szembenállás lehet, amelyben az egyik oldalon a „globális Nyugat”, a másikon egy Oroszországból, Kínából és általában a BRICS tagjaiból álló blokk helyezkedik el majd – habár ez utóbbi még elég körülményesnek tűnik.

A leírtak alapján kijelenthető, hogy a kötet rendkívüli alapossággal, történelmi analógiák felvonultatásával tárgyalja az utóbbi évek nemzetközi eseményeit. Csak a Covid19-járvány és annak a hatása talán az egyedüli történet, amellyel nem foglalkozik behatóan a szerző. A könyv alapos szakirodalmi bázist vonultat fel, továbbá térképvázlatok is segítik a mondanivaló jobb megértését. Georges-Henri Soutou professzor jelen műve – mint ahogyan a korábban publikáltak is – kiválóan mutatja be a nemzetközi kapcsolatok ok-okozati összefüggéseit, az egyes döntések mögött meghúzódó történelmi gyökereket.

A szerző meglátásait, kutatási eredményeire a nyugati szakirodalom rendszeresen építkezik, és gyakran idézi azokat. Mivel azonban mindeddig kevés művét fordították le idegen nyelvre, például angolra, Soutou professzor Magyarországon szinte teljesen ismeretlen. A magyar tudományos világ képviselői elsősorban angolszász, esetleg német szakirodalmat forgatnak, a francia nyelv közép-európai térvesztésének következtében viszont egyre kevésbé ismerik a kortárs franciaországi szerzőket. Ez sajnálatos tény, mert a francia „kontinentális” megközelítés új szempontokkal egészítheti ki – különösen a

nemzetközi kapcsolatok terén – a kutatók, de akár a közvélemény ismereteit és világlátását, és esetenként jobban érthetőbbé teszi a Magyarországon sokszor idegennek tűnő nyugat-európai logikát is. Mindezt figyelembe véve és a témára való különös tekintettel, kiemelten fontosnak tartanám az itt röviden bemutatott mű magyar nyelvű megjelentetését.

Fejérdy Gergely